

SOCIALNO DELO
LETNIK 56
SEPTEMBER–DECEMBER 2017
ŠTEVILKA 3

ISSN 0352-7956
UDK 304+36

2017 • 3

S

- UVODNIK** Borut Petrović Jesenovec, Vera Grebenc – **UVODNIK** – 155
- ČLANKI**
Srečo Dragoš – **EROZIJA DRUŽINSKE POLITIKE** – 157
Jana Mali, Anamarija Kejžar – **CELOSTNA OSKRBA STANOVALCEV Z DEMENCO** – 179
Tamara Rape Žiberna, Aleš Žiberna – **KAJ JE POMEMBNO ZA DOBRO ŠTUDIJSKO PRAKSO V SOCIALNEM DELU** – 197
- POROČILO** Emanuela Fabijan, Suzana Oreški – **PRIMERJALNI VIDIKI DOBRE OBRAVNAVE OSEB V SPECIALIZIRANIH INSTITUCIJAH V EVROPI** – 221
- GOVOR** Gabi Čačinovič Vogrinčič – **GOVOR OB SLAVNOSTNEM ODPRTJU PRENOVLJENIH PROSTOROV FAKULTETE ZA SOCIALNO DELO 28. NOVEMBRA 2017** – 231
- INTERVJU** Borut Petrović Jesenovec – **VČASIH GLUHOSLEPI NAREDIJO VSE, SAMO DA BI BILI S ČLOVEKOM, S KATERIM LAHKO KOMUNICIRAJO – INTERVJU Z DR. SIMONO GERENČER PEGAN** – 235
- RECENZIJA** Vesna Leskošek - Ivana Radačić in Mojca Pajnik (ur.) (2017) – *Prostitution in Croatia and Slovenia: Sex workers' experiences* – 243

letnik **56** – september–december 2017 – št. **3**

socialno delo

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

ISSN 0352-7956



9177035217950081

socialno delo

Izdajatelj
Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Glavna urednica
Vera Grebenc

Odgovorni urednik
Borut Petrovič Jesenovec

Uredniški odbor
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Uredniški svet
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Rener
Bernard Stritih, Nada Stropnik

In memoriam
Jo Campling

Naslov
Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809 273, faks 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Spletne strani
www.fsd.uni-lj.si/sd

Tisk
Nonparel, d. o. o., Medvode

Naročnina (cena letnika)
za pravne osebe € 40,00
za fizične osebe € 20,00 (študentje € 17,00)

Vključenost v podatkovne baze
International Bibliography of the Social Sciences
Linguistics & Language Behavior Abstracts
Mental Health Abstracts
Social Planning/Policy & Development Abstracts
Sociological Abstracts
Studies on Women Abstracts

Na leto izidejo tri številke.

Smernice, kako pripraviti in predložiti prispevek za
objavo, se nahajajo na spletnih straneh revije.

Publisher
University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor in chief
Vera Grebenc

Senior Editor
Borut Petrovič Jesenovec

Editorial Board
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Advisory Board
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Rener
Bernard Stritih, Nada Stropnik

In memoriam
Jo Campling

Address
Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 2809 273, fax 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Web site
www.fsd.uni-lj.si/sd_eng

Three issues are issued per year.

Guidelines for authors are published
on the Journal's web pages.

SOCIALNO DELO, Vol. 56, Issue 3
(September–December 2017)

SELECTED CONTENTS

- 157 Srečo Dragoš – Erosion of family policy –
A shift from a social to birth-rate centered
policy
- 179 Jana Mali, Anamarija Kejžar – Integrated
care of residents with dementia – A case
of introducing innovative care in the Dom
Petra Uzarja Tržič home for older people
- 197 Tamara Rape Žiberna, Aleš Žiberna – What
is important for quality field placement in
social work – The view of field instructors
- 221 Emanuela Fabijan, Suzana Oreški –
A comparative look on well-treatment of
people in European specialised institutions

Borut Petrovič Jesenovec in Vera Grebenc

Uvodnik

Leto 2017 je bilo za Fakulteto za socialno delo pomembno, v prostorskem pogledu celo prelomno. S širitvijo in celovito prenovo prostorov ter hkratno prenovo študijskega programa si je fakulteta zagotovila boljše delovne razmere, čeprav smo »prava fakulteta že zdavnaj«, kot v govoru ob slavnostnem odprtju prenovljenih prostorov fakultete novembra 2017 ugotavlja dr. Gabi Ččinovič Vogrinčič, ena od utemeljiteljic slovenskega socialnega dela. Na razvoj fakultete se posredno navezujejo še trije prispevki v tej številki. Mag. Tamara Rape Žiberna in dr. Aleš Žiberna v znanstvenem članku analizirata fakultetno študijsko prakso, ki je eden od paradnih konjev Fakultete za socialno na ravni Univerze v Ljubljani. Praktično usposabljanje je v socialnem delu pomemben del študijskega procesa in oblikovanja kompetenc prihodnjih socialnih delavk in delavcev ter je s tem ključno pri sintezi tega, kar se učijo na univerzi. Tokrat sta avtorja na prakso pogledala iz perspektive mentoric na učnih bazah.

Poročilo mag. Emanuele Fabjan in dr. Suzane Oreški, predsednice društva Altra, prikazuje uspešno mednarodno udejstvovanje Fakultete za socialno delo v evropskem projektu Erasmus+, ki se nanaša na dobro obravnavo oseb v specializiranih institucijah. V prispevku lahko začutimo utrip priprav in srečanja, ki je marca 2017 potekalo v francoskem mestu Reims in so ga izvedle partnerske organizacij iz Francije, Portugalske in Slovenije, ki delujejo na področju duševnega zdravja in dela z ljudmi z ovirami. Njihov skupni cilj je bil iskanje odgovora na vprašanje, kako opredeliti dober odnos do uporabnikov storitev in kakšne naj bodo dobre prakse.

Intervju z dr. Simono Gerenčer Pegan, strokovnjakinjo za gluhoslepe, pa objavljamo ob njeni novi monografiji *Ljudje z gluhoslepoto v Sloveniji*, ki jo je izdala fakultetna založba. Sogovornica v pogovoru večkrat poudari posebno situacijo ljudi z gluhoslepoto in opozori, da so spregledani, utišani in napačno razumljeni tako v vsakdanjem okolju kot med strokovnjaki. Opozori na veliko pomanjkanje empatije pri razumevanju njihovih potreb. To se kaže v nedoslednih, počasnih in včasih skoraj nerazumno pomanjkljivih odgovorih na ravni sistema in zakonodaje.

Dr. Srečo Dragoš v zelo aktualnem članku kritično pretresa predlog Resolucije o družinski politiki 2018–2028, ki ponazarja dogajanja na socialnem

področju. Ugotavlja, da se s to resolucijo družinska politika dokončno (deklarativno) ločuje od socialne politike. Ko pa se iz družinske politike izločijo socialni kriteriji, se družinska politika spremeni v natalitetno. S tem pa bo družina – ena od najpomembnejših osnovnih družbenih skupin – razvrednotena, saj bo pod neposrednim državnim vplivom družina zreducirana zgolj na razmnoževalno institucijo. Avtor z uporabo različnih zornih kotov opravi podrobno analizo dokumenta in v retoriki integralne družinske politike prepozna silnice, ki z natalitetnimi cilji dejansko odgovarjajo na potrebe ekonomskih elit in s podreditvijo socialne politike ekonomski utrjujejo normalizacijo družbenih neenakost in še naprej vodijo v šibko in vitko socialno državo.

In če nas Dragoš v prispevku posredno spomni na strah pred katastrofični demografski trendi, zaradi katerih stari postajajo tarča moralne panike, nam prispevek o inovativnih pristopih na področju skrbi za stare jasno pokaže, da takrat, ko storitve organiziramo na partnerski način in omogočamo odnose spoštovanja, postavimo tudi temelje za bolj sprejemajočo in solidarno družbo.

V preteklosti so bili pri oskrbi stanovalcev z demenco v središču institucije in strokovnjaki. Dr. Jana Mali in dr. Anamarija Kežžar v izvirnem znanstvenem članku opisujeta paradigmatko preusmeritev pozornosti na stanovalce in njihov partnerski odnos z zaposlenimi, in sicer na konkretnem primeru dobre prakse: v Domu Petra Uzarja Tržič, ki je z uvedbo inovativne oskrbe stanovalcev z demenco lahko zgled za številne druge slovenske institucije, ki skrbijo za stare ljudi. Predstavljena inovacija ima naravo paradigmatkega premika oskrbe, ki se kaže v raziskovanju uporabnikovih potreb in iskanju takšne pomoči, ki učinkovito zadovoljuje uporabnikove potrebe.

Na koncu objavljamo še knjižno recenzijo monografije o prostituciji v Sloveniji in na Hrvaškem. Aktualna knjiga, ki sta jo uredili Ivana Radačić in Mojca Pajnik, je pomembna za razumevanje pogleda seksualnih delavk, mehanizmov viktimizacije in državnih politik.

Ob prebiranju revije se težko izognemo misli, da pri iskanju smiselnih odgovorov na izzive sedanjika vedno znova zadenemo ob neprijetno ugotovitev, da smo kot družba ustvarili izjemno zahtevno, nepregledno in okorno okolje, v katerem se kot posamezniki in posameznice pogosto znajdemo z občutki skrajne nemoči, nesmisla in nelagodja. Prav vsak prispevek v tokratni reviji nas spomni, da smo kot socialni delavci in delavke in kot navadni ljudje pogosto razpeti med politikami in praksami, med pesimizmom in optimizmom, med zakritim in konkretnim, med idealom in možnim. A hkrati se vedno znova tudi domislamo, da smo se v socialnem delu s kodeksi etike in z načeli dobrih praks zavezali socialni pravičnosti, solidarnosti in človekovim pravicam. Z upoštevanjem etike kot normativne družbene sile pa ustvarjamo podlago za razumevanje pravičnosti in legitimiramo solidarnost in humanost kot občečloveški vrednoti.

Odločili smo se, da bomo s to številko uvedli prakso objavljanja uvodnikov pri vseh številkah, tudi pri tistih, ki niso tematske. Želimo vam prijetno branje.

Borut Petrović Jesenovec in Vera Grebenc

december 2017

Srečo Dragoš

Erozija družinske politike

Premik od socialne k natalitetni

Prispevek analizira predlog Resolucije o družinski politiki 2018–2028, ki ga je dalo v javno razpravo ministrstvo, pristojno za to področje. Obravnavani dokument vzbuja mešana občutja. Njegova vsebina je po eni strani pričakovana, saj gre za dosleden izraz dogajanja na socialnem področju. Hkrati pa preseneča z radikalnimi rešitvami, ki jih doslej nismo poznali. Kajti s to resolucijo se družinska politika dokončno (deklarativno) ločuje od socialne politike in se spreminja v natalitetno. Prispevek obravnava škodljivost take usmeritve v štirih razdelkih, ki kažejo na »slepo pego« načrtovane politike že v naslovih: avtonomija, nataliteta, neenakost in vezna posoda. Ob koncu prispevka je nakazana tudi edina možnost, kako bi lahko rešili napovedano družinsko politiko, da ne bi bila disfunkcionalna. A predlagana rešitev je pesimistična, ker v zdajšnjem političnem okviru ni realna. Drugih pa ni.

Ključne besede: družina, socialna politika, avtonomija, socialna država, socialno delo, nataliteta.

Doc. dr. Srečo Dragoš je visokošolski učitelj in raziskovalec na Fakulteti za socialno delo. Kontakt: sreco.dragos@fsd.uni-lj.si.

Erosion of family policy: a shift from a social to birth-rate centered policy

The paper analyzes the proposal for the Resolution on Family Policy 2018–2028, which was put into the public debate by the ministry for the relevant area. This document raises mixed feelings. On the one hand, its content is expected, as it is a consistent reflection of developments in the field of social policy. On the other hand, it is a surprise as it offers some radical solutions that we were not familiar with so far. For this resolution, family policy is definitely (declaratively) separated from social policy and transformed into a natality policy. The paper deals with the harmfulness of such policy in four sections, which show „blind spots“ of the planned policy already by their names: autonomy, birth rate, inequality and binding container. At the end of the paper, a suggestion is given as to how to resolve the new family policy without making it dysfunctional. But the proposed solution is pessimistic, because in current political framework it is not realistic. But there are no others.

Keywords: family, family policy, autonomy, welfare state, social work, birth rate.

Srečo Dragoš, PhD, is a senior lecturer and researcher at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: sreco.dragos@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Ministrstvo za delo, družino itd. (MDDSZ, 2017) je julija 2017 dalo v javno razpravo predlog *Resolucije o družinski politiki 2018–2028* (v nadaljevanju: Resolucija). V tej analizi obravnavam samo slabosti, izpuščam pa prednosti omenjenega besedila. Poudarkov, ki niso sporni, je v Resoluciji manj kot tistih, ki so škodljivi, zato se v članku osredotočam na tisto, kar je za razvoj državne regulacije družinskega življenja nesprejemljivo.

Glavni sistemski slabosti Resolucije sta dve, in sicer: zgrešena kvalifikacija družinske politike kot ene od specializiranih državnih politik in pa njena

funkcija,¹ ki je opredeljena napačno. Temeljni problem je že v sami definiciji (koncepta) obravnavane politike, ki jo Resolucija označuje za »integralno« – to je v celotnem besedilu dokumenta poudarjeno na petih mestih – namesto da bi bila politika opredeljena *avtonomno* v razmerju do drugih državnih področij. Integralnost družinske politike ni nič drugega kot zlitje z drugimi politikami, saj je regulacija družinske problematike mišljena zgolj kot »integralni del socialne, zdravstvene, stanovanjske, izobraževalne politike, politike trga dela, politike enakih možnosti in drugih politik« (*ibid.*, str. 6).

Gre za povsem isto »slepo pego«, ki je značilna tudi za (splošnejšo) socialno politiko, in sicer v celotnem obdobju njenega razvoja na Slovenskem. To obdobje sega skoraj sto let nazaj, torej ne gre le za prejšnji socialistični sistem, ampak tudi za staro Jugoslavijo pred drugo svetovno vojno. Ker gre za daljšo tradicijo napačnega razumevanja posameznih področnih politik, ki jih kreira država, je problem hujši kot v primeru, če bi bil odvisen zgolj od idejne usmerjenosti posamičnih vlad², saj se omenjena »slepa pega« – kljub vztrajnim kritikam – obnavlja tako v času desnih kot lev(osredinsk)ih vlad. Zato v prvem razdelku opozorim na bistvo avtonomije, ki v obravnavanem dokumentu ni upoštevano. V drugem razdelku je obravnavan eden od osrednjih ciljev Resolucije, za katerega se družinska politika nikakor ne bi smela prizadevati. Tretji razdelek govori o problemu, ki je v analiziranem besedilu povsem odsoten, razen na mestih, kjer se Resolucija od njega izrecno distancira. Četrty razdelek opozori na tri napačne postulate, na katerih je nekritično zgrajena tudi »nova« družinska politika, zadnji razdelek pa odgovarja na vprašanje, kaj storiti.

¹ Pri družbeni funkciji določenega sistema ali njegovega dela (organizacije, skupine, posameznika) gre vedno za presojo dveh dimenziji. Prva je učinek navznoter, torej na področje, ki je predmet regulacije posamezne dejavnosti (primeri: pri družinski politiki so predmet regulacije pogoji in življenjske razmere konkretnih družin; pri ekonomski politiki gre za pogoje in medsebojna poslovna razmerja gospodarskih subjektov; predmet stanovanjske politike je ponudba, kakovost in dostopnost stanovanj ter regulacija trga stanovanjskih nepremičnin itd.). Druga – hkratna – dimenzija funkcionalnih učinkov pa se nanaša na celotno družbo kot najširši sistem. Pri tej dimenziji gre za vprašanja, na primer, kakšne učinke bodo imeli ukrepi družinske politike na vso družbo kot najširši (slovenski) sistem, torej tudi na tista področja, ki so zunaj regulacije družinske politike (ekonomija, trg stanovanj, rodnost, zdravstvo, skrb za starejšo populacijo ipd.), in enako je z drugimi politikami, denimo, kakšne posledice bo imela ekonomska politika na področjih, ki so širša od gospodarskih subjektov (kakovost življenja v vsej državi, socialno vprašanje, ekologija ipd.). Skratka, funkcionalnost pomeni, da je pri vsaki dejavnosti posamičnega akterja, procesa ali sistema treba biti pozoren na dve vrsti sproženih učinkov: na tiste, ki se dogajajo na relaciji z drugimi akterji, in na učinke, ki jih ima opazovana dejavnost na sistemsko celoto.

² V tem primeru bi seveda zadostovalo, da zgolj počakamo na zamenjavo vlade, in težav bi bilo konec. A to pri več težavah – žal – ne drži; je pa težko na hitro (po občutku, na »prvi pogled«,) oceniti, v katerih primerih je glavni izvor problemov deklarirana idejna oz. vrednotna usmerjenost trenutnih oblasti, kdaj gre za interesne skupine, ki praviloma niso transparentne (npr. v zdravstvu), ali pa gre za dolgotrajnejše zgodovinske vzorce, pogojene in ustaljene s prevladujočo tradicijo na nekem ozemlju ali področju (prvi je na take vzorce opozoril francoski zgodovinar Marc L. B. Bloch, ki je leta 1929, skupaj z Lucienom Febvrem, ustanovil časopis *Annales*, v katerem so se osredotočali na zgodovinsko nastale strukture »dolgega trajanja«). Zato bi družboslovne analize morale nameniti večjo pozornost začetnemu vprašanju, namreč, kdaj je nastanek analiziranih problemov povzročen (zgolj) idejno oz. personalno, torej s politično strukturo aktualne vlade, kdaj pa so problemi izraz kompleksnejših razlogov, ki jih ni mogoče reducirati na voluntaristične značilnosti trenutnih oblasti.

Avtonomija

O specifičnosti avtonomne politike na ožjem, posebnem področju – npr. družinske regulacije – ni dovolj reči, da se naj bi ta parcialna politika povezovala z drugimi (katera pa se naj ne bi?). Vsaka avtonomna politika (do) nekega področja se mora razvijati glede na *specifične* cilje, ki jih kreira sama, saj ti cilji, ki so izvor njene legitimnosti, niso v registru drugih politik. Gre za cilje, zaradi katerih je posamezna politika sploh vzpostavljena kot posebno področje znotraj splošne državne politike. V tem pogledu bi morala biti vsaka sektorska politika – socialna, družinska in druge – opredeljena avtonomno, ne pa »integralno«. Poudarek na »integralnosti« (celostnosti), ki jo besedilo Resolucije razume kot povezanost z drugimi politikami, je odvečen, saj v vseh živih³ sistemih velja, da noben človeški posameznik niti sistem svoje dejavnosti ne more izvajati izolirano od okolja.

Od kod torej poudarki na »integralnosti« družinske politike, saj je njena avtonomija v Resoluciji omenjena samo trikrat in še to na napačen način (na str. 4, 7 in 50)? Kajti avtonomnost družinske politike je v Resoluciji omenjena le negativno, zgolj kot obljuba o tem, česa politika ne bo počela. Zagotavlja se le, da se politika ne bo vmešavala v konkretne oblike družin in v svobodno izbiro posameznikov; nikjer pa ni avtonomija določena v razmerju do drugih državnih politik, kjer velja, kot rečeno, »integralnost«. Ta famozna tujka⁴ ni nič drugega kot kompenzacijsko mašilo za nedorečenost avtonomije. Posledica te opredelitve je odsotnost specifičnih učinkov predlagane politike na področju, zaradi katerega je sploh vzpostavljena. »Integralna« politika brez jasno opredeljene avtonomije je heteronomna, ne pa avtonomna⁵. To pomeni, da se družinska politika podreja drugim politikam, zlasti natalitetni, ki je problematična in poleg tega tudi neučinkovita. Problem, ki je povsem enak pri vseh treh politikah, ki so ključne za kakovost življenja v Sloveniji – družinski, socialni in ekonomski – ni zgolj v avtorstvu, ker gre pač za isto ministrstvo (MDD-SZ) in iste ljudi. Razlog je sistemski. Pri avtonomiji sta odločilna dva temeljna poudarka. Prvi je povezan s form(ulacij)o sistema, drugi pa z njegovo strategijo:

a) Za vzpostavitev politike na način sistema morajo biti opredeljene meje konkretne politike, kajti brez meja ni sistema (enako velja za delne sisteme).

³ Živi sistemi (za razliko od mehanskih) so: organski, psihični in socialni – zadnji se delijo na interakcijske, organizacijske in družbene (Luhmann, 1995, str. 2).

⁴ *Integralnost* (iz lat. integer) pomeni nedeljivost v pomenu celo(s)tnosti.

⁵ Niti socialna niti družinska politika nikoli nista bili avtonomni, niti v prejšnjem sistemu. Prvi na Slovenskem je opredelil socialno politiko za »integralno« že socialistični sistem. »Integralnost« je pomenila, da je socialna in ekonomska politika (ki je sicer niso zanikali kot posebnega področja) povezana s splošno politiko socialističnega samoupravljanja, in to v obratnosorazmernem smislu – bolj ko se bo krepil samoupravni socializem, bolj bodo separirane državne politike odmirale, ker naj bi skozi njene odmirala tudi država (Zveza komunistov Jugoslavije, 1977, str. 100, 185). A to je hkrati pomenilo, da velja tudi obratno, in prav v tem je bil (svetovno unikaten) učinek totalitarizma samoupravljalvske ideologije, ki je bil izumljen na Slovenskem. Zaradi tega učinka je takratni jugoslovanski teoretik za socialno politiko, Berislav Šefer, svaril pred avtonomijo socialne politike z besedami: »Kolikor nižja bo stopnja samoupravljanja, toliko bo tudi izdvojenost ekonomske in socialne politike večja« (Šefer, 1981, str. 15) – to je pomenilo, da je zavzemanje za krepitev avtonomije državnih politik na posameznih področjih protisistemsko, nekakšno znamenje nezaupanja v samoupravni socializem, kar je bilo seveda kvalificirano kot sistemska grožnja. Poanta: »integralnost« brez avtonomije pomeni subordinacijo.

Meja je prvi pogoj⁶ razmejitve od drugih politik, zlasti od podobnih.⁷ Temeljna funkcija meje je raz-ločitev, torej regulacija pogojev oz. pravil za stike sistema z njegovim okoljem (zunanje okolje sistema so drugi sistemi). Ker šele meja definira razliko med (delnim) sistemom in drugimi sistemi, brez razmejitve sploh ni mogoča systemska avtonomija. Meja je ločnica, onkraj katere stvari, informacije, dogodki in procesi potekajo pod drugačnimi pogoji nadaljevanja.

b) Šele takrat, ko je z opredelitvijo meje sistema omogočena njegovalna razmejitve od okolja (nastanek sistema), se lahko systemska avtonomija vzpostavi z realizacijo dveh pogojev, z negativnim in pozitivnim. Negativen pogoj pomeni izogibanje enostranskim ekstremom, ki predstavljata dve nasprotni in enako nevarni možnosti, povezovalno in pa izločevalno. Če je razmejitve mišljena na podlagi povezovanja navzven brez vsakršnih pogojev – npr. »integralnost« – dobimo politiko, kot je prikazana v shemi 1. Brezpogojna povezanost oz. odprtost do drugih je zanikanje avtonomije tako v logičnem⁸ kot v socialnem⁹ in pravnem¹⁰ pomenu. Ko je družbena moč med sistemi (v našem primeru med posameznimi politikami) razporejena subordinacijsko, so šibkejši sistemi instrumentalizirani, saj njihove cilje in aktivnosti določajo močnejši sistemi. Prejšnjemu nasproten ekstrem je avtarkija v pomenu izolacije od okolja. Realni kot tudi metaforični primeri tega ekstremizma so: betonski zid, žična ograja, ograja živalskega vrta, nekdanji Berlinski zid, trumpovska meja med Mehiko in ZDA, izraelsko-palestinska meja, meja med obema Korejama, razlika javno/zasebno, ko je mišljena izključevalno, ločitev cerkve od države¹¹ ipd. Avtarkičnost je sprožilec systemskih kriz, ki lahko povzročijo tudi zlom sistema zaradi neodzivnosti in torej neprilagojenosti na spremembe v okolju. V sodobnih družbah – bolj kot kadarkoli v zgodovini – velja obratnosorazmerje med systemsko dinamičnostjo in zaprtostjo, saj so spremembe v okolju vse hitrejšje in večje, vse to pa je nov izziv za regulacijo in družbene vede (Radej, Golobič, Macur in Dragoš, 2011; Radej, Golobič in Macur, 2012).

Pozitiven pogoj avtonomije je vzpostavitev regulacije na systemskih presekih. Preseki so tista specifična področja, ki po eni strani prebijajo mejo sistema, saj niso več v njegovi izključni pristojnosti, hkrati pa še vedno sodijo vanj zaradi istega področja regulacije. Na presekih sistemi niso več avtonomni toliko, kot so avtonomni znotraj svojih meja. Hkrati pa tudi niso brez pristojnosti, saj so preseki

⁶ Prvi pogoj v pomenu osnovnega pogoja, brez katerega ne morejo biti izpolnjeni niti preostali pogoji avtonomije.

⁷ To so tiste politike, ki se usmerjajo na podobno ali isto družbeno področje, a z različnim načinom regulacije (v pomenu specifičnih načel, namenov, ciljev, sredstev in organizacijskih pogojev).

⁸ Če so povezave z drugimi brezpogojne, izgine razlika zunaj/znotraj in s tem razlika med sistemom in okoljem.

⁹ Socialni učinek zamegljevanja (ukinjanja) razlike zunaj/znotraj je legitimiranje obstoječega neravnovesja moči med različnimi sistemi ali njegovimi deli.

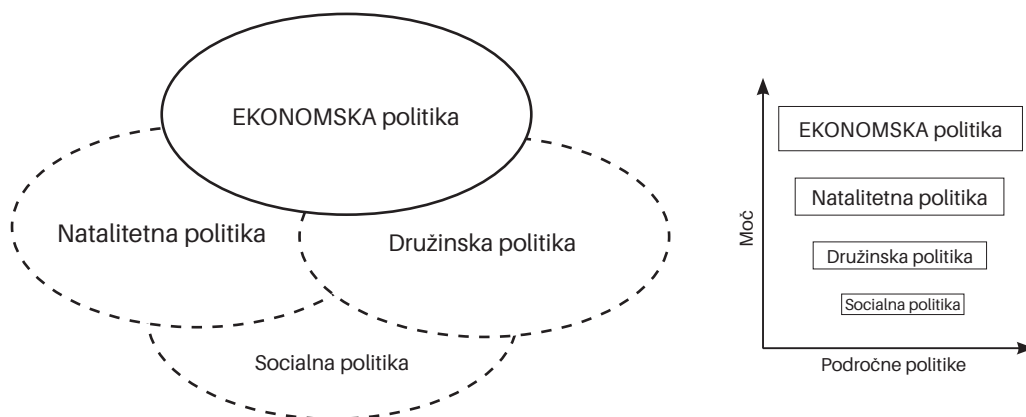
¹⁰ Z nedorečenostjo razlike zunaj/znotraj se blokira tudi razlikovanje med pristojnostmi in odgovornostmi sistema (oz. njegovih delov).

¹¹ Kljub ustavni dikciji, ki govori o »ločitvi« (7. člen Ustave RS), ne gre za ločitev v dobesednem pomenu, pač pa za razločitev. Definicija te razlike je za odnose med državno in religijsko sfero odločilna tako vsebinsko (Roter, 1976; Dragoš, 2000; Kerševan, 2005; Lesjak in Lekić, 2013) kot tudi zgodovinsko (za kratek pregled glej Sečen, 2017) in pravno (Odločba US, 2010).

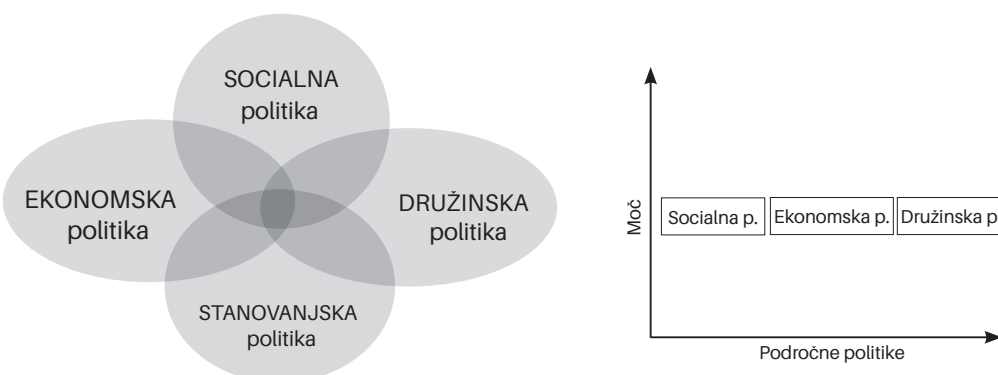
prav zato sistemski, ker se na njih dejavnost vpletenih sistemov nadaljuje. Če se v tej presečni situaciji dejavnost sistema A podredi logiki sistema B, ki je navzoč na istem področju preseka, podležemo – kot rečeno – subordinaciji, ki z vidika šibkejšega sistema pomeni krnitev njegove avtonomije (Dragoš, 2011). Edina možnost, da se izognemo zapletom iz sheme 1, je prežemanje, kjer se na skupnem področju sistemi vzajemno prepletajo tako, noben sistem ni v odnosu do drugih vreden niti več niti manj (shema 1a). Preseki med sistemi so enakovredni, če en sistem lahko posega v drugega toliko, kolikor drugi posega v prvega.

Praktični primeri takšnih presekov so številni in pomembni, saj pomenijo primere dobre prakse, ki so sodobna inovacija, saj jih v predmodernih družbah še ni bilo; na primer: stanovanjska politika (presek med tržnim gospodarstvom in politiko državne oz. lokalnih oblasti pri zagotavljanju bivališč), neokorporativizem (presek na področju preprečevanja industrijsko-socialnih konfliktov, kjer gre za usklajevanje med interesi dela, kapitala in države), ekološka politika (presek med ekonomskimi in širšimi družbenimi interesi), regulacija koncesij v zdravstvu (presek med profitnimi interesi, zdravjem kot javno dobrino in racionalizacijo državnih financ), arbitraža o državni meji (presek med ozemeljskimi zahtevami dveh državnih sistemov), sektor socialnega varstva (presek med socialno politiko države in strokovnimi doktrinami socialnega dela ter drugih sorodnih profesij) idr.

Shema 1: Sistemska subordinacija posameznih politik.



Shema 1a: Sistemska regulacija skozi medsebojne preseke avtonomnih politik.



Navedeni poudarki o razumevanju avtonomije so splošni, ne pa teoretski. Kajti teorije o ravnanju na presekih še nimamo.¹² Razpolagamo le s primeri dobrih in slabih praks, a tudi iz slabih se lahko učimo, čeprav z višjimi stroški.

V zvezi z avtonomijo je obravnavana Resolucija izrazit primer slabe prakse, ker z nadaljevanjem logike iz sheme 1 blokira možnosti, nakazane s shemo 1a. Družinska politika je – še bolj kot na začetku osamosvojitve¹³ – definirana kot instrument natalitetne politike, saj Resolucija izrecno poudarja, da:

- »je zelo pomembno, da družinska politika ustvarja družbeno klimo, ki bo spodbudno vplivala na odločanje za osnovanje družine« (Resolucija, 2017, str. 9),
- »je za demografsko politiko pomembno tudi število rojstev v državi, zato družinska politika hkrati zasleduje cilj vzpostavitve spodbudnega okolja za odločanje za otroke« (*ibid.*, str. 14).
- »Da bi spodbudili odločanje za več otrok in družinam z več otroki nekoliko prispevali k stroškom za preživljanje, skrb in varstvo otrok, bi bilo treba dodatek za veliko družino zagotoviti vsem družinam s tremi otroki ali več.« V tej zvezi se tudi načrtuje, da »bo država velikim družinam omogočila prosti vstop v muzeje, galerije, gledališča ter druge kulturne objekte in na športne dogodke. Prav tako bo omogočila brezplačen prevoz na omenjene dogodke. To velja le čez vikende in v primeru, da se dogodka udeleži celotna družina.« (*Ibid.*, str. 31.)

Z državno politiko spodbujati »klimo« za rojevanje, ker naj bi bilo odločilno »število rojstev v državi«, je značilen natalitetni cilj, ki si podreja družinsko politi-

¹² Niti sistemske teorije (npr. Niklasa Luhmanna, 1995) – kljub njeni pronicljivosti in empirični evidenci – ne moremo imeti za teorijo o sistemskih presekih, nič takega še nimamo (več o tem v: Willke, 1993).

¹³ Zaradi (higijene) zgodovinskega spomina je treba opozoriti na prelomnico, ki jo pomeni 95. številka *Nove revije* (marec 1990), ki je z naslovom »Samostojna Slovenija« združila prispevke za nacionalni program nove države. V razdelku »Prebivalstvo« sta objavljena tudi članka Janeza Malačiča in Katje Boh. Prvi je zagovarjal nujnost odločne pronatalitetne politike z izrazito konservativnimi, delno tudi ksenofobnimi elementi (Malačič, 1990). Točno pred takšnimi poudarki pa je svarila v svojem prispevku Katja Boh (sociologinja, specialistka za družinsko politiko, ki je bila s položaja predsednice Republiškega komiteja za zdravstveno in socialno varstvo razrešena januarja 1991). V zvezi s tezo o »odmiranju Slovencev« je – pravočasno – opozarjala, da se vedno znova »pojvajo poskusi reafirmacije tradicionalnih družinskih vrednot in repaternalizacije odnosov, ki se utemljujejo z nujnostjo narodovega preživetja« (Boh, 1990, str. 475). O prizadevanju države, da bi povečala rodnost prebivalstva, je s prepričljivo analizo dokazala, da je to nemogoč in nevaren projekt zaradi dveh razlogov. Če gre za prisilne ukrepe, so ti nesprijemljivi »in navsezadnje tudi neučinkoviti«. Nič drugače pa ni niti v primeru sprejemljivih ukrepov, »ki so v prvi vrsti usmerjeni k dviganju življenjske ravni družine« – za te ukrepe pravi, da so seveda »potrebni in zaželeni,« a kljub temu »ne morejo prepričati žensk in moških, da bi imeli več otrok.« Temeljni argument za zgrešenost natalitetne politike – tudi v tej drugi, socialni obliki – se glasi: »Višja materialna raven, širjenje izobraževalnih možnosti, skrb za zdravje, ustvarjanje pogojev za zaposlovanje ženske in varstvo otrok so prav gotovo neobhodni del vsake sodobne razvojno usmerjene socialne politike, vendar ne morejo imeti demografskih učinkov; nasprotno, to so natanko tiste dimenzije kvalitete življenja, ki so povezane z nizko rodnostjo.« Poanta seveda ni v tem, da bi se vrnili k represivnim ukrepom (npr. prepoved splava), niti da bi varčevali pri socialni politiki, ker demografsko ni učinkovita. Nasprotno, socialno politiko je treba krepiti, hkrati pa je ne smemo kontaminirati z natalitetnimi cilji: »Namesto da se kar naprej preštevamo in razmišljamo o tem, kako malo nas je in kdaj nas bo še manj, bi se morali vprašati, ali si sploh smemo privoščiti več otrok, ko pa še za te, ki živijo med nami, nismo znali ustrezno poskrbeti« (*ibid.*, str. 477). Po letu 1990 se je krepila struja natalitetnikov, svarila pred zdrsom družinske politike v natalitetno, kot jih je zapisala K. Boh, pa so potihnila.

ko za svoj instrument. To se je zgodilo načrtovano, in sicer zato, ker se je družinska politika v svoji nerazločenosti od socialne politike (ki je podrejena ekonomski), zlila z natalitetno. Cilj družinske politike bi moral biti nasproten, neodvisen od drugih politik – še zlasti od tako nesmiselne in škodljive, kot je natalitetna – saj skrb za kakovost življenja v družinah ne bi smela biti odvisna od tega, ali je v državi dovolj, premalo ali preveč otrok. To je enak absurd kot v primeru, če bi, denimo, tudi zdravstveno politiko opredelili za instrument natalitetne politike (saj za rojevanje otrok potrebujemo zdrave prebivalke), nakar bi v skladu s tako opredelitvijo zdravstveno oskrbo otrok utemeljevali s sklicevanjem na premajhno število otrok ter preveliko število starih ljudi v družbi. In kaj narediti v primeru, ko bi se povprečno število živorojenih otrok na eno žensko zvišalo z 1,58 na 2,1? Bi v tem primeru, upoštevajoč logiko Resolucije, ne potrebovali več družinske politike, ker nataliteta za državo ne bi bila več problematična? Ali pa bi mogoče, kot pred časom Kitajska, uvedli protidružinsko politiko, kjer bi kaznovali starše, če rodijo več kot enega otroka? Da je družinska politika instrument natalitetne in da je to načrtno, ni le domneva ali črn scenarij. Gre za programsko geslo obravnavane Resolucije, v kateri je zapisano (Resolucija, 2017, str. 17):

Ena temeljnih in pomembnih razlik [med to resolucijo in prejšnjo iz leta 1993 – op. S. D.] je tudi, da je družinska politika v okviru nove resolucije prepoznana kot samostojna politika in ne več kot del socialne politike. Je pa še vedno neločljivo povezana z drugimi politikami.

Kakšen teoretski prispevek je zdaj to? Da ne bi ponovili napake izpred četrto stoletja (povzete v opombi 13), znova preberimo zgornji navedek in pomislimo, zakaj je sploh zapisan. Iz prvih besed vidimo, da ne gre za naključno nerodnost ali nespretnost birokratskega žargona, nasprotno. Gre za »pomembno« in celo »temeljno« razliko s preteklostjo, brez te razlike Resolucija sploh ne bi bila potrebna. Torej, da je poudarek, formuliran v zgornjem navedku, eden od temeljev Resolucije, ne more biti dvoma. In vsebina tega poudarka? Zakaj družinsko politiko izrecno – deklarativno v dokumentu najvišje ravni – izvzeti iz socialne politike ter jo hkrati obravnavati kot »še vedno« povezano z drugimi politikami?

Nataliteta

Očitno je smisel v tem, da bo odslej lahko državna politika do družin postala odvisna zgolj še od števila družinskih članov, hkrati pa se bo povsem razbremenila socialnih kriterijev. Družina ne bo več predmet socialne politike, čeprav bo še vedno povezana z drugimi politikami. S katerimi? Najprej in najbolj z natalitetno. Zato naj še enkrat ponovim, kar bo treba ponavljati tudi v prihodnje: ko se iz družinske politike izločijo socialni kriteriji, se družinska politika spremeni v natalitetno. S tem bo družina – ena od najpomembnejših osnovnih družbenih skupin – razvrednotena, saj bo pod neposrednim državnim vplivom družina zreducirana zgolj na razmnoževalno institucijo. Samo ljudi je še treba prepričati – zato ni naključje, da se eden od kazalnikov uspešnosti take politike glasi: »število izvedenih ozaveševalnih kampanj s področja družinske problematike« (Resolucija, 2017, str. 18).

Ob tem ne smemo pozabiti, da prebivalci na Slovenskem nikakor nismo ogrožena vrsta. Če nam bi na dolgi rok res grozilo izumrtje, se bo to zgodilo prej zaradi razpada družbe ali pa na mehkejši način (npr., da se prostovoljno odrečemo samostojnosti), gotovo pa ne bo za kaj takega krivo zmanjšanje števila rojstev. Kot vidimo iz preglednice 1, se število prebivalcev v Sloveniji stalno povečuje, od osamosvojitve se je povečalo za pet odstotkov, v sedmih desetletjih od druge svetovne vojne pa kar za več kot 48 odstotkov. Se pa nekoliko spreminja struktura družin po njihovi velikosti. Iz preglednice 1 je razvidno, da se zmanjšujejo le štiri- in veččlanska gospodinjstva, a to seveda ni prav nič novega niti posebnega (v razvitih državah), še manj dramatičnega. Skratka, Slovenci ne izginjamo, ampak se dobro razmnožujemo in po prav nobenem merilu nismo ogrožena vrsta.

Preglednica 1: Gospodinjstva po številu članov med letoma 1948 in 2015 v Sloveniji (Vertot idr., 2001: 19; SURS, 2017).

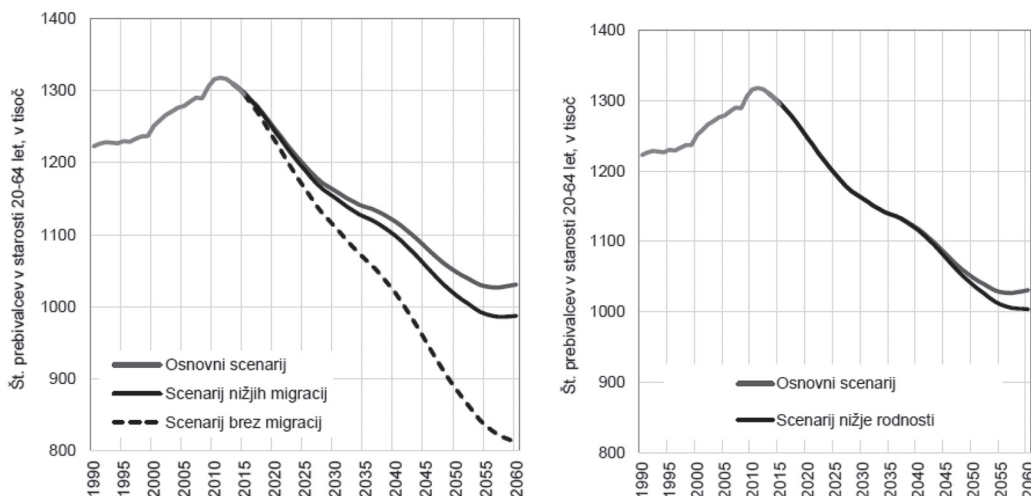
SLOVENIJA	1948	1961	1981	1991	2002	2015	Sprememba (v %)		
							2015/1948	2015/1991	
Vsi prebivalci	1.391.873	1.591.523	1.891.864	1.965.986	1.964.036	2.064.632	+ 48,3	+ 5,0	
Vsa gospodinjstva	380.950	458.853	594.571	632.278	684.847	820.541	+ 115,4	+ 29,8	
Število članov	1	70.276	81.618	101.610	117.405	149.757	267.523	+ 280,7	+ 127,9
	2	57.204	75.348	117.234	135.909	157.195	205.792	+ 259,8	+ 51,4
	3	65.097	90.709	130.328	135.088	143.337	152.720	+ 134,6	+ 13,1
	4	62.848	91.036	145.024	156.319	158.145	124.933	+ 98,8	- 20,1
	5	47.952	58.813	56.139	52.965	49.575	43.640	- 9,0	- 17,6
	6	32.279	32.086	26.445	22.637	17.933	17.194	- 46,7	- 24,0
	7	19.927	15.673	10.836	7771	5808	5806	- 70,9	- 25,3
	8+	25.367	13.570	6955	4184	3097	2933	- 88,4	- 29,9

Skrb zbujajoča ni natalitetna kriza, pač pa strukturno neravnovesje med starejšo in delovno aktivno generacijo, saj se bo v nespremenjenem socialnem sistemu čez čas zaostрил problem financiranja pokojnin. Odgovor na ta problem pa nikakor ni spreminjanje družinske politike v natalitetno, pač pa sprememba socialne politike in drugačen odnos do migracij.

Iz scenarijev v diagramu 1, ki prikazujejo pričakovano zmanjševanje delovno aktivne populacije, je razvidno, da nam v naslednjih desetletjih največje zmanjšanje števila ljudi v starostni kohorti od 20 do 64 let grozi zaradi restriktivne migracijske politike (levi del diagrama 1), ne pa zaradi zmanjšanja rodnosti (desni del diagrama 1). Kaj lahko storimo, da ob povečevanju starostnikov ublažimo krčenje srednje generacije? Odgovor ni v stimulaciji žensk za pogostejše rojevanje, pač pa sprememba migracijske politike, ki je v Sloveniji vseskozi nacionalistična, z ekscesno-kriminalnimi epizodami (»izbrisani«), v zadnjem času pa tudi poudarjeno ksenofobna (Dragoš, 2016). Najmanj verjetno pa je, da se bi zaradi ukrepov »na področju družinske in z njo povezanih politik [...] stopnja rodnosti povečala« (Kajzer in Fajič, 2016, str. 5).

Pri razmišljanju, kaj lahko storimo – ali so za prihodnost pomembnejše krivulje iz desnega ali levega diagrama 1 – ne smemo pozabiti, da se nam

Diagram 1: Pričakovano število prebivalcev Slovenije v starosti od 24 do 64 let v primeru scenarijev, povezanih z migracijami in rodnostjo (Kajzer in Fajčič, 2016, str. 5).



je največja, zgodovinska in številčno nepovratna izguba delovno aktivnega prebivalstva zgodila zaradi socialnih razlogov od konca 19. stoletja. Čeprav žrtve obeh svetovnih vojn tudi natalitetno niso zanemarljive, niso odločilne, saj nam je daleč največji potencial prebivalstvenega prirasta odnesla masovna emigracija, ki je na Slovenskem sovpadla s časom demografske tranzicije. Za ta pojav, ki ga poznajo vse družbe, je značilen način prehoda iz visoke rodnosti in visoke smrtnosti v občutno nižje vrednosti obeh kazalcev,¹⁴ ki se zmanjšujeta zaporedno, najprej se zmanjša smrtnost, z majhnim zamikom za njo pa še rodnost (zmanjšanje vrednosti obeh kazalcev se začne z zmanjševanjem njune vrednosti pod 30 promili).

Rezultat tega kratkega, začasnega zamika je pomemben natalitetni prirastek, ki je dragocen zlasti po koncu demografske tranzicije, ko se oba kazalca nadaljujeta na ravni zgodovinsko najnižjih vrednosti. Sicer tudi po koncu tega procesa nista povsem poravnana, rodnost se še naprej zmanjšuje, a počasneje kot kardakoli prej in enako velja za smrtnost, ki se zmanjšuje še nekoliko počasneje od rodnosti. Kljub temu pa njuna nesinhronost nikoli več ne ustvari populacijskega presežka, ki bi bil primerljiv s tistim med demografsko tranzicijo.

Slovenska posebnost (ki niti ni zgolj slovenska) je časovno ujemanje množične emigracije z demografsko tranzicijo. To sovpadanje je potisnilo v »izvoz« omenjen populacijski prirastek, ki nastane, kot rečeno, samo med tranzicijo in je zgodovinsko enkraten, nikoli prej ga ni bilo niti ga več ne bo. Tudi če spišemo Resolucijo o tem. Druge družbe, ki niso poznale tako izostrenih socialnih razmer, so ta prirastek obdržale doma. Skratka, na precej višjo stopnjo rodnosti od sedanje nikakor ne moremo računati, tolažimo se lahko le s tem, da se rodnost ne bo radikalno zmanjšala. Iz tega sledi, da je v prejšnjem prikazu zasilni izhod lahko le v krivuljah levega in ne desnega diagrama.

¹⁴ Zmanjšanje vrednosti obeh kazalcev, ki označujeta začetek demografske tranzicije, se začne z zmanjševanjem njune vrednosti pod 30 promil. Prvi, ki je na to opozoril pri nas, je bil dr. Dolfe Vogelnik (pravnik, statistik in rektor Univerzi v Ljubljani).

Delovno aktivno populacijo lahko na Slovenskem številčno okrepimo le na dva načina regulacije migracij. Prvi je v precej bolj odprti politiki do imigrantov. S protibegunsko ksenofobijo zapiramo meje tudi delovno aktivnim, odklanjamo celo kvalificirano delovno silo, ki se je izobrazila na tuje stroške in bi pomenila najbolj delovni in lojalni del slovenske družbe, če bi jih sprejeli; skupaj s svojimi družinami bi sicer malo prispevali k slovenski nataliteti, a neprimerno več od učinka vseh političnih apelov o razmnoževanju Slovencev.

Drugi način migracijske politike pa je zaviranje emigracij z izboljšanjem življenjskih razmer (zlasti) mlajši generaciji. Zadnja raziskava o državah balkanske periferije dokazuje, da je njihova mladina pesimistična in hkrati bolj realna (od preostale populacije), saj ocenjuje, da so največji problemi v njihovih državah nezaposlenost (tako meni 73,9 % mladih v meritvah javnega mnenja), na drugem mestu je revščina (68,3 %) in na tretjem zaposlitvena negotovost (56 %), drugi problemi, ki se jih Evropa najbolj boji – npr. klimatske spremembe in terorizem – pa so manj pomembne grožnje od eksistenčnih in materialnih (Jusić in Numanović, 2017, str. 51). Značilnost slovenske mladine v tej primerjavi pa je, da je med vsemi državami, vključenimi v raziskavo (Albanija, Bosna in Hercegovina, Bolgarija, Hrvaška, Kosovo, Makedonija, Romunija in Srbija), v Sloveniji največji delež pesimističnih mladostnikov, ki menijo, da se bodo zanje v naslednjem desetletju ekonomske možnosti znotraj države poslabšale (Jusić in Numanović, 2017, str. 52). Ker ima hkrati naša mladina od vseh naštetih držav tudi boljše možnosti za pobeg v tujino, gre za objektivno možnost povečanja emigracije, ki jo je mogoče preprečiti le s socialnimi ukrepi na ključnih področjih (revščina, nezaposlenost, prekariat, izobraževalna in stanovanjska politika).

Namesto socialnih ukrepov in regulacije migracij Resolucija napoveduje spremembe pri štipendiranju, stanovanjski politiki in »dodatku za veliko družino«. Sprememba pri štipendiranju je v tem, da je v resnici ne bo, pri stanovanjski politiki se za spremembo ponuja škodljiva logika po načelu »še več istega«, pri velikih družinah pa gre za paradno inovacijo te Resolucije, ki rehabilitira prav tisti ukrep, ki smo ga že imeli v preteklosti in je bil zaradi nesmiselnosti opuščen. Za razliko od tretjega predloga si prva dva zaslužita le krajši komentar, saj ne gre za novosti; gremo po vrsti.

Pri štipendiranju se cilja na zagotavljanje štipendij za otroke iz socialno šibkejših družin, kar bo zagotovljeno »zlasti skozi zagotavljanje ciljanih štipendij (npr. kadrovske štipendije, štipendije za deficitarne poklice)« (Resolucija, 2017, str. 81). Kako značilen zdrs. Prav takrat, ko smo reduciranje socialnih štipendij začeli nadomeščati s kadrovskimi in s tistimi za deficitarne poklice, smo s prilagajanjem izobraževanja za potrebe trga¹⁵ izrinili socialni kriterij iz štipendijske politike. Kadrovske štipendije niso socialne celo v primeru, ko res vsebujejo socialni kriterij (družinski cenzus), saj se ne razpisujejo niti podeljujejo zato, ker si nekdo zaradi pomanjkanja sredstev ne more privoščiti šolanja, pač pa zato, da ustrezajo povpraševanju po določenih poklicih na trgu. Brez povpraševanja delodajalcev ni štipendij. Šele z obratom te logike lahko dobimo socialne štipendije, za kadrovske pa naj poskrbijo tržni akterji.

¹⁵ To so »mokre sanje« neoliberalizma, ki so se pri nas edine začele aplicirati brez zamika, na tem ozkem segmentu smo bili v socializmu usklajeni z evropskim trendom že v sedemdesetih letih (»usmerjeno« izobraževanje). Danes se na enak način pritiska na terciarno izobraževanje.

Enaka slepa pega je pri ukrepih, ki jih ima Resolucija za stanovanjsko politiko; tam naj bi šlo za »vzpostavitev ugodnejših stanovanjskih kreditov za mlade«. V tej zvezi je navedenih sedem ukrepov, od katerih je prvih šest napačnih in nimajo prav nikakršne zveze z deklariranimi cilji, saj jih zgrešijo. Napovedane so varčevalne in kreditne sheme ter drugi mehanizmi, namenjeni »za nakup, gradnjo, obnovo in najem stanovanja na trgu«, omenjeni so »spodbujanje trga najemnih stanovanj«, » uvedba davčnih olajšav za najemodajalce, ki oddajajo stanovanja mladim družinam,« in možnost najema stanovanja »s kasnejšim odkupom« (Resolucija, 2017, str. 83–84).

Če se vse to uresniči, je jasno, da bomo imeli še bolj okrepljen in zacementiran zasebni stanovanjski fond, po katerem smo že zdaj prvi v Evropi in ki je glavni vir neenakosti na stanovanjskem področju kot tudi sicer pri celotni distribuciji dobrin (pri kateri je lastništvo nepremičnin glavni vir neenakosti, z novo obdavčitvijo pa se odlaša). Ker se naštete spodbude, subvencije in olajšave zlivajo v žepo stanodajalcev (posredno iz rok upravičencev), bo zmanjkalo tudi denarja za gradnjo socialnih stanovanj, ki so najbolj potrebna v najrevnejših občinah, saj je v njih najmanj možnosti za napajanje občinskih proračunov iz gospodarstva, hkrati pa je tam najšibkejša kupna moč prebivalstva.

Dodatek za veliko družino: ta pravica bo po novem – spet – postala povsem neodvisna od socialnih kriterijev. S tem se vračamo na isto logiko, kot je bila uvedena na začetku tega izuma kmalu po osamosvojitvi Slovenije, ko se je v socialni politiki zgodil prvi udar v smeri krčenja socialnih pravic in odmika od »socialistične« miselnosti; prav takrat se je prvič uveljavila skrb za večjo nataliteto.¹⁶ Spet isto vprašanje: v čem je smisel tega predloga o nesocialnem dodatku za velike družine? Zakaj bi iz proračuna – vanj prispevajo tudi revni¹⁷ – podpirali vse družine enako, tudi tiste, ki nimajo denarnih težav? In zakaj bi financirali celo družine, ki so zelo premožne? Zakaj ne bi te pravice namenili zgolj socialno šibkim, pri katerih so problemi s kakovostjo življenja največji? Zato, ker si predlagana družinska politika prizadeva uresničiti natalitetne cilje.

Od kod ta ideja? Gre za ukrep, ki je bil prekopiran iz sektorja živinske prireje. Takrat, ko se je dodatek za veliko družino na Slovenskem prvič pojavil, je bil kmetijski minister Ciril Smrkolj, ki se je ukvarjal z vprašanjem, kako povečati prirejo ovčjega mesa. Rešitev je bila v tem, da so kmete proračunsko stimulirali z dotacijami glede na število ovčjih glav v staji. Ukrep je bil uspešen, saj se je število ovac povečalo. Tudi dodatek za veliko družino, ki je bil uveden v istem času, je isti tip glavarine. V času ekonomske krize so to glavarino začasno korigirali s socialnim kriterijem, zdaj pa ga bi ta Resolucija spet uvedla v izvorni obliki. Brez socialnega kriterija postane dodatek za večje družine zgolj še instrument za večanje rodnosti človeške črede, kar Resolucija, kot rečeno, tudi odkrito pove (»da bi spodbudili odločanje za več otrok«).

¹⁶ V istem času se je pojavila tudi dilema o tem, ali bi uvedli poseben davek na samske osebe, ker je upadanje rodnosti glavni nacionalni problem; pokojni republiški poslanec E. A. Schwarzbartl pa je celo predlagal ukinitve centrov za socialno delo, ker naj bi bili v novem postsocialističnem sistemu odveč, saj jih lahko nadomesti Karitas.

¹⁷ Najrevnejše državljanke in državljani prispevajo v državni proračun razmeroma več lastnih sredstev kot pa najbogatejši sloji (glede na obdavčen odstotek svojih družinskih prihodkov; večina jih gre na račun DDV, ki najbolj prizadene prav revne).

Poleg tega takšen ukrep tudi ne more uspeti, saj nismo ovce. Ljudje nismo tako neumni niti pokvarjeni, da bi rojevali otroke zaradi denarnega dodatka in da bi na tem motivu lahko država gradila nataliteto slovenskega naroda. In mimogrede – kako gre to skupaj z zaskrbljenostjo, ki jo predstavniki MDDSZ stalno kažejo do upravičencev socialnih denarnih pravic, da obstaja nevarnost »odvisnosti« od pomoči, ki naj bi njihove prejemnike odvrčala od dela? A se bo uvedba natalitetne glavarine izognila temu očitku zato, ker jo bodo prejeli tudi premožni, ki imajo manjšo stopnjo brezposelnosti od revnih in so zato bolj imuni na »zasvojenost« od brezdelja?

Družinska politika bi se morala eksplicitno distancirati od takih predlogov, ne pa jih deklarirati za svoje. Šele če bi družinska politika nehala biti sredstvo za doseg natalitetnih ciljev, bi mogoče lahko postala koristna in bi uvidela, da država ne more – in ne sme! – zahtevati od ljudi, naj imajo otroke ali ne. Skrb za nataliteto ni v tem, da prepričujemo ljudi, naj več rojevajo, nasprotno. Skrb za nataliteto je lahko učinkovita le, če tiste, ki ne nameravajo imeti otrok, pustimo pri miru. Hkrati pa se usmerimo na drugi del populacije, ki si otrok želi, ter jih pri tem podpremo zato, da se želene starševske vloge ne odrečejo zaradi socialnih, stanovanjskih ali drugih življenjsko neugodnih razmer (Boh, 1990). Sicer zaidemo v neumnosti, ki jih je v obravnavanem besedilu kar nekaj – recimo tista o brezplačnih vstopnicah za velike družine, ko gredo »v muzeje, galerije, gledališča ter druge kulturne objekte in na športne dogodke« (Resolucija, 2017, str. 31).

Zakaj bi država delila brezplačne vstopnice tudi premožnim velikim družinam, ki si jih lahko kupijo sami, hkrati pa bi, kot rečeno, družinsko politiko razbremenila socialnih kriterijev? A tudi če odmislimo socialno razslojenost družin, ostane uganka, zakaj je obljuba brezplačnih vstopnic odvisna od tega, da »se dogodka udeleži celotna družina« (*ibid.*)? Je to res tako nedolžno, kot se sliši? Zakaj bi starši in otroci iste družine morali isto prireditev plačati, če jo obišejo ob različnih dnevih v tednu, če pa jo obišejo skupaj na isti dan in ob isti uri, pa je zastonj? Kaj sporoča država s takim ukrepom? Očitno ne gre za denarno razbremenitev družinskega proračuna,¹⁸ pač pa za klasičen totalitaristični popadek. Očitno bi država rada z zastonjskimi vstopnicami kreirala družinske vzorce preživljanja prostega časa. Ta ukrep družinske politike ni le brezvezen, ampak nevaren, ker – če je resno mišljen – se ne konča pri zastonjskih vstopnicah.¹⁹

¹⁸ Če isti dogodek starši in otroci obišejo skupaj ali pa posamično, gre tako z vidika družinskega proračuna kot tudi državnega (v primeru oprostitve plačila) za isti strošek.

¹⁹ Kajti realizacija navedenega ukrepa bi seveda bila mogoča le s pogojem, da prej država določi nabor tistih kulturnih dogodkov, ki so »družinsko« primerni za takšno olajšavo, prav to – državno kreiranje primernejših in manj primernih vsebin – pa so mokre sanje vseh totalitarizmov. Zgodovina takih idej je tudi na Slovenskem že dolga in nikakor ne zgolj socialistična. Že pred drugo svetovno vojno je bilo več predlogov o tem, kakšno kulturo naj bi država razvijala za posamezne družbene sloje; pri tem je šel najdlje katoliški korporativist Jože Jeraj (1941, str. 64 ss). Sicer je prvo idejo vseobsežne državne kulturne revolucije vsiljeval že Anton Mahnič ob koncu 19. stoletja, prvo razdelano varianto katoliške kulturne revolucije pa je podal oficialni cerkveni apologet, Aleš Ušeničnik v svoji knjigi *Sociologija* (1910). Zaradi idejne totalitarnosti katolicizma na Slovenskem se je tako lahko prijela tudi stalinistična varianta kulturne revolucije, ki je poznejšega datuma (v prvem desetletju po osvoboditvi).

Neenakost

Najbolj skrb vzbujajoča značilnost natalitetno usmerjene »družinske« politike je v tistem, česar Resolucija nikjer ne omenja. Nikjer ni zapisan cilj ali namen, da bi država zmanjševala družbene neenakosti. Edina izjema je na strani 66, kjer je mimogrede omenjeno prizadevanje za »zmanjševanje neenakosti v zdravju v najzgodnejšem obdobju«. Halo? Zakaj samo v zdravju in zakaj samo v najzgodnejšem obdobju? Znale in dobro raziskane so obratnosorazmerne korelacije med neenakostjo in kakovostjo življenja,²⁰ saj povečevanje neenakosti poslabšuje kakovost življenja državljanov na različnih področjih, tudi zdravstvenem, vse to pa v razvitih državah ni v nikakršni zvezi z bogastvom celotne družbe (BDP/prebivalca).²¹

Tudi v najnovejši primerjalni študiji različnih svetovnih gospodarstev je izrecno poudarjeno, da brez prerazporeditve dobrin ni možna redukcija družbenih neenakosti, zato bo »prerazporeditev ostala pomemben cilj takšne javne politike, katere cilj je zmanjšanje revščine in neenakosti« (Rahman in Mukhopadhyay, 2015, str. 19). Iz teh dejstev bi moralo izhajati prav nasprotno od tega, kar predvideva Resolucija, kajti zmanjševanje neenakosti v vsej družbi je splošen in nujen pogoj, da se neenakost torej zmanjša tudi na posameznih ožjih segmentih kakovosti življenja, kot je zdravstvena oskrba otrok. Ta logična nedoslednost Resolucije, da si napovedana asocialna družinska politika prizadeva zmanjšati neenakost (samo) na področju zdravstva, je razložljiva na enega od teh načinov:

- če omenjeno prizadevanje za zmanjšanje neenakosti ne bi ostalo nalašč zoženo zgolj na zdravstveno oskrbo otrok, ampak bi se razširilo še na druga področja, potem ne bi mogel biti uresničen omenjen cilj Resolucije, to je izločitev družinske politike iz socialne ter njeno prekvalificiranje v natalitetno politiko;
- za Resolucijo, ki izraža razmišljanje vlade, pristojnega ministrstva in politične elite na sploh, družbena neenakost nikakor ni nekaj problematičnega²² in je povsem legitimna, razen mogoče na najboljčutljivejšem (in najmanjšem) segmentu prebivalstva, to je pri zdravstveni oskrbi otrok. To je razlog, da se zaradi ignorance družbenih neenakosti družinska politika izvzema iz socialne politike, saj bi v nasprotnem primeru

²⁰ To velja za številne indikatorje tudi znotraj zdravstvenega področja (Wilkinson in Pickett, 2012, za Slovenijo glej Buzeti idr., 2011).

²¹ O neoliberalni spremembi socialne politike v Evropi glej Lessenich, 2015, o enakem trendu v Sloveniji pa Dragoš in Leskošek, 2016.

²² Za nekdanjega finančnega ministra Mramorja je glavni problem premajhna neenakost, ne pa prevelika, saj če bi bila večja, bi lahko bolj nagradili tudi najvišje plačane posameznike. Približno v istem času, ko je Mramor na Univerzi v Ljubljani zakuhal nelegalno povišanje plač vodstvenim strukturam (iz naslova dodatka za stalno pripravljenost), se je pritoževal tudi nad tem, da se pri nas opozarja na problem revščine, kajti po tem kazalniku še nismo dosegli evropskega povprečja: »Tveganje revščine je prikazano zelo populistično. Slovenija se uvršča /.../ daleč pod povprečjem tveganja revščine in socialne izključenosti v EU« (Marn, 2015, str. 35). Mimogrede - kaj bi se zgodilo, če bi na enak način, kot razmišlja Mramor o neenakosti in revščini, razmišljali tudi o drugih kazalcih, npr. o kriminaliteti, nasilju, deležu zapornikov ipd., kjer smo tudi pod evropskim povprečjem? Bi torej morali povečati kriminal, nasilje, bolj napolniti zapore, da bi bili bolj evropsko primerljivi?

ostala zavezana ciljem socialne politike, ki zahtevajo (vsaj deklarativno) zmanjševanje neenakosti in revščine;²³

- možen pa je tudi povsem banalen razlog: ker na škodljivost neenakosti opozarjamo tako v družboslovju kot tudi v zdravstvu,²⁴ je zaradi različne moči in vpliva poklicnih skupin težje ignorirati zdravstvene strokovnjake kot pa družboslovne; od tod posledica, da se redko omenjanje neenakosti v uradnih dokumentih reducira zgolj na področje zdravstva.

Skupno vsem trem razlogom je zanemarjanje socialne politike, čeprav je ta ključna za kakovost življenja družin. Kaj to pomeni, je razvidno iz finančnih težav slovenskih gospodinjstev, ki so prikazane v preglednicah 2, 3 in 4. Med zadnjim predkriznim letom (2008), ko je bil vrhunec zadnje konjunkturo, in letom 2016, ko imamo po hudi gospodarski krizi spet eno od najhitreje rastočih gospodarstev, se je odplačilna sposobnost dolgov v celoti gospodinjstev poslabšala (preglednica 2). Ta podatek seveda nikakor ni in ne sme ostati samoumeven, saj bi bilo bolj logično nasprotno, torej izboljšanje finančne kondicije gospodinjstev kot pričakovan učinek osupljive rasti slovenskega gospodarstva.²⁵

Boljšo sliko dobimo iz stratifikacijske porazdelitve dohodkov (preglednica 3), ki pokaže, da so večje težave z nakupi na obroke pri dohodkovno šibkejših gospodinjstvih in manjše pri gospodinjstvih iz višjih kvintilov. Edina izjema je v prvem kvintilu, saj si gospodinjstva z najnižjimi dohodki posojil in obročnih nakupov sploh ne morejo privoščiti, zato imajo v vseh letih merjenja tudi najvišji odstotek nakupovanja brez obrokov.

Preglednica 2: Zamude slovenskih gospodinjstev pri odplačevanju obrokov za nakupe ali (ne)stanovanjska) posojila v zadnjih 12 mesecih iz finančnih razlogov (SURS, 2017).

Zamude gospodinjstev pri odplačevanju obrokov (%)	leto: 2008			leto: 2016		
	DA	NE	nimajo obrokov	DA	NE	nimajo obrokov
vsa gospodinjstva	2	31	67	3	32	65
enočlansko gospodinjstvo	1	17	82	2	20	78
dva odrasla brez vzdrževanih otrok	1	24	75	2	30	68
enostarševsko gospodinjstvo z vsaj enim vzdrževanim otrokom	8	30	62	7	32	62
dva odrasla z vsaj enim vzdrževanim otrokom	4	43	54	5	43	52

²³ Ne smemo ignorirati dejstva – ki sicer ni odločilno, a tudi ni zanemarljivo – da eden od ključnih dokumentov socialne politike (*Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020*, 2013) zahteva zmanjševanje neenakosti, kar je omenjeno trikrat, in sicer v drugem razdelku resolucije, ki ima naslov »cilji in strategije za doseganje ciljev« (ReNP-SV13–20, 2013).

²⁴ Prvo in odločilno publikacijo o vplivu družbenih neenakosti v slovenskem zdravstvu smo dobili pred šestimi leti (Buzeti idr., 2011).

²⁵ Celo Evropska komisija v Bruslju se čudi letošnji gospodarski rasti v Sloveniji (po vseh ključnih kriterijih), saj jo ocenjuje na 4,7 odstotka za letošnje leto (2017), kar je skoraj evropski rekord. Po dolgem času Slovenija ni več poraženka, saj jo metaforično označujejo celo za »pravega podalpskega tigra« (Žerjavič, 2017). Ta gospodarski tiger se redi očitno tudi na račun prihodkov gospodinjstev.

Preglednica 3: Kolikšno breme pomenijo za gospodinjstva nakupi na obroke ali druga (ne-stanovanjska) posojila – primerjava po kvintilih²⁶ (SURs, 2017).

Obremenjenost gospodinjstev z obročnim odplačevanjem	2008			2013			2016		
	VELIKO breme	NISO breme	BREZ obrokov	VELIKO breme	NISO breme	BREZ obrokov	VELIKO breme	NISO breme	BREZ obrokov
SKUPAJ	12	4	67	13	2	70	11	6	65
1. kvintil	11	1	79	11	1	82	10	2	80
2. kvintil	16	2	65	17	2	69	15	5	64
3. kvintil	13	3	62	16	2	64	14	5	56
4. kvintil	11	4	61	14	3	62	11	8	59
5. kvintil	7	9	62	9	5	66	6	9	61

Podatki o dostopnosti do posojil in plačil na obroke so socialni indikator, ki ga ne gre enačiti s potrošništvom. Slovenska gospodinjstva sodijo med najvarčnejša v Evropi, tako glede na prihranke kot na potrošnjo, znotraj gospodinjstev pa so najvarčnejši spodnji sloji in najmanj zgornji. Eno od meril socialne deprivacije gospodinjstev so tudi stroški za energijo (elektriko, plin in druga goriva, nujna v stanovanjih), pri katerih imamo prav tako opraviti s socialno stopnjevitostjo (gradientom), kot je razvidno iz preglednice 4.

Preglednica 4: Povprečna razpoložljiva sredstva gospodinjstev, porabljena za elektriko, plin in druga goriva v stanovanjih – primerjava po kvintilih (SURs, 2017).

SURS (%)	2000	2008	2015	Energetska revščina*
SKUPAJ	6,7	6,6	6,7	ne
1. kvintil	13,1	15,1	17,7	DA
2. kvintil	9,1	10,2	10,1	DA
3. kvintil	7,6	7,9	7,7	ne
4. kvintil	6,5	6,0	5,9	
5. kvintil	4,3	4,1	4,0	

*energetska revščina (def.): več kot 10 % družinskega proračuna za stroške energije

Če pogledamo vsa gospodinjstva skupaj, ostaja delež energetskih stroškov v njihovem (družinskem) proračunu enak, kljub minuli ekonomski krizi se ni občutno spremenil. V primerjavi s predkriznim obdobjem (2008) se je povečal zgolj za desetinko odstotne točke in se s tem vrnil na raven izpred petnajstih let. Povsem drugačno sliko dobimo s primerjavo kvintilov. Dvajsetim odstotkom gospodinjstev z najnižjimi dohodki so se od leta 2000 stroški za energijo povečali za več kot 35 odstotkov (oz. za 4,6 odstotne točke). Drugo največje

²⁶ V prvem kvintilu je 20 % oseb iz gospodinjstev z najnižjim dohodkom, nasprotno pa velja za peti kvintil.

povečanje je pri gospodinjstvih drugega kvintila, ki morajo za energetske stroške nameniti 11 odstotkov večji delež svojih sredstev kot leta 2000. Tretjemu kvintilu so se stroški povečali enako kot v povprečju vsem gospodinjstvom, torej minimalno, stroški najvišjima dvema kvintiloma pa so se zmanjšali. Če upoštevamo evropsko merilo, da v energetske revščini živi tisti, ki za energijo (porabljeno v stanovanju, torej brez prevoza) plačuje več kot desetino sredstev, s katerimi razpolaga, potem vidimo, da najrevnejših 20 odstotkov gospodinjstev živi v energetske revščini ves čas, vsaj od leta 2008 pa je v energetske revščino dodatno zdrsnil tudi 2. kvintil, skupaj torej 40 odstotkov.

Vezna posoda

V empiričnem pogledu so gospodinjstva najustreznejša definicija družine. V njih se odloča, ali bodo imela otroke ali ne, prav te osnovne skupine pa so socialno razslojene. Zakaj torej ne bi družinska politika postala bolj del socialne politike, namesto da jo Resolucija desocializira? Da po navadi med dvema variantama prevlada slabša, ni naključje. Kajti razlog napačnih strategij so napačne predpostavke. Te so tri in delujejo – ko jih politika posvoji – na način »vezne posode«: ena predpostavka krepí drugo in tretjo, zadnja pa prvo. Izhodiščna predpostavka je, da je možno z družinsko politiko apelirati na prebivalstvo (predvsem ženske), da bo rojevalo več otrok. Druga predpostavka je, da bo v tem prizadevanju družinska politika uspešnejša, če ne bo (več) omejena s socialnimi kriteriji, saj je socialna skrb države namenjena predvsem spodnjim slojem, natalitetna politika pa cilja na vso družbo. Tretja napačna predpostavka pa je prepričanje, da lahko ostane družinska politika, ko se otrese socialnih kriterijev, še vedno družinska.

Politična skušnjava je v učinku omenjene »vezne posode«, saj ko je vzpostavljena, deluje kot tiste tabletki za pomivalni stroj – po načelu »vse v enem«. To pomeni, da takrat, ko družinsko politiko postavite kot »vezno posodo«, lahko odslej vanjo strpate tako rekoč karkoli, saj ni več treba skrbeti za koherentnost takšne politike. Zato Resolucija afirmira takšne ukrepe, kot je, denimo, aktivna politika zaposlovanja²⁷ (to je slovita »APZ«, katere virus vztrajno erodira tudi socialno politiko). V imenu APZ gre za nelogično početje države, ki plača delodajalcu, da nekoga na novo zaposli. To početje izdatno spodbuja evropska politika, ki na nacionalnih ravneh – zlasti v Sloveniji – erodira socialno politiko. Nelogičnost ukrepa APZ je v motivu in stroških. Kajti delodajalec se odloči zaposliti novega delavca samo pod dvema pogojema: ko ima od tega korist, torej če bo dodana vrednost, ki jo delavec ustvari na novem delovnem mestu, večja od stroška njegove delovne sile in če obstaja tržno povpraševanje po izdelku s to dodano vrednostjo. Ko sta izpolnjena oba pogoja, bo novo osebo delodajalec zaposlil brez subvencij, sicer ne bi ravnal ekonomsko racionalno in bo tvegala, da bo na daljši rok poslovno kaznovan.

²⁷ »APZ, ki v okviru različnih ukrepov intenzivno usmerja mlade na trg dela, hkrati pa poskuša z večjo regulacijo trga dela bolj usmerjati delodajalce ter nagrajevati ustvarjanje zaposlitev za nedoločen čas.« Za ta ukrep APZ je rečeno, da »prinaša kakovostne, varne in trajne zaposlitve za polni delovni čas« (Resolucija, 2017, str. 48–49).

Če kateri od obeh pogojev ni izpolnjen, pa nova zaposlitev za delodajalca pomeni zgolj dodaten strošek in tu ne pomaga niti stimulacija države – razen seveda takrat, če je državna subvencija večja od stroška za odprtje nepotrebne delovnega mesta. Zato je apologija omenjenih subvencij populizem. MDDSZ se vseskozi neupravičeno sklicuje na primere, ko prakticiranje APZ res spremlja povečanje zaposlitev zaradi novo nastalih in subvencioniranih delovnih mest. A tu ne gre za vzročno korelacijo med APZ in novimi zaposlitvami, pač pa za ekstra profit delodajalca, ki ga ta ustvarja iz državnega proračuna. Kajti APZ sovpada z novimi zaposlitvami zato, ker te nastajajo zaradi trenutne ponovne gospodarske konjunktore, torej neodvisno od APZ; zaradi mimikretičnosti²⁸ državne politike, ki skuša to rast delovnih mest pripisati sama sebi po zaslugi izuma APZ, pa delodajalci pobirajo ekstra profit za novo delovno mesto, ki bi ga v konjunktornih razmerah odprli v vsakem primeru.

APZ torej vedno zgreši, vprašanje pa je, zakaj država forsira tako politiko? Zakaj troši proračunska sredstva v obeh primerih, z izdatnim subvencioniranjem delodajalca, da ta odpre nerentabilno delovno mesto, kot tudi takrat, ko delodajalec v vsakem primeru odpre novo delovno mesto, ker mu trg signalizira, da je potrebno. Za kakšne motive tu sploh gre? In seveda, zakaj se APZ kvalificira kot ukrep družinske politike, ne pa gospodarske, denimo kot pomoč delodajalcem ali spodbujanje konkurenčnosti? Odgovor na zadnje vprašanje je v prvem razdelku tega članka, kjer je prikazano, kako subordinacijski model (slika 1) preprečuje avtonomijo posamičnih politik, da zato ni več jasnih razmejitev med gospodarsko in socialno politiko.

Konkretni motivi za APZ pa so trije: ideološki, sistemski in pragmatični. Vsi so ključni za obravnavano temo (Rezolucije):

1. Prvi razlog je ideologija neoliberalizma, ki je iz ekonomije penetrirala v regulacijo socialnega področja. Proces so sprožile politične elite z vsiljevanjem prepričanja, da sanacija revščine z neposrednimi denarnimi izplačili naredi iz socialnih upravičencev zasvojenca od pomoči, ki potem nočejo več delati. Ta trik je bil izumljen že na začetku šestdesetih let 20. stoletja v Združenih državah Amerike, ko so politične elite teorijo o kulturi revščine (Lewis, 1959) zlorabile v pomenu darwinističnega determinizma. Šlo je za prevlado antidi-tributivne predpostavke, ki se glasi: če je bistvo revščine kulturno, potem je ni mogoče sanirati z denarjem, pač pa s spremembo vrednot (resocializacija), pri tem pa je seveda najpomembnejše motiviranje revnih za delo. Posledica je bila, da so v znameniti ameriški »vojni proti revščini« postali družbeno sprejemljivi vsi drugi ukrepi, razen neposredne finančne pomoči prizadetim. Denarna nakazila revnim so postala »najmanj popularna strategija v boju proti revščini v Ameriki« (Haralambos in Heald, 1989, str. 168).
2. Sistemski razlog, da se APZ kvalificira kot del družinske politike, je – kot rečeno – v kroničnih problemih z avtonomijo delnih sistemov. Ker je družinska politika ostajala znotraj socialne politike vseskozi nedorečena in to v razmerah, ko se je socialna politika podredila ekonomski, je z uvozom

²⁸ Več o teoriji in motivih za družbeno mimikrijo glej v Smrke, 2007. Dobro orodje za analizo ideologije APZ so elementi mimikretičnega odnosa (mimik, operator, model, mimem, signal, cilj), več o tem gl.: *ibid.*, str. 48–51.

neoliberalne paradigme v ekonomsko politiko²⁹ začel neoliberalizem erodirati tudi socialno politiko. Z (iz)ločitvijo družinske politike od socialne, kar zdaj zahteva Resolucija, se je zato nova družinska politika »osamosvojila« od socialnih kriterijev, ne pa tudi od neoliberalnih (APZ), ki so bili že od prej sestavni del socialne politike. Ista težava se je že od začetka utrdila še institucionalno, kot lahko vidimo iz imena pristojnega ministrstva: MDDSZ je predvsem ministrstvo za delo, natančneje, za trg delovne sile, »socialne zadeve«, ki nejasno asociirajo na vsebino socialne politike, pa so šele na tretjem mestu (od nepomembne socialne je še manj pomembna le politika enakih možnosti, ki je ministrstvu prilepljena naknadno). Vsebinska hierarhija, razvidna že iz imena tega ministrstva, je tudi personalna; aktualna ministrica in prejšnji minister sta strokovnjaka za politiko trga dela, ne pa za socialno politiko, ki je, kot rečeno, pastorek ekonomske politike države. Če bi v Sloveniji hoteli vzpostaviti avtonomno socialno politiko, bi družinska politika morala (p)ostati njen del, hkrati pa bi morali institucionalno razdvojiti latentno konfliktnost nezdružljivih funkcij med ekonomsko in socialno politiko. To je mogoče le z institucionalno osamosvojitvijo socialne politike, ki bi morala imeti lastno ministrstvo, ekonomska regulacija (trga dela) pa bi se morala preseliti na gospodarsko ministrstvo, kamor tudi sodi.

3. Pragmatični razlog omenjenih zapletov pa je politika EU, ki načelno in materialno spodbuja APZ kot kompenzacijski mehanizem za odsotnost evropske socialne politike. Prav zato se črpajo nezanemarljiva sredstva, ki pri njihovi porabi na nacionalnih ravneh seveda zahtevajo ustrezen redistribucijski mehanizem. Največkrat je ta mehanizem politika trga dela, ki je specializirana za regulacijo državnih intervencij v (ne)ravnovesja med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili. Ker pa v Sloveniji omenjena politika, kot rečeno, ni del ministrstva za gospodarstvo, pač pa MDDSZ, se inficiranost socialne in družinske politike z APZ razume kot samoumevni paradni konj. Odslej se tudi nova družinska politika hvali s tem, ko odkrito poudarja te številke:
 - za socialnovarstvene programe, ki zadevajo področje družin, otrok in mladostnikov (torej brez APZ), je bilo v letu 2016 namenjenih 4 milijone evrov, za izvajanje APZ pa je bilo dodatno namenjenih 60 milijonov evrov,
 - sredstva za izvajanje APZ bodo v letu 2017 in 2018 znašala 100 milijonov evrov,
 - sredstva za izvajanje APZ bodo v letih od 2017 do 2020 znašala 300 milijonov evrov (Resolucija, 2017, str. 8).

Prioritete so torej jasne in zakoličene, socialnim programom je namenjeno manj od sedmih odstotkov sredstev, ki so rezervirana za APZ. Hkrati ob tem se začenja politični boj za povišanje denarnih socialnih pomoči, o katerih pa –

²⁹ Ta proces se je začel pred pol stoletja z uvozom neoliberalizma iz ZDA prek Združenega kraljevstva v Evropo; tam so neoliberalizmu najbolj podlegle države evropske periferije – s Slovenijo na čelu – zaradi kombinacije treh razlogov: (a) zaradi stigme komunizma, ki so jo postsocialistične države odpravljale s črno/belo poenostavitvijo razlike med kapitalizmom in centralnoplansko ekonomijo; (b) zaradi nerazvitosti (koncepta) socialne države, ki je bila v nekdanjih socializmih nadomeščena z ideologijo brezrazredne družbe, ki bo samodejno razrešila socialno vprašanje; (c) zaradi nerazvitosti in odvisnosti nacionalnih ekonomij na periferiji od evropskega centra, ki je diktiral vstopne pogoje v EU.

značilno – Resolucija molči. Zdaj že vemo, zakaj: gre za družinsko politiko, ki je po novem izločena iz socialne (kot da prejemniki denarnih socialnih pomoči niso družinski člani). Povišanje, ki ga je predlagala vlada, je 11-odstotno (z zdajšnjih 298 na 331 evrov), to pomeni 75 odstotkov minimalnih življenjskih stroškov. Zakaj ne 100 odstotkov življenjskih stroškov, kot zahteva opozicijska Levica (2017), ki je edina parlamentarna stranka, ki vseskozi opozarja na ta problem.

Glavna ugovora, ki jih bomo slišali od koalicije, bosta dva: da bi se z zvišanjem pomoči na 100 odstotkov preživetvenih stroškov nedopustno zmanjšalo razmerje do minimalne plače (tu se že zdaj sklicujejo na »distorzije«)³⁰ in, seveda, da gre za radikalno zahtevo. Kolikšno težo bodo imeli pričakovani očitki o radikalnosti in sklicevanje na distorzijo, lahko vidimo iz stroškov za prehrano:

- v lanskoletnem uradnem izračunu minimalnih življenjskih stroškov (442 €; Stropnik, Gregorič, Gabrijelčič Blenkuš, Robnik in Švab, 2017) je predvidenih 27 odstotkov teh stroškov samo za prehrano, to je 4 € na dan; toliko bi imel za hrano tudi prejemnik socialne pomoči, če bi uspel predlog Levice o izenačenju socialnih pomoči z minimalnimi stroški,
- prejemniku zdajšnje socialne pomoči (298 €) ostane po istem merilu (27 %) za hrano le 2,7 € na dan,
- po vladnem predlogu (zvišanje na 331 €) ostanejo po istem merilu za hrano 3 € na dan,
- oskrba psa v zavetišču stane 14 € na dan, v pasjem hotelu pa 22 € na dan,
- občutno cenejša od oskrbe psov pa je oskrba hrčkov, miši, podgan, morskih prašičkov in drugih malih živali, saj stane 4,5 € na dan.³¹

Predlog Levice ni radikalen. Tudi če bi bil višji in bi, denimo, izenačil prejemnika socialne pomoči s hrčki, podganami in morskimi prašički, torej da bi

³⁰ Ob napovedi povišanja denarne socialne pomoči, ki jo je ministrica za delo najavila 17. 10. 2017, je izrekla tudi opozorilo o distorziji: »Te kategorije, minimalni življenjski stroški, minimalni dohodek, ki je podlaga za socialno denarno pomoč in varstveni dodatek, minimalna plača in povprečna plača, je treba obravnavati povezano. Žal povzroči dvig samo na eni strani distorzijo« (Hočevar, 2017). Z distorzijo so mišljena razmerja med navedenimi prejemki, seveda z nikoli in nikjer razkritim merilom o tem, kakšno razmerje je pravo, še vzdržno in katero ni več vzdržno, ker je bodisi premajhno ali preveliko. Kaj je torej smisel svarila o distorziji, če ni jasno, kaj pomeni? Trik je v logiki in ne v številkah. Ministrica očitno hoče povedati troje: da se ona zavzema za povišanje denarnih pomoči, a le pod pogojem, da se zviša tudi minimalna plača (sicer pride do distorzije), a zvišanje slednje je stvar tripartitnega pogajanja vlade s sindikati in delodajalci. Vlada stoji na stališču, da bo sprejela vsako rešitev, o kateri se bodo dogovorili sindikati z delodajalci, hkrati pa ne bo vsiljevala svoje rešitve, če bi jo odklanjal kateri od obeh socialnih partnerjev. Skratka, če se o povišanju minimalne plače delodajalci in sindikati ne uskladijo, potem ne bo nič niti s povišanjem socialnih denarnih pomoči, saj bi v nasprotnem primeru prišlo do »distorzije« ipd. Gre za še eno v množici značilnih zadreg z razmejitevami nezdružljivih funkcij, posameznih politik oz. delnih sistemov. Če bi imeli avtonomno socialno politiko (ministrstvo), bi to lahko skrb za »distorzijo« prepustilo gospodarskemu ministrstvu kot regulatorju trga dela, nato pa bi se oba, tako socialno kot gospodarsko ministrstvo, usklajevala na preseku, ki ga v tem primeru lahko predstavlja vlada. V zdajšnji zmešnjavi obeh politik, institucionalizirani na hierarhično strukturiranem MDDSZ, pa se vse to združuje in odloča v eni osebi (ministrice), kar omogoča manipulacijo. Ko se bo rušilo predlog Levice o dvigu socialnih pomoči na 100 odstotkov življenjskih stroškov, se ga bo zavračalo s »teorijo« distorzije, hkrati pa se bo MDDSZ predstavljalo za akterja, ki se že dolgo zavzema za zvišanje.

³¹ Povzeto po veljavnem ceniku *Zavetišča Horjul in Hotela za male živali Nera*. V strošek dnevnih oskrbe sta vključeni hrana in namestitvev.

imel na voljo 4,5 € na dan samo za prehrano, bi socialna pomoč v tem primeru (27 odstotkov denarnega prejemka za stroške prehrane) znašala 500 €, še vedno pod pragom revščine in pod minimalno plačo.

Sklep

Iz premisleka o navedenih številkah bi lahko sledila tudi edina rešitev za Resolucijo, čeprav gre za brezupno besedilo. Na neumnosti v njej bi mogoče pozabili, če bi se Resolucija v imenu družinske politike – namesto natalitetnih nebuloz – zavzela za povečanje denarnih pomoči na višino oskrbe hrčkov, miši, podgan in morskih prašičkov. Kajti raven oskrbe teh glodavcev je kar za 68 odstotkov višja od aktualne socialne pomoči. Takšen cilj ne bi bil prav nič radikalni, saj gredo v isto smer razmišljanja tudi izrecna priporočila slovenskega parlamenta iz leta 2013. Takrat je Državni svet RS v svojih sklepih s posveta o socialni politiki oblikoval (med drugimi) tudi te tri zahteve:

1. najprej Državni svet opozarja na napačno smer, ko so se z restriktivno socialno politiko najbolj znašle na udaru prav najrevnejše družine (ne pa vse!), med revnimi družinami pa najbolj enostarševske in pa velike družine, saj se je, kot pravi Državni svet, »z uvedbo nove socialne zakonodaje zaradi vstevanja otroškega dodatka v dohodek družine denarna socialna pomoč (DSP) znižala polovici dvo-starševskih družin, 92 % eno-starševskih družin in 98 % vseh družin s tremi in več otroki« (Sklepi Državnega sveta, 2013, str. 8);
2. iz prejšnje ugotovitve izhajata dve priporočili za zvišanje temeljne socialne pravice, in sicer: »Razmisli naj se o zvišanju DSP za 40–110 % obstoječe DSP, saj tudi v primeru maksimalnega povečanja še vedno ne bi dosegli ocenjenega praga revščine« (Sklepi Državnega sveta, 2013, str. 8);
3. če ni povečanja denarne socialne pomoči v omenjenem razponu, pa sledi sklep: »Uzakoniti bi bilo potrebno univerzalni temeljni dohodek (UTD) v višini 40–110 % obstoječe DSP. Na tak način bi se zagotovilo vzdržnost sistema socialne politike, ker bi se jo kot varnostno mrežo uporabilo res šele takrat, ko bi to pomenilo zadnjo možnost za izhod iz težav« (Sklepi Državnega sveta, 2013, str. 13).

Če bi v smeri teh priporočil vsaj danes zvišali denarno socialno pomoč, kakršna je veljala na vrhuncu ekonomske krize leta 2013 (262 €) za najmanj 40 in za največ 110 odstotkov, potem bi se danes pogovarjali o višini DSP med 367 € in 550 €, to pa bi pomenilo, da v neskončnih pogajanjih in usklajevanjih o tem temeljnem prejemku ne bi nihče pomislil, da bi zagovarjal znesek pod 367 €. Spodnja meja razpona je še vedno krepko višja od aktualnega predloga MDDSZ, o katerem naj bi se začeli pogajati naslednje leto (2018). Ker pa sta se od sklepov Državnega sveta spremenili dve pomembni okoliščini, ki jih pred štirimi leti ni nihče poznal, namreč, izjemna gospodarska konjunktura (»podalpski tiger«) in pa nov izračun minimalnih življenjskih stroškov, ki je za 15 odstotkov višji od prejšnjega, bi se praktična številka, o kateri bi se pogajali v omenjenem razponu, verjetno sukala okrog višine 100 odstotkov življenjskih stroškov, kot danes predlaga Levica.

Če bi največji poudarek v obravnavani »družinski« Resoluciji vseboval afirmacijo socialnih ukrepov za kakovost življenja družin, bi tudi njene natalitetne cilje brali v drugačni luči. A ta možnost je zamujena, čeprav ni ne prva ne zadnja. Je pa verjetno zadnja za družinsko politiko.

Viri

- Boh, K. (1990). Za preživetje je potrebna kakovost. *Nova revija*, IX(95), str. 474–481.
- Buzeti, T. idr. (2011). *Neenakosti v zdravju v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
- Dragoš, S. (2000). Ločitev Cerkev in države. *Znamenje, revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja*, 30(1–2), str. 58–84.
- Dragoš, S. (2011). Neravnovesje moči akterjev. V: B. Radej, M. Golobič, M. Macur, & S. Dragoš, *Vrednotenje politik, obzorja nove miselnosti* (str. 82–86). Ljubljana: Vega.
- Dragoš, S. (2016). Begunci in Slovenci. *Socialno delo*, 55(3), str. 123–136.
- Dragoš, S., & Leskošek, V. (2016). Slovenska smer. V: Oxfamovo poročilo, *Gospodarstvo za 1 %* (str. 87–125). Ljubljana: Založba / *cf.
- Haralambos, M., & Heald, R. (1989). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- Hočevar, B. (2017). Minimalna plača nad prag tveganja revščine. *Delo*, 17. 10. 2017. Pridobljeno 12. 11. 2017 s <http://www.delo.si/novice/politika/minimalna-placa-nad-tvegajem-revschine.html>.
- Jusić, M., & Numanović, A. (2017). *The excluded generation, youth in Southeast Europe*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Jeraj, J. (1941). *Korporacijski red in družbena reforma Jugoslavije*. Maribor, Tiskarna sv. Cirila v Mariboru.
- Kajzer, A., & Fajić, L. (ur.), (2016). *Demografske spremembe ter njihove ekonomske in socialne posledice*. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj.
- Kerševan, M. (2005). *Svoboda za cerkev, svoboda od cerkve*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Lesjak, G. & Lekić, D. (2013). Država in verske skupnosti: kronika odnosov med letoma 2008 in 2011. *Teorija in praksa*, 50(1), str. 154–171.
- Lessenich, S. (2015). *Ponovno izumljanje socialnega*. Ljubljana: Krtina.
- Levica (2017). *Zahtevamo dostojne socialne prejemke in varstvo delavskih pravic!* Ljubljana: november 2017. Pridobljeno 9. 11. 2017 s <http://www.levica.si/zahtevamo-dostojne-socialne-prejemke-in-varstvo-delavskih-pravic/>.
- Lewis, O. (1959). *Five families*. New York: Basic Books.
- Luhmann, N. (1995). *Social systems*. Stanford: Stanford University Press.
- Malačič, J. (1990). Sedanje in prihodnje demografske razmere v Sloveniji z vidika njene osamosvojitve. *Nova revija*, IX(95), str. 462–473.
- MDDSZ (2017). *MDDSZ predlaga dvig denarne socialne pomoči iz 297,53 na 331,26 evrov*. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, 27. 10. 2017. Pridobljeno 2. 11. 2017 s http://www.mddsz.gov.si/si/medijsko_sredisce/novica/article/1939/8282/.
- Marn, U. (2015). Intervju. *Mladina* 19, 8. 5. 2015, str. 33–38.
- Odločba US (2010). *Odločba U-I-92/07-23*. Ljubljana: Ustavno sodišče Republike Slovenije, 15. 4. 2010. Pridobljeno 5. 11. 2017 s <http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US29118>.
- Radej, B., Golobič, M., Macur, M., & Dragoš, S. (2011). *Vrednotenje politik, obzorja nove miselnosti*. Ljubljana: Vega.
- Radej, B., Golobič, M., & Macur, M. (2012). *Kompleksna družba v radikalni sredini*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo.

- Rahman, H. S., & Mukhopadhyay, H. (2015). *Economic growth, poverty and inequality revisited*. Dhaka: BRAC Institute of Governance and Development, BRAC University.
- Resolucija (2017). *Resolucije o družinski politiki 2018–2028 (Predlog za javno razpravo)*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Pridobljeno 3. 9. 2017 s http://www.mdds.gov.si/fileadmin/mdds.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/druzina/RDP_-_predlog_za_JR.pdf.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020* (2013). Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Pridobljeno 8. 9. 2017 s <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NACP68>.
- Roter, Z. (1976). *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1973*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Sečen, E. (2017). Zgodovinska fronta: Liberalci po svoji stari navadi izrabljajo ločevanje cerkve od države. *Dnevnik*, 4. 3. 2017. Pridobljeno 12. 11. 2017 s <https://www.dnevnik.si/1042764545/magazin/zgodovinska-fronta/zgodovinska-fronta-liberalci-po-svoji-stari-navadi-izrabljajo-locevanje-cerkve-od-drzave->.
- Smrke, M. (2007). *Družbena mimikrija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sklepi Državnega sveta (2013). *Kako lahko izboljšamo sistem na področju nove socialne zakonodaje (Sklepi)*. Državni svet RS, 12. 6. 2013. Pridobljeno 12. 11. 2017 s http://www.ds-rs.si/sites/default/files/file/2012-2017/SKLEPI%20SEJ%20DS/8.%20sejaDS/8ds_sklep_posvet_socialna_zakonodaja%281%29.pdf.
- Stropnik, N., Gregorič, M., Gabrijelčič Blenkuš, M., Robnik, M., & Švab, A. (2017). *Minimalni življenjski stroški*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- SURS (2017). Podatkovni portal SI-STAT. Ljubljana: Statistični urad RS, pridobljeno 2. 11. 2017 s <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/statfile2.asp>.
- Učeničnik, A. (1910). *Sociologija*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- Šefer, B. (1981). *Socialna politika v socialistični samoupravni družbi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Vertot, N., Žnidaršič, E., Ilič, M., Šter, D., Povhe, J., & Garvas T. (2001). Popisi na Slovenskem 1948–1991 in Popis 2002. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Wilke, H. (1993). *Sistemska teorija razvitih družb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zveza komunistov Jugoslavije (1977). *Program Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: ČGP »Delo«.
- Wilkinson, R., & Pickett, K. (2012). *Velika ideja*. Novo mesto: Penca in drugi.
- Žerjavič, P. (2017), Slovenija kot podalpski tiger. *Delo*, 9. 11. 2017, pridobljeno 9. 11. 2017 s <http://www.delo.si/gospodarstvo/finance/slovenija-kot-podalpski-tiger-letos-ze-4-7-odstotna-rast-bdp.html>.

Jana Mali, Anamarija Kejžar

Celostna oskrba stanovalcev z demenco

Primer uvajanja inovativne oskrbe v Domu Petra Uzarja Tržič

Celostna oskrba stanovalcev z demenco v središče oskrbe postavlja posameznika, ne institucije in ne strokovnjakov, zaposlenih v instituciji. Stanovalec doma in strokovnjak ustvarjata partnerski odnos, v katerem pri iskanju rešitev izhajata iz dejanskega stanja uporabnikove življenjske situacije. Uresničevanje takšne paradigme prikažemo na primeru sprememb v oskrbi stanovalcev z demenco v konkretnem domu. Poleg spremenjenega razmerja in odnosov med stanovalci z demenco in zaposlenimi celostna oskrba uvaja tudi spremembe v vlogi sorodnikov in širše skupnosti pri oskrbi stanovalcev z demenco. Centralna pozicija stanovalca z demenco in enakovredno zastopanje vseh drugih predstavnikov socialnega omrežja stanovalca zagotavljata razmere za krepitev moči stanovalcev z demenco, na podlagi katere zagotavljamo pogoje za nove metode dela in izvajanje storitev, ki je prilagojeno potrebam, nujam, željam, zmožnostim in sposobnostim stanovalcev z demenco.

Ključne besede: stari ljudje, institucionalno varstvo, metode, dolgotrajna oskrba, inovativnost.

Jana Mali je doktorica znanosti socialnega dela, zaposlena na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani kot izredna profesorica za področje socialnega dela. Raziskovalno in pedagoško se ukvarja s socialnim delom s starimi ljudmi, socialnim delom z ljudmi z demenco, supervizijo v socialnem delu, metodami socialnega dela, dolgotrajno oskrbo. Kontakt: jana.mali@fsd.uni-lj.si.

Anamarija Kejžar je doktorica znanosti menedžmenta v neprofitnem sektorju, zaposlena v Domu Petra Uzarja Tržič, s Fakulteto za socialno delo pa sodeluje na področju socialnega dela s starimi ljudmi. Raziskovalno in v praksi se ukvarja z odnosom do starosti, strokovnimi pristopi in terapijami za ljudi z demenco ter s spreminjanjem filozofije in kulture doma starejših občanov. Kontakt: anamarija.kejzar@dputrzic.si.

Integrated care of residents with dementia – A case of introducing innovative care in the Dom Petra Uzarja Tržič home for older people

Integrated care for residents with dementia is centred on the individual, not on the institution or the experts employed by the institution. A resident at home and an expert create a partnership relationship, looking for solutions in the actual situation of the user's life situation. The realization of such a paradigm is shown in the case of changes in the care of dementia residents in a particular home. In addition to the changed relationship and relations between tenants with dementia and employees, integrated care also introduces changes in the role of relatives and the wider community in the care of dementia residents. The central position of a resident with dementia and the equal representation of all other representatives of the social network of the resident, provide the conditions for strengthening the power of the residents with dementia. By empowering them, we guarantee the conditions for new methods of work and the provision of services that is adapted to the needs and abilities of the residents with dementia.

Keywords: older people, institutional care, methods, long-term care, innovation.

Jana Mali, PhD, is a Senior Lecturer at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Her areas of research and teaching include social work with older people, social work with people with dementia, supervision and methods of social work, long-term care. Contact: jana.mali@fsd.uni-lj.si.

Anamarija Kejžar is a Doctor of Management in Nonprofit Management, employed at the Home for older people Petra Uzarja in Tržič. At the Faculty of Social Work, she deals with social work with older people. Her research and practice areas include: attitude to old age, professional approaches and therapies for people with dementia, and changes of the philosophy and culture of the homes for older people. Contact: anamarija.kejzar@dputrzic.si.

Oskrba ljudi z demenco

Demenca postaja v življenju sodobnega človeka vedno bolj prepoznaven pojav. O konkretnem številu starih ljudi z demenco v Sloveniji ne moremo govoriti, saj še vedno nimamo registra bolnikov z demenco. Poznamo le ocene, ki se zanašajo na podatke tujih raziskav, ob predpostavki, da v Sloveniji ni občutne razlike v prevalenci demence kot na primerljivo razvitih območjih Evrope. Leta 2009 je bilo dokumentiranih 10.000 prvih pregledov, to število je za 30 % večje, kot je bilo pričakovano, ni pa mogoče ugotoviti, ali je to zaradi slabega dokumentiranja, neustreznih napotitev na prvi pregled ali več prvih pregledov ali pa gre za izrazito veliko število novih pacientov z demenco v letu 2009 (Ministrstvo za zdravje, 2016, str. 8).

Ne glede na skrb zbujujoče podatke o povečevanju števila ljudi z demenco, je treba upoštevati sodobne usmeritve oskrbe in starim ljudem z demenco omogočiti, da čim dlje ostanejo v svojem domačem okolju (Alzheimer Europe, 2015), pri tem pa zagotoviti celovit pristop pomoči in dostojno življenje. Ljudje z demenco pogosto težko živijo sami ali ob pomoči drugih v domačem okolju in so prisiljeni poiskati oskrbo v instituciji. To je še posebej značilno za Slovenijo, saj ima za stare ljudi, torej tudi za ljudi z demenco, najbolj razvito prav institucionalno oskrbo. V domovih starejših občanov obstajajo štirje modeli oskrbe za stanovalce z demenco, in sicer integrirani, segregirani in delno segregirani model (Mali, Mešl in Rihter, 2011), v zadnjih letih pa tudi t. i. gospodinjske skupnosti (Mali idr., 2017).

Pri integriranem modelu živijo stanovalci z demenco skupaj z drugimi stanovalci. To lahko spodbuja medsebojno razumevanje, sprejemanje, pozitivno vpliva na ravnanje in vedenje ljudi z demenco, drugim stanovalcem pa krepi samozavest zaradi pomoči, ki jo zagotovijo stanovalcem z demenco. Pri tem niso izključeni različni konflikti, saj je za sožitje z ljudmi z demenco potrebne veliko potrpežljivosti, razumevanja in prilagajanja, tega pa od vseh stanovalcev ne moremo pričakovati. V nekaterih domovih obstaja segregirani model oskrbe stanovalcev z demenco: stanovalci z demenco živijo ločeno, na specializiranih ali varovanih oddelkih, ki omogočajo oskrbo za različno število ljudi z demenco, in sicer od 12 do 35. V nekaterih domovih so se odločili za vmesno obliko, to je delno segregirano obliko oskrbe (Flaker idr., 2004), kot je skupina za stanovalce z demenco. Skupina se sestaja vsak dan, pod istim vodstvom in v za to namenjenem prostoru. V skupini je od 10 do 16 stanovalcev z demenco. Največkrat gre za skupine, v katerih so skupaj ljudje s podobno stopnjo obolenosti z demenco.

Od leta 2008 se v nekaterih domovih pojavljajo t. i. gospodinjske enote, ki omogočajo individualizirano oskrbo 12–15 stanovalcev z demenco. Gre za inovativno obliko oskrbe (Mali idr., 2017), ki spreminja odnose med vsemi udeleženi v institucionalno varstvo, na podlagi gospodinjstva kot dejavnosti za ustvarjanje življenjskih razmer, ki postajajo podobne življenju zunaj institucije. Koncept gospodinjstva vpeljuje v institucionalno oskrbo pojmovanje, po katerem zdravstvena nega ni primarna dejavnost. V gospodinjskih skupnostih prevladuje drugačen odnos do stanovalcev, takšen, ki temelji na kulturi oskrbe po osebni meri. Rezultat pa je t. i. kultura usklajenih odnosov.

Za ta namen so v domovih z gospodinjstvi skupnostmi spremenili osnovno »medicinsko« terminologijo pri poimenovanju prostorov in delovnih procesov. Oddelke so preimenovali v bivalne enote, sestrsko sobo oz. oddelčno ambulanto v prostor za osebje, vizito v obisk zdravnika po sobah, raportno knjigo v predajno knjigo, sestanke oddelka v timske sestanke ipd.

Precej razvita je tudi dnevna oskrba ljudi z demenco v t. i. dnevnem varstvu ali dnevnih centrih, ki so locirani v domovih ali njihovi bližini. V domovih, ki omogočajo začasne namestitve, sprejemajo tudi ljudi z demenco, a le za časovno omejeno obdobje – do treh mesecev.

V tujini bolj kot institucionalno varstvo za ljudi z demenco prevladujejo različne oblike skupnostne oskrbe. Pri nas ljudje z demenco pogosto živijo v stanovanjih, ki niso prilagojena njihovim potrebam, prav tako pa ne pridobijo dovolj pomoči na domu, zato so prisiljeni dom zapustiti in oditi v institucijo. Nastanitvenih oblik, ki bi omogočale samostojno življenje ljudi z demenco v domačem okolju, zelo primanjkuje. Možnosti, ki jih zasledimo bolj v tujini kot pri nas, so skupnostne oblike: stanovanjske skupine, sprejemališča, penzioni, rejništvo, skupna gospodinjstva, samostojno življenje v skupnosti s podporo, oskrbovana stanovanja, stanovanja s podporo (Mali, 2013). Pri določenih oblikah demence in v določenih fazah bolezni, še posebej pa pri mlajših bolnikih z demenco, bi bila pomoč dobrodošla tudi v t. i. prehodnih oblikah bivanja, kot so: krizni centri, varne hiše, pribežališča in zatočišča. Ljudem bi lahko omogočali preživljanje krize na lastnem ali tujem domu. Si pa stari ljudje sami, brez organizirane podpore organizirajo skupna gospodinjstva, denimo ko v hiši oddajo sobo študentu ali delovno aktivnemu človeku v zameno za pomoč v gospodinjstvu.

V prispevku predstavimo primer spremembe oskrbe stanovalcev z demenco, v konkretnem domu, v Domu Petra Uzarja Tržič. Gre za primer projektno zasnovane spremembe oskrbe iz klasične, medicinsko zasnovane oskrbe v celostno oskrbo, ki je danes prepoznana v institucionalni oskrbi kot tista oblika, ki se lahko najbolj približa individualiziranemu načinu oskrbe. Prikažemo, da so v trenutnem sistemu institucionalne oskrbe, kljub številnim oviram in nedorečenosti glede dolgotrajne oskrbe, možne izboljšave in spremembe oskrbe, ki v ospredje postavljajo potrebe stanovalcev, ne pa zgolj institucije in sistema oskrbe.

Pomen oskrbe stanovalcev z demenco za razvoj institucionalne oskrbe

Mali (2008) na podlagi analize delovanja domov od druge svetovne vojne do danes ugotavlja, da se je po letu 2000 značilnost oskrbe v domovih zelo spremenila prav zaradi povečanega števila stanovalcev z demenco. Izzivi, na katere so naleteli naši domovi zaradi povečanega števila stanovalcev z demenco, so sprožili pri zaposlenih zavedanje, da zgolj uveljavljanje institucionalnih pravil dela in življenja v domu ne ustreza najbolje tej populaciji stanovalcev.

Medicinska usmerjenost domov in način dela v njej nista pokazala učinkovitih rezultatov. Stanovalci z demenco zahtevajo drugačno obravnavo, ki po dosedanjih raziskavah (Flaker idr., 2004; Mali, 2008; Mali, Mešl in Rihter, 2011) vključuje

prav elemente socialne usmerjenosti doma in poudarja vlogo socialnega dela v domu. Poudarek je na individualiziranem pristopu do posameznika, za katerega je socialno delo že razvilo ustrezno prakso in metode dela. Tako v prenekaterem domu na področju skrbi za stanovalce z demenco zasledimo način dela, ki upošteva specifičnost teh ljudi, prepoznava individualne potrebe posameznika, spodbuja izražanje individualnih interesov in odprto komunikacijo z njimi. Zaposleni v domovih so s pomočjo ustreznega znanja o stanovalcih z demenco režim institucije v veliki meri prilagodili potrebam stanovalcev z demenco.

Rezultati raziskave *Inovativne oblike oskrbe v domovih starejših občanov* (Mali idr., 2017) kažejo, da je spremljanje potreb stanovalcev v domovih utečena praksa. Pri tem uporabljajo različne načine, povezane tudi z metodami socialnega dela v domu. V nekaterih domovih izvajajo spremljanje potreb že v času dogovarjanja za prihod v dom, torej v fazi pred sprejemom v dom¹. Pogovor s prihodnjim stanovalcem in njegovimi oskrbovalci je uveljavljen način spremljanja potreb v tem obdobju. Večinoma pa se spremljanje potreb stanovalcev začne s prihodom v dom. Za vsakega stanovalca izdelajo individualni načrt ali program oskrbe. Ponekod sodelujejo pri tem tudi sorodniki stanovalca, še zlasti ko gre za stanovalce z demenco. V nekaterih domovih je individualni načrt pripravljen na podlagi življenjske zgodbe, drugje je življenjska zgodba dodatek individualnemu načrtu. Prakse so različne. Prav tako glede interdisciplinarnih timov. Ponekod jih navajajo kot način spremljanja potreb, drugod pa so pomembnejši sestanki zdravstveno-negovalne službe.

Kot način spremljanja potreb socialne delavke navajajo različne načine skupinskega dela s stanovalci. Potrebe spremljajo na sestankih s stanovalci, ki lahko potekajo redno vsak mesec ali periodično (različno pogosto) bodisi z vsemi stanovalci ali zgolj predstavniki (na primer ko gre za komisijo za prehrano). Tudi skupine za samopomoč navajajo kot skupinski način spremljanja potreb stanovalcev. Rezultati letnih anket po mnenju socialnih delavk tudi vsebujejo podatke za spremljanje potreb stanovalcev (Mali idr., 2017).

Pri delu s stanovalci z demenco se v domovih že kažejo spremembe v ravnanju strokovnih in drugih delavcev. Njihovo ravnanje ni usmerjeno zgolj na obvladovanje novih tehnik dela s stanovalci z demenco, temveč tudi v oblikovanje osebnega odnosa z njimi, sprejemanje njihove drugačnosti glede na našo običajnost in vsakdanjost kakor tudi dopuščanje izražanja njihove individualnosti. Premik omogoča zaposlenim tudi odstopanje od klasične vloge oskrbovalcev in negovalcev starih ljudi po načelih medicinske usmeritve institucije. Delo s stanovalci z demenco namreč poteka počasneje in je bolj prilagojeno njihovim zmožnostim, trenutnemu razpoloženju in potrebam (Mali, Mešl in Rihter, 2011). Za celostni premik k socialni usmerjenosti doma bi bilo treba takšne spremembe vnesti tudi v ravnanje z vsemi drugimi stanovalci, ne le s stanovalci z demenco. Hkrati je premik potreben na ravni vseh zaposlenih, torej tudi tistih, ki ne preživijo večine delovnega časa v neposrednem stiku s stanovalci z demenco, saj tudi ob kratkotrajnih srečanjih s stanovalci oblikujejo medsebojne odnose.

¹ Več o različnih fazah bivanja v domovih v Mali, 2008.

Za doseganje navedenih sprememb zaposleni v domu potrebujejo spretnosti in tehnike zaznavanja želja stanovalcev z demenco, ki spreminjajo do zdaj znan in uveljavljen odnos med uporabnikom in strokovnjakom. Namesto da spreminjajo uporabnike, se morajo naučiti živeti z njimi in jih bolj podpirati kot delati namesto njih (npr. pri gospodinjskih opravilih) (Flaker idr., 2008, str. 428). Metode dela, ki temeljijo na analiziranju potreb stanovalcev, omogočajo prav tak pristop.

Pričakovati je, da se bo v prihodnje oskrba v domovih zelo individualizirala, torej prilagajala potrebam in zahtevam stanovalcev, s tem pa se bo spremenila tudi kultura oskrbe in njene metode dela. Za posameznega stanovalca bo organizirana celovita oskrba, ki bo upoštevala vse razsežnosti posameznika (od fizičnih, zdravstvenih in psihičnih do socialnih in duhovnih). Socialno-politična usmeritev zagotavljanja oskrbe v domačem okolju pa bo domove še bolj usmerila v razvoj oskrbe v skupnosti in skrb za stare ljudi, tudi ljudi z demenco v domačem okolju.

Nekateri domovi bodo postali gerontološki centri, v katerih bodo zagotavljali celostno oskrbo za stare ljudi na določenem lokalnem območju (poleg institucionalne oskrbe tudi različne oblike skupnostne oskrbe s pridruženimi oblikami izobraževanja in usposabljanja neformalnih oskrbovalcev za oskrbo starih ljudi, razbremenjevalnimi oblikami za oskrbovalce) (Flaker idr., 2015). Pričakujemo preoblikovanje bolniških oddelkov, ki zagotavljajo oskrbo več kot 20 ljudem, v gospodinjske enote, v katerih živi manj stanovalcev (npr. do 10), po zgledu bivalnih enot v nekaterih domovih, in sočasno dosledno in radikalno omogočanje personalizacije življenjskega prostora in storitev v domu, omogočanje storitev stanovalcem tudi zunaj ustanove (spremstvo pri izhodih, vključevanje v dejavnosti zunaj doma ipd.). Pričakujemo lahko, da se bo oskrba v nekaterih domovih specializirala za specifične skupine starih ljudi (za ljudi z demenco, za umirajoče) v instituciji in zunaj nje (npr. kot mobilne službe na terenu), po zgledu drugih držav Evropske unije (Kümpers, Ruppe, Wagner in Dieterich, 2013). Poleg osebne asistencije in pomoči na domu bodo pomen pridobili tudi dnevni centri, kjer bodo lahko ljudje z demenco čez dan, njihovi neformalni oskrbovalci pa bodo razbremenjeni skrbi zanje. Takšna oblika oskrbe bo morala postati dostopna tudi ljudem z demenco, ki so mlajši od 65 let.

Koncept celostne oskrbe stanovalcev z demenco

Osrednje vodilo koncepta celostne oskrbe je zadovoljevanje potreb stanovalcev. V središču oskrbe je posameznik (Ray, Bernard in Phillips, 2009; McDonald, 2010), ne institucija in ne strokovnjaki, zaposleni v njej. Stanovalec doma in strokovnjak ustvarjata partnerski odnos, v katerem pri iskanju rešitev izhajata iz dejanskega stanja uporabnikove življenjske situacije. Uresničevanje takšne paradigme je jasno na primeru sprememb v oskrbi stanovalcev z demenco, ki so jih uvedli v Domu Petra Uzarja Tržič in jih predstavljamo v tem prispevku. Poleg spremenjenega razmerja in odnosov med stanovalci z demenco in zaposlenimi so v domu uvedli tudi spremembe v vlogi sorodnikov in širše skupnosti pri oskrbi stanovalcev z demenco. Za večje razumevanje demence in sprejemanje ljudi z

demenco so izvedli tudi akcijo Starajmo se skupaj, v kateri so ob podpori občine Tržič organizirali različne prireditve in medgeneracijska srečanja, z namenom boljše informiranosti o demenci. V oskrbo so uvajali nove metode dela, denimo osebno načrtovanje z izvajanjem storitev, raziskovanje potreb stanovalcev z metodo opazovanja in analizo tveganja. Osrednji položaj stanovalca z demenco in enakovredno zastopanje vseh drugih predstavnikov socialnega omrežja stanovalca zagotavljata razmere za krepitev moči stanovalcev z demenco, na podlagi katere zagotavljamo pogoje za nove metode dela in izvajanje storitev, ki je prilagojeno potrebam, željam, zmožnostim in sposobnostim stanovalcev z demenco.

Demence ne moremo razumeti, če se ne približamo človeku z demenco in ne dopustimo, da nas o demenci pouči (Marshall in Tibbs, 2006, str. 67). Ob tem nam najbolj pomaga komuniciranje oz. sporazumevanje s človekom z demenco. Demenca je bolezen, ki močno vpliva na sposobnosti sporazumevanja. Že v začetni fazi bolezni so vidne spremembe v sporazumevanju z ljudmi, zato je pomembno, da človeku z demenco pri komunikaciji pomagamo. Komunikacija in sporazumevanje ne pomenita le izmenjavanje mnenj, stališč ali sporočanje informacij. Med sporazumevanjem z drugimi potekajo procesi medsebojnega spoznavanja, prilagajanja, usklajevanja, preverjanja medsebojnega razumevanja. Pri tem uporabljamo različne spretnosti besednega in nebesednega sporazumevanja (Mali, Mešl in Rihter, 2011). Čeprav se teh spretnosti v vsakdanjem sporazumevanju niti ne zavedamo, je pomembno, da jih spoznamo in uporabljamo pri komunikaciji z ljudmi z demenco. Zlasti nebesedno sporazumevanje nam pomaga pri razumevanju človeka z demenco.

Dolgo časa je veljalo prepričanje, da ljudje z demenco ne komunicirajo (Kitwood, 2005; Marshall in Tibbs, 2006). Danes vemo, da potrebujejo pri sporazumevanju več časa, da uporabljajo manj besed, da pogosto besede opisujejo, jih uporabljajo v nenavadnem zaporedju, skratka, da njihov način besednega sporazumevanja temelji na drugačnih zakonitostih kot naš. Pri sporazumevanju z ljudmi z demenco je najpomembnejše, da vzpostavimo dober medsebojni odnos. Da pa ga lahko vzpostavimo, se moramo znati približati človeku z demenco z njemu razumljivo komunikacijo. To pa je velikokrat največja težava, saj sorodniki in različni obiskovalci vztrajajo pri ustaljenem načinu sporazumevanja, ki pri človeku z demenco povzroča nelagodje. To so lahko vsakodnevne izjave sorodnikov, denimo: »Se me ne spomniš? Ali ne veš, kdo sem jaz? Ali ne veš, kje smo bili včeraj?«

Potreba po vzpostavljanju stikov z ljudmi je pri ljudeh z demenco zelo izražena (Kitwood, 2005, str. 81–85), zadovoljevanje te potrebe pa je pogosto ovirano. Med težavami, ki jih ljudje z demenco navajajo kot posledico bolezni, so najbolj izrazite težave z vzpostavljanjem in vzdrževanjem socialnih stikov (Mali, Mešl in Rihter, 2011). Ljudje z demenco se pogosto počutijo osamljene, pripovedujejo, da jim je dolgčas, da pogrešajo druženje in stike s sorodniki in znanci. Osamljenost je pogosta tudi zato, ker imajo vse manj stikov z drugimi ljudmi (Woods, 2011).

Poseben poudarek celostne oskrbe je v odkrivanju potreb ljudi z demenco, da bi oblike pomoči za ljudi z demenco in življenje njihovih sorodnikov prilagodili njihovim potrebam, željam in ciljem (Moore in Jones, 2012). Tako na primer velja, da ni velike potrebe po specializiranih aktivnostih, če so

dejavnosti za stanovalce večinoma usmerjene v ohranjanje samostojnosti pri opravljanju vsakodnevnih opravil (npr. skrb za osebno higieno, oblačenje, slačenje, pospravljanje, pripravlanje hrane). Hkrati je treba poskrbeti za dovolj stikov z različnimi ljudmi, ne le ljudmi z demenco in zaposlenimi, temveč tudi z drugimi stanovalci, sorodniki, prijatelji, znanci (Innes, 2009; Challis idr., 2009). Vse organizirane dejavnosti naj bi bile zasnovane tako, da omogočajo spoštovanje ljudi z demenco, ohranjanje njihovega dostojanstva in integritete. Pri tem pa je treba upoštevati tudi finančne zmožnosti stanovalcev in njihovo sposobnost za plačevanje organiziranih aktivnosti.

Zmožnosti in sposobnosti stanovalcev z demenco odkrivamo na različne načine. Pri tem uporabljamo različne tehnike in metode dela. Eden od načinov je zbiranje pripovedi sorodnikov. Pripovedovanje zgodb je ena od oblik sporazumevanja, ki nas vpelje v razumevanje, na primer uporabnikovega življenjskega sveta, situacije, stiske, in s tem strokovnjaku, socialnemu delavcu že v temelju dodeli vlogo raziskovalca, ki se uči, spoznava in odkriva uporabnikovo življenjsko situacijo (Crawford in Walker, 2009). V središču je posameznik, uporabnik, ki mu s tehnikami sporazumevanja v pripovedi sledimo, da lahko v nadaljevanju skupaj soustvarjamo rešitve in želene izide. Po drugi strani nas sporazumevanje neposredno vpelje v odnos z uporabnikom, ki ga brez sporazumnega dogovora o medsebojnem sodelovanju ne moremo vzpostaviti, kaj šele negovati. Odnos med strokovnim delavcem in uporabnikom je sporazumen, je dogovor o medsebojnem delovanju, kompetencah, nalogah in pristojnostih. Omogoča medsebojni dialog, ki ga oba udeležena v procesu pomoči potrebujeta za skupno delo, za soustvarjanje rešitev in krepitev moči.

Usmerjenost na krepitev moči ljudem z demenco omogoča, da prevzamejo odgovornost za lastno življenje, pomaga jim pridobiti samospoštovanje in spoznati vrednost lastnih izkušenj, okrepi njihov položaj, jim omogoči vstop v različne in cenjene vloge, uporabo različnih virov družbene moči v njihovo korist. Strokovnjaki lahko črpamo znanje za ravnanje, pomoč in podporo iz življenjskih izkušenj ljudi z demenco. Ljudje z demenco so lahko naši učitelji v procesu pomoči, s tem pa se njihov položaj pasivnega prejemnika pomoči spremeni v položaj soustvarjalca in aktivnega oblikovalca rešitev v procesu pomoči. V pripovedih sorodnikov ljudi z demenco lahko najdemo vire, izkušnje ljudi z demenco kot izhodišča za pomoč ljudem z demenco iz perspektive moči (Mali in Žitek, 2016).

Metoda: predstavitev študije primera

Projekt *Izhodišča za celostno oskrbo stanovalcev v Domu Petra Uzarja Tržič* je novost v institucionalni oskrbi starih ljudi v Sloveniji. Upošteva sodobne trende oskrbe, ki poudarjajo drugačno vlogo uporabnikov, kot smo jo poznali in oblikovali do zdaj. Uresničevanje sprememb oskrbe v praksi pomeni številne spremembe na različnih ravneh delovanja strokovnjakov in institucije. Gre za celovito spremembo do zdaj znanih in uveljavljenih vzorcev našega delovanja, za uresničevanje katerih potrebujemo ustrezno znanje.

Projekt ima primesi akcijskega raziskovanja in akcijskega raziskovanja z udeležbo. Akcijsko raziskovanje Mesec (1993, 1994) definira po Lewinu kot

raziskovanje, ki z novim znanjem, teorijo in spoznanji spreminja družbo. Rezultat je akcija, sprememba na praktični ravni, za kar smo si prizadevali tudi v našem projektu. Ker spremembe spodbuja participacija različnih deležnikov raziskovanja, je akcijsko raziskovanje lahko tudi participacijsko. Alston in Bowles (2003, str. 159–160) poudarjata, da gre pri tem za sodelovanje in vključenost vseh sodelujočih v raziskavi, tako raziskovalcev kot raziskovancev, da skupaj ustvarijo teorijo na podlagi refleksije o svoji praksi in hkrati vplivajo na spremembe v prostoru, v katerem praksa poteka. V našem primeru smo zastavili izobraževanje kot obliko akcijskega raziskovanja z udeležbo. Proces sprememb je potekal v fazah, ki so vključevale značilne situacije izobraževanja: predavanja, delavnice in praktični del, v katerem so udeleženci izvajali konkretne naloge. Hkrati z izobraževanjem smo v domu uvajali nov model dela s stanovalci z demenco.

V izobraževanje so bili prostovoljno vključeni vsi zaposleni² na začetku in koncu usposabljanja. Uvodno srečanje smo namenili predstavitvi trendov oskrbe starih ljudi doma in po svetu, viziji institucionalnega varstva in pomenu izvajanja kakovostnih storitev za celostno oskrbo stanovalcev. Potem pa je ožji tim strokovnjakov³ (strokovne delavke, vodje enot, zaposlene na enoti za stanovalce z demenco) pridobival znanje in ustvarjal inovacije v oskrbi stanovalcev z demenco, s katerimi so bili seznanjeni vsi zaposleni, stanovalci, sorodniki in širše socialno okolje. V obsegu 20 ur skupnega izobraževanja in usposabljanja so spoznavali razvoj oskrbe stanovalcev z demenco v domovih, sodobne koncepte razumevanja demence, pomen timskega dela, permanentnega izobraževanja, vključevanja sorodnikov v oskrbo stanovalcev z demenco in nove metode pomoči v institucionalnem varstvu.

Avtorici prispevka sva eno leto pred izobraževanjem opravili analizo kritičnih točk oskrbe stanovalcev z demenco. Kritične točke oskrbe sva vključili v vsebinski del izobraževanja in proces usposabljanja, da so jih zaposleni prepoznali in iskali rešitve za njihovo odpravljanje. V načrt izobraževanja in usposabljanja sva vključili sodobne koncepte t. i. konstruktivnega učenja (Vornanen, Törrönen, Lähteinen in Pohjola, 2007), ki omogoča aktivno sodelovanje udeležencev izobraževanja pri pridobivanju in tudi razvijanju znanja. Pri tem sva upoštevali načelo ustvarjanja »močnega učnega okolja«, ki ga navajata Marentič Požarnik in Lavrič (2011, str. 19), kot pogoj za spodbujanje udeležencev izobraževanja k miselni aktivnosti in večji odgovornosti za pridobljeno znanje. Takšen pristop učenja je ustvaril razmere za resnične spremembe pri oskrbi stanovalcev z demenco v domu.

Potrebo po spremembah v oskrbi stanovalcev z demenco so v domu zaznali kmalu po začetku mandata novega vodstva leta 2014. V domu je takrat delovala enota (poimenovali so jo Deteljica) za stanovalce z demenco, ki jo je novo vodstvo prepoznalo kot nesprejemljivo obliko oskrbe tako z vidika človekovega dostojanstva kot tudi s pravnega vidika. Enota Deteljica je bila namreč formalno enota s povečano obliko pozornosti, v resnici pa je osebje uporabljalo več različnih posebnih varovalnih ukrepov, pogosto zunaj zakonskih okvirov. Njihovo uporabo

² V domu je bilo takrat 108 zaposlenih.

³ Skupaj 11 zaposlenih.

so utemeljevali kot zagotavljanje večje varnosti za stanovalce in razbremenitev občutka odgovornosti ekipe na negovalni enoti.

Določene spremembe je bilo treba uvesti takoj, na primer odpraviti vse posebne varovalne ukrepe, ki so bili v neskladju z zakonom, pa tudi začeti delo stalne ekipe zaposlenih na tej enoti. Namen projekta celostne oskrbe pa je bil izboljšati kakovost življenja stanovalcev z demenco v domu. Spremembe so vsekakor zahtevale tveganja, drugačen način oskrbe, različne dileme in drugačen način razmišljanja, zato je bilo pomembno vzpostaviti varen prostor za zaposlene, da so lahko odkrito postavljali vprašanja in tudi predlagali odgovore, rešitve. Prehod iz popolnoma varnega okolja, ki naj bi ga zagotavljala uporaba različnih varoval (ki je hkrati vpeljala takšne omejitve človekovega gibanja, da so bile kršene njegove osnovne pravice in dostojanstvo), v okolje, kjer človeka spodbujamo k aktivnostim, gibanju, ustvarjanju, vrtičkarstvu in številnim drugim aktivnostim, pa je zbudil v zaposlenih strah. Strah pred padcem, strah, da se bo stanovalec v njegovi izmeni izgubil ali da se bo njemu ali komu drugemu kaj zgodilo.

Zato smo projekt zastavili tako, da smo vključili v izobraževanje celoten kolektiv. S sklopom predavanj, delavnic, domačih nalog in refleksijo o izkušnjah smo spodbujali porajanje ustvarjalnih in konstruktivnih idej. Analizirali smo prostorske, arhitekturne značilnosti doma, pogovarjali smo se s stanovalci z demenco in njihovimi sorodniki, vzpostavili smo novo kulturo sprejemanja stanovalcev z demenco.

Med polletnim usposabljanjem je strokovno osebje začelo prepoznavati nujnost uvajanja sprememb. Ključne spremembe so se nanašale na zaposlitev še ene gospodinje in redno načrtovanje aktivnosti zaposlenih na enoti skupaj z delovno terapevtko in fizioterapevtko. Največji izziv je pomenila transformacija enote iz zaprtega oddelka v odprto enoto Deteljica. V vse spremembe so bili vključeni vsi zaposleni in sorodniki ljudi z demenco.

Izvedba novih vsebin oskrbe, ki vključujejo delo s stanovalci, njihovimi sorodniki, zaposlenimi in lokalno skupnostjo

V prikazu rezultatov se bova osredotočili na tri kriterije vključujoče prakse (vlogo stanovalcev z demenco, sorodnikov in širšega socialnega okolja v oskrbi), ki smo jih upoštevali kot točke, na katerih smo ustvarili nov model celostne oskrbe stanovalcev z demenco. Pri načrtovanju in izvedbi novih vsebin smo upoštevali cilje celostne oskrbe, kar pomeni, da je v središču oskrbe stanovalec z demenco, na podlagi analize njegovih potreb pa raziščemo vlogo socialnega okolja pri iskanju ustreznih odgovorov na stanovalčeve potrebe. Ob tem so potrebe sistema v ozadju, saj le tako lahko zagotovimo prehod systemskega vidika v individualnega. Ko torej načrtujemo spremembe in želimo doseči cilj celostne oskrbe, uvajamo spremembe, opisane v nadaljevanju.

Položaj stanovalca z demenco je osreden

V zdajšnjem, klasičnem sistemu oskrbe so pomembnejši interesi in potrebe zaposlenih. Stanovalci domov so podrejeni socialni strukturi in organizaciji institucije,

so pasivni in prevzemajo vlogo pacientov (Agich, 2003, str. 58). Za objektivno obravnavo posameznika niso pomembni posameznikove izkušnje in njegovo subjektivno doživljanje. Stanovalce zaposleni obravnavajo kot objekte, ki potrebujejo določeno obliko oskrbe v instituciji. Primer: zajtrkovanje poteka po ustaljenem in vnaprej pripravljenem urniku, na podlagi katerega se načrtuje delo zaposlenih (jutranje urejanje stanovalcev), ne glede na vsakodnevne razlike v prebujanju stanovalcev in njihovi pripravljenosti na zajtrkovanje. V ospredju oskrbe je cilj – razdelitev zajtrka – ne pa potrebe stanovalcev po zajtrkovanju. S sistemskega vidika nas zanima učinkovita organizacija dela, transparentnost nalog in njihovo izpolnjevanje. Razmerja moči med stanovalci in zaposlenimi ponazarjamo v sliki 1.

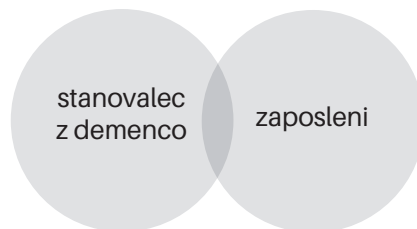
Slika 1: Razmerje med stanovalcem z demenco in zaposlenim v klasični organizaciji oskrbe.



V sistemu celostne oskrbe so potrebe zaposlenih zaznane drugače, saj so osrednjega pomena potrebe stanovalca z demenco. Posledice so vidne v medsebojnih odnosih in sodelovanju. Med zaposlenimi in stanovalci z demenco se ustvari sodelovanje, ki ima značaj partnerskega odnosa (Marshall in Tibbs, 2006).

Primer: v modelu celostne oskrbe stanovalci zajtrkujejo takrat, ko jim to ustreza, zaposleni pa prilagajajo jutranje urejanje glede na prebujanje stanovalcev, njihovo sposobnost za samostojno oblačenje, izvajanje jutranjih higienskih navad, predvsem pa glede na navade zajtrkovanja. Neprimerno je, da mora stanovalec z demenco, ki denimo večji del življenja ni bil vajen zajtrkovati, to navado spremeniti zaradi zahtev zaposlenih. V modelu celostne oskrbe poskrbimo, da stanovalec, ki ne zajtrkuje, dobi malico takrat, ko je lačen, in s tem nadomestimo zajtrk. Razmerja moči v tem modelu prikazujemo v sliki 2.

Slika 2: Razmerje med stanovalcem z demenco in zaposlenim v organizaciji celostne oskrbe.



Vloga sorodnikov kot sodelavcev

Pomembno vlogo pri načrtovanju in izvajanju oskrbe imajo tudi sorodniki stanovalca z demenco. Ker so pred prihodom človeka z demenco v dom intenzivno skrbeli zanj v domačem okolju, ga dobro poznajo. Njihove informacije so dobro-

došle za zaposlene v domu, zato so sorodniki za zaposlene pomembni sodelavci. Vloga sorodnikov kot sodelavcev pa je hkrati tudi povabilo sorodnikom, da se pridružijo oskrbi in pridobijo novo vlogo v življenju sorodnika z demenco (Gray in Birrell, 2013). Za zaposlene v domu pa so sorodniki pomembna pomoč pri ohranjanju pravega ravnovesja med varnostjo in tveganjem, ki ga pomeni demenca.

Primer klasičnega modela oskrbe: v tem modelu sorodniki niso vabljeni, da zaposlenim sporočijo navade zajtrkovanja stanovalca z demenco. Navade zajtrkovanja niso del prilagajanja oskrbe, saj se oskrba izvaja po natančno določenem, vnaprejšnjem urniku. Razmerja moči med stanovalci, zaposlenimi in sorodniki so prikazana v sliki 3.

Slika 3: Razmerje med stanovalcem z demenco, sorodniki in zaposlenimi v klasičnem sistemu oskrbe.



Primer modela celostne oskrbe: v tem modelu sorodnike povabimo, da nam predstavijo, opišejo navade stanovalca z demenco glede zajtrkovanja. Sorodniki imajo izkušnje tako s časovnimi navadami zajtrkovanja kot s poznavanjem stanovalčevega okusa, ki se je z napredovanjem demence verjetno že spremenil. Pomembna je tudi krepitev moči sorodnikov skrbnikov, saj tudi njih pogosto okolica ne sprejema in jih izloča iz vsakdanjega življenja (Hill, 2015; Page, Keady in Clarke, 2007).

Razmerja moči med stanovalci, zaposlenimi in sorodniki prikazuje slika 4.

Slika 4: Razmerje med stanovalcem z demenco, sorodniki in zaposlenimi v organizaciji celostne oskrbe.



Vloga širšega socialnega okolja

Celostne oskrbe ne moremo zagotoviti, če ne upoštevamo celotnega socialnega konteksta, v katerem živi človek z demenco. Življenjski svet stanovalca sestavljajo

poleg zaposlenih in sorodnikov še sostanovalci (z demenco in brez nje), prijatelji, znanci, prostovoljci, sovaščani – predstavniki lokalnega okolja, v katerem živi stanovalac z demenco. Njihove vloge se med seboj precej razlikujejo, zlasti pa po intenzivnosti odnosa s stanovalcem z demenco, trajanju in pogostosti stikov, namenu in cilju. Vse te dejavnike moramo upoštevati pri načrtovanju celostne oskrbe. Predvsem pa moramo spremeniti vlogo socialnega konteksta, kot smo jo poznali v klasičnem sistemu oskrbe.

Primer klasičnega modela oskrbe: v tem modelu ne vemo, kakšne so navade stanovalca z demenco po zajtrku. Ne vemo, ali je navadno po zajtrku navezoval stike s širšo okolico, ali je bila njegova navada npr. pitje kave v bližnji kavarni, s kom se je po navadi družil po zajtrku, kakšna opravila je izvajal takrat. Največkrat stanovalca z demenco po zajtrku vključimo v dejavnosti doma, kot so na urniku, ne glede na to, ali skladajo z navadami stanovalca. Vlogo širšega socialnega okolja v klasičnem modelu prikazuje slika 5.

Slika 5: Razmerje med stanovalcem z demenco, sorodniki, zaposlenimi in širšim socialnim okoljem v klasični organizaciji oskrbe.



Primer modela celostne oskrbe: v tem modelu upoštevamo navade stanovalca, saj jih poznamo na podlagi opazovanja, pogovora s stanovalcem in sorodniki. Če je bil stanovalac zelo navezan na določeno okolje ali ljudi, s katerimi je povezal dejavnosti po zajtrku, si prizadevamo, da te ljudi vključimo v njegovo življenjsko okolje v domu. Na primer, povabimo sosede, s katerimi je stanovalka redno po zajtrku pila kavo, da se pridružijo ritualu pitja kave zdaj v domu. Vlogo širšega socialnega okolja prikazuje slika 6.

Slika 6: Razmerje med stanovalcem z demenco, sorodniki, zaposlenimi in širšim socialnim okoljem v organizaciji celostne oskrbe.



Osrednji položaj stanovalca z demenco in enakovredno zastopanje vseh drugih predstavnikov njegovega socialnega omrežja zagotavljata pogoje za krepitev moči stanovalcev z demenco, na podlagi katere zagotavljamo razmere za nove metode dela, zlasti osebno načrtovanje in izvajanje storitev, ki je prilagojeno potrebam, nujam, željam, zmožnostim in sposobnostim stanovalcev z demenco. Thompson in Thompson (2001) prav v takšnem pristopu vidita možnost, da se prevladujoč zaščitniški odnos oskrbovalcev do starih ljudi (in tudi do ljudi z demenco) spremeni v pomoč, ki omogoča starim ljudem, da še vedno vplivajo na svoje življenje, predvsem pa, da se jih spoštuje in vrednoti kot spoštovanja vredne ljudi.

V nadaljevanju prikažemo načrtovane nove vsebine oskrbe, ki smo jih med projektom uvedli v oskrbo in pomenijo prve spremembe k celostni oskrbi.

Preglednica 1: Nove vsebine oskrbe.

STANOVALCI Z DEMENCO	ZAPOSLENI	SORODNIKI	ŠIRŠE SOC. OKOLJE
Omogočanje stikov s stanovalci iz drugih oddelkov	Timsko delo (redni tedenski timski sestanki, na katerih poteka izmenjava izkušenj pri delu s stanovalci)	Skupina za samopomoč (klub sorodnikov idr.): izmenjava izkušenj med sorodniki stanovalcev in sorodniki v domačem okolju	Seznanjanje z demenco tudi za stanovalce, ki demence nimajo, prek radijskih oddaj, zložen in projektov v lokalni skupnosti
Nove aktivnosti na področju priprave hrane (npr. sodelovanje stanovalcev pri pripravi obroka in pogrinjkov, peka, kuhanje)	Zapisovanje posebnosti pri oskrbi stanovalcev, na vsaki enoti je življenjska zgodba stanovalca	Zbiranje zgodb sorodnikov in njihovo objavlanje	Obiski prireditvev v Trziču (npr. šušarska nedelja, prireditve v šoli, vrtcu)
Zajtrki na oddelkih; več menijev za zajtrk, sestavljenih na podlagi želja stanovalcev	Sprememba osebnega načrtovanja (le en načrt, nima vsaka strokovna služba svojega)	Predstavitve idej, predlogov na skupnih srečanjih sorodnikov	Seznanjanje soseske s stanovalci z demenco (predavanja, prireditve, vključevanje uporabnikov pomoči na domu v izobraževanje, zloženka Starajmo se skupaj)
Aktivnosti v manjših skupinah (po pet stanovalcev)	Spremembe pri sprejemu (ura sprejema, priprava sobe, obleke, ogled kuhinje, zdravstvena anamneza pozneje, ne prvi dan)	Vključevanje sorodnikov v načrtovanje oskrbe	Sodelovanje s pošto, policijo, trgovino idr.
Uvajanje glasbe in dnevnih aktivnosti (po željah stanovalcev)	Sprememba imen oddelkov (skupaj s stanovalci in sorodniki) - iz števil so postale enote gorskih rožic: Vijolica, Deteljica, Avrikelj, Murka, Planika in Encijan	Pred sprejemom v dom sorodniki pripravijo sobo za sprejem - opremijo jo z domačimi predmeti	Medijske objave, širjenje zavedanja o svetu demence
Albumi spominov, v katerih sorodniki zberejo spomine stanovalca, kar omogoča boljšo komunikacijo s stanovalcem, po drugi strani pa tudi boljše sodelovanje s sorodniki	Preureditev videza oddelka (drugačne barve sten; imena na vratih)	Prebiranje domačih literarnih del o demenci in pogovor o njihovi vsebini	Sodelovanje z različnimi institucijami v lokalnem okolju (npr. center za socialno delo, zdravstveni dom)
Ureditev posebne sobe v času nemira stanovalca	Seznanjenost, pravočasna usmeritev v sobo za sproščanje	Seznanitev sorodnikov, spodbujanje, da se skupaj s stanovalcem usedejo v sobo za sproščanje	Seznanjenost lokalne skupnosti o različnih oblikah pomiritve nemira
Več dnevnih inovativnih terapij, v katere so vključeni tudi stanovalci z demenco	Izvedba telovadbe, glasbene terapije, igranje z lego kockami, petja, vodene vadbe v parku, slikanje, branje, pogovor ...	Povabilo sorodnikom k sodelovanju pri izvedbi aktivnosti	Vključenost zunanjih deležnikov (prostovoljci, študenti) v izvajanje dnevnih aktivnosti

Zgolj zaradi preglednosti in boljše sledljivosti jih navajamo ločeno za stanovalce z demenco, zaposlene, sorodnike in širše socialno okolje, v resnici pa je uvajanje sprememb za vse udeležene potekalo hkrati, v skladu z razvojem razmišljanja in spreminjanjem koncepta oskrbe.

Zagotavljanje celostne oskrbe je vsekakor proces. Gre za spremembe v procesu pomoči na različnih ravneh delovanja zavoda (prostorskih razmer, kadrovskih, klime in kulture organizacije idr.). Tu navajamo zgolj primere vsebinskih sprememb oskrbe.

Pri uvajanju vsebinskih sprememb je pomembno, da so z vsemi spremembami seznanjeni vsi udeleženi v procesu oskrbe, torej stanovalci, sorodniki, vsi zaposleni, širše socialno okolje. Za obveščanje so v domu uporabili že utečene poti informiranja (sestanke, oglasne deske, medijske objave ...), po potrebi pa so uvedli nove (npr. timske sestanke, interna izobraževanja za zaposlene, izobraževanja za sorodnike, nove dogodke).

Uvajanje celostne oskrbe torej pomeni tudi veliko pogosto novih, skupnih aktivnosti, to pa od vseh udeleženi v procesu pomoči zahteva večji angažma in pripravljenost za sodelovanje. V primeru slabšega odziva na določene nove dejavnosti katerekoli od vabljenih skupin sodelujočih v sistemu celostne oskrbe je treba raziskati razloge za slabši odziv. Predlagamo pa, da se že pred uvedbo novih dejavnosti raziščejo možnosti za uvedbo teh dejavnosti pri posamezni skupini in se prilagodijo časovnim, praktičnim in izvedbenim možnostim ciljne skupine.

Sklep: pomen inovacij in njihovega spremljanja za uvajanje sprememb v oskrbi

Primer uvajanja inovacije v Domu Petra Uzarja Tržič na področju oskrbe stanovalcev z demenco lahko interpretiramo kot primer inovacije v okviru dolgotrajne oskrbe. Predstavljena inovacija ima naravo paradigmatnega premika oskrbe, ki se kaže v raziskovanju uporabnikovih potreb in iskanju takšne pomoči, ki učinkovito zadovoljuje uporabnikove potrebe (Flaker idr., 2008; Mali, 2013; Marshall in Tibbs, 2006; McDonald, 2010). To je značilno za paradigmatne spremembe, ki jih uvaja dolgotrajna oskrba.

Poleg tega dolgotrajna oskrba uvaja tudi spremembe v metodah dela z ljudmi, ki zahtevajo, da se morajo strokovnjaki prilagajati uporabniku, ga vključevati v pomoč kot aktivnega ustvarjalca rešitev in spoštovati njegove izkušnje stiske. Namesto da spreminjajo uporabnike, se morajo naučiti živeti z njimi in jih odpirati in delati namesto njih (npr. pri gospodinjskih opravilih) (Flaker idr., 2008, str. 428). Prav te spremembe uvaja celostna oskrba stanovalcev z demenco, saj spreminja vlogo stanovalcev v načinu oskrbe. Človek, ki potrebuje dolgotrajno oskrbo, uporabnik, je partner v procesu oskrbe (Lynch, 2014), se pravi, da uporabnik in strokovnjak ustvarjata odnos enakopravnega sodelovanja pri definiranju in reševanju stisk in težav (Flaker, Mali, Rafaelič in Ratajc, 2013). Inovacija celostne oskrbe v Domu Petra Uzarja Tržič zagotavlja uresničevanje sprememb v odnosu med strokovnjakom in uporabnikom tako, da stanovalec postaja aktiven udeleženec v procesu pomoči ali, kot navajajo

Lynch (2014), Flaker, Mali, Rafaelič in Ratajc (2013), partner v procesu oskrbe. Če potrebuje stanovalec zaradi bolezni – demence, pri tem pomoč drugih, jo lahko dopolnijo sorodniki, ki stanovalca z demenco dobro poznajo in so zanj skrbeli že pred prihodom v dom.

Oskrba stanovalcev z demenco zahteva tudi aktivnejše sodelovanje s sorodniki ljudi z demenco (Marshall in Tibbs, 2006). Sorodniki so se v domačem okolju srečevali in spoprijemali z različnimi stiskami in težavami. Zaradi nepoznavanja bolezni in znamenj bolezni niso razumeli, zakaj človek z demenco bega, ne skrbi več za osebno higieno in prehrano. Z izobraževalnimi programi za sorodnike in individualnimi pogovori s strokovnjaki lahko spremenijo odnos do sorodnikov z demenco in do institucije (Mali in Kejžar, 2016). Ob prepoznavanju vidnih pozitivnih sprememb v vedenju in doživljanju sorodnikov z demenco se otresejo občutkov krivde, ki so jih doživljali ob odhodu sorodnika v dom. Pozitivne elemente institucionalne pomoči sorodnika z demenco prepoznavajo v razvijanju socialnih mrež v domu, v domačem okolju pa je človek z demenco zaradi stigmatiziranega položaja v družbi pogosto socialno izoliran. Stanovalec z demenco s prihodom v dom razširi socialno mrežo, saj je bilo njegovo življenje v domačem okolju omejeno večinoma na stike s sorodniki, ki so skrbeli zanj.

Na področju institucionalne oskrbe starih ljudi so ideje o spreminjanju institucij, ki jih sprožajo raziskave različnih strok od sredine 20. stoletja (kritične teorije institucij kot totalnih ustanov [najvidnejši predstavnik je Goffman, 1961] in načel normalizacije (gl. Wolfensberger, 1972, Brandon in Brandon, 1992, v Sloveniji tudi Flaker, 1998, na področju domov pa Mali, 1998), še vedno aktualne. Zasledimo usmeritve za dezinstitucionalizacijo (Flaker in Ramon, 2016; Mali, 2016), pretvorbe medicinske usmeritve oskrbe v socialno (Peace, 1998; Diamond, 2000; Mali, 2011) in celo ideje o socialni revoluciji kot oblike angažiranja za spremembe v družbi (Theurer idr., 2015, str. 202). Predstavljeno inovacijo celostne oskrbe v Domu Petra Uzarja Tržič lahko umestimo tudi med takšne spremembe institucije, predvsem z dejavnostmi doma, kot so širjenje svojega poslanstva v skupnost in odstiranje demence kot družbenega fenomena.

Rezultati inovacije celostne oskrbe v domu so tudi enkratni pogoj za razvoj doma kot institucije za celostno oskrbo starih ljudi, kot predvidevajo tudi izhodišča za dezinstitucionalizacijo v Republiki Sloveniji (Flaker idr., 2015). Domovi naj bi se razvili v t. i. gerontološke centre, ki zagotavljajo celostno oskrbo za stare ljudi s skupnosti. Poleg institucionalne oskrbe naj bi zagotavljali tudi različne oblike skupnostne oskrbe s pridruženimi oblikami izobraževanja in usposabljanja neformalnih oskrbovalcev za oskrbo starih ljudi kot tudi razbremenjevalne oblike za oskrbovalce. V projektu smo predvideli tudi te dejavnosti, saj je dom vzpostavil tudi prvi regijski gerontološki center, ki ponuja storitve in aktivnosti podpore na področju demence, paliativne oskrbe ter storitve, ki spodbujajo aktivno in zdravo staranje.

Viri

- Agich, G. J. (2003). *Dependence and autonomy in old age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alston, M., & Bowles, W. (2003). *Research for social workers. An introduction to methods*. London: Routledge.
- Alzheimer Europe (2015). *Dementia in Europe Yearbook 2015. Is Europe becoming more dementia friendly?* Pridobljeno 20. 12. 2017 s <http://www.alzheimer-europe.org/Policy-in-Practice2/Country-comparisons/2015-Is-Europe-becoming-more-dementia-friendly>.
- Brandon, D., & Brandon, A. (1992). *Praktični priročnik za osebe v službah za ljudi s posebnimi potrebami*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo in Pedagoška fakulteta.
- Challis, D., Sutcliffe, C., Hughes, J., von Abendorff, R., Brown, P., & Chesterman, J. (2009). *Supporting people with dementia at home: challenges and opportunities for the 21st century*. Farnham, Burlington: Ashgate.
- Crawford, K., & Walker, J. (2009). *Social work with older people*. Exeter: Learning Matters.
- Diamond, T. (2000). Nursing homes as trouble. V J. F., Gubrium, & J. A., Holstein (ur.), *Ageing and everyday life* (401–412). Blackwell Publishers.
- Flaker, V. (1998). *Odpiranje norosti: vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Flaker, V., Kresal, B., Mali, J., Milošević-Arnold, V., Rihter, L., & Velikonja, I. (2004). *Delo z demenčnimi osebami – priprava modela obravnave oseb z demenco: projekt – sklepno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Mali, J., Kodele, T., Grebenc, V., Škerjanc, J., & Urek, M. (2008). *Dolgotrajna oskrba: očrt potreb in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Mali, J., Rafaelič, A., & Ratajc, S. (2013). *Osebno načrtovanje in izvajanje storitev*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., Rafaelič, A., Bezjak, S., Ficko, K., Grebenc, V., Mali, J., Ošljaj, A., Ramovš, J., Ratajc, S., Suhadolnik, I., Urek, M., & Žitek, N. (2015). *Priprava izhodišč deinstitucionalizacije v Republiki Sloveniji: končno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V., & Ramon, S. (2016). From institutional to community care: social work of opening spaces and new solidarities (social work and deinstitutionalisation). *Dialogue in praxis*, 5(18), 4–48.
- Goffman, E. (1961). *Asylums*. New York: Doubleday & Co. (Pelican edition 1968).
- Gray, A. M., & Birrell, D. (2013). *Transforming adult social care*. Bristol, Chicago: Policy Press.
- Hill, T. J. (2015). *Family caregiving in aging populations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kitwood, T. (2005). *Dementia reconsidered: the person comes first*. Buckingham, New York: Open University Press.
- Innes, A. (2009). *Dementia studies*. Los Angeles: Sage.
- Kümpers, S., Ruppe, G., Wagner, L., & Dieterich, A. (2013). Prevention and rehabilitation within long-term care: applying a comprehensive perspective (str. 143–166). V K. Leichsenring, J. Billings, & H. Nies (ur.), *Long-term care in Europe: improving policy and practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lynch, R. (2014). *Social work practice with older people. A positive person-centred approach*. Los Angeles: Sage.
- Mali, J. (1998). Institucionalni vidiki življenja v domovih za stare ljudi. *Socialno delo*, 37(2), 131–137.
- Mali, J. (2008). *Od hiralnic do domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J. (2011). An example of qualitative research in social work with older people: the history of social work in old people's homes in Slovenia. *Collegium antropologicum*, 35(3), 657–664.

- Mali, J. (2013). *Dolgotrajna oskrba v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J. (2016). Old age – the prime and neglect of social work. *Dialogue in praxis*, 5(18), 62–67.
- Mali, J., Kežar, A. (2016). *Izhodišča za celostno oskrbo stanovalcev z demenco. Končno poročilo*. Ljubljana: Fakultete za socialno delo.
- Mali, J., & Žitek, N. (2016). Narativni pristopi v procesu poučevanja za socialno delo: zgodbe sorodnikov ljudi z demenco kot didaktični pripomoček = Narrative approaches in the process of teaching in social work: stories of relatives of people with dementia as didactic instrument. V K. Aškerc Veniger, idr. (ur.), *Izboljševanje kakovosti poučevanja in učenja v visokošolskem izobraževanju: od teorije k praksi, od prakse k teoriji = Improving the quality of teaching and learning in higher education: from theory to practice, from practice to theory* (str. 239–246). Ljubljana: Center RS za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja.
- Mali, J., Mešl, N., & Rihter, L. (2011). *Socialno delo z osebami z demenco: raziskovanje potreb oseb z demenco in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J., Flaker, V., Perišič, M., L., Rafaelič, A., Rode, N., Urek, M., & Žitek, N. (2017). *Inovativne oblike oskrbe v domovih starejših občanov (končno poročilo raziskave)*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Marentič Požarnik, B., & Lavrič, A. (2011). *Predavanja kot komunikacija. Kako motivirati in aktivirati študente*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Marshall, M., & Tibbs, M. A. (2006). *Social work and people with dementia*. Bristol: The Policy Press.
- McDonald, A. (2010). *Social work with older people*. Cambridge: Polity Press.
- Mesec, B. (1993). Akcijsko raziskovanje med socialnim inženirstvom in revolucionarnim aktivizmom. *Socialno delo*, 32(1–2), 61–91.
- Mesec, B. (1994). Model akcijskega raziskovanja. *Socialno delo*, 1, 3–16.
- Ministrstvo za zdravje (2016). *Strategija obvladovanja demence v Sloveniji do leta 2020*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje.
- Moore, D., & Jones, K. (2012). *Social work and dementia*. Los Angeles: Sage.
- Page, S., Keady, J., & Clarke, C. L. (2007). Models of community support for people with dementia. V J. Keady, C. L. Clarke, & S. Page (ur.), *Partnerships in community mental health nursing and dementia care* (str. 7–24). New York: Open University Press.
- Peace, S. M. (1998). Caring in place. V A. Brechin, J. W. Walmsley, J. Katz, S. Peace (ur.), *Care matters* (107–125). London: Sage Publications.
- Ray, M., Bernard, M., & Phillips, J. (2009). *Critical issues in social work with older people*. New York: Palgrave Macmillan.
- Theurer, K., Mortenson, W. B., Stone, R., Suto, M., Timonen, V., & Rozanova, R. (2015). The need for a social revolution in residential care. *Journal of Aging Studies*, 35, 201–210.
- Thompson, N., & Thompson, S. (2001). Empowering older people: beyond the care model. *Journal of Social Work*, 1(1), 61–76.
- Vornanen, R., Törrönen, M., Lähteinen, S., & Pohjola, A. (2007). Professional postgraduate studies in social work: the Finnish example and European challenges. V E. Frost, M. Jose Freitas, & A. Campanini (ur.), *Social work education in Europe* (str. 117–131). Rome: Carocci.
- Woods, B. (2011). The psychology of atypical ageing. V I. Stuart-Hamilton (ur.), *An introduction to gerontology* (str. 194–225). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wolfensberger, W. (1972). *The principle of normalization in human services*. Toronto: National Institute on Mental Retardation.

Tamara Rape Žiberna, Aleš Žiberna

Kaj je pomembno za dobro študijsko prakso v socialnem delu

Pogled mentoric z učnih baz

Praktično usposabljanje je pomemben del usposabljanja za socialno delo. Ključni deležniki v tem procesu so študentke, mentorice v organizacijah in učiteljice socialnega dela. Članek se osredotoča na pogled mentoric na učnih bazah. Iz kvantitativnih podatkov, ki so bili pridobljeni v študijskem letu 2014/2015, izhaja, da se mentoricam zdita za kakovostno prakso najpomembnejši motiviranost študentke in mentorice ter samoiniciativnost študentke. Po pomembnosti sledijo: fleksibilnost (možnost prilagajanja nalog učni bazi), dobra definiranost prakse ter da imajo mentorice možnost dobiti dodatne informacije in razrešiti dileme glede prakse. Na splošno so mentorice precej zadovoljne s prakso. Povprečne ocene zadovoljstva so dobre skoraj pri vseh elementih, povezanih s praktičnim usposabljanjem, pokaže pa se tudi, da so povprečne ocene zadovoljstva premo sorazmerno povezane s povprečnimi ocenami pomembnosti različnih elementov prakse.

Ključne besede: praktično usposabljanje, socialno delo, zadovoljstvo, mentorstvo, visokošolsko izobraževanje.

Tamara Rape Žiberna je univerzitetna diplomirana socialna delavka, magistra menedžmenta ne-profitnih organizacij in doktorska študentka, zaposlena kot asistentka na Katedri za raziskovanje in organizacijo Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani. Sodeluje tudi v Centru za praktični študij na omenjeni fakulteti. Kontakt: tamara.rape@fsd.uni-lj.si.

Aleš Žiberna je doktor statistike, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Je koordinator modulov Družboslovna statistika na magistrskem programu Uporabna statistika in interdisciplinarnem doktorskem študiju Statistika. Kontakt: ales.ziberna@fdv.uni-lj.si.

What is important for quality field placement in social work – The view of field instructors

Practice placement is an important part of social work curriculum and has many stakeholders, the key ones being students, field instructors (mentors in the field) and practice teachers (faculty mentors). The paper focuses on field instructors' perception of current practice for students at the Faculty of Social Work (University of Ljubljana). From gathered quantitative data (from the study year 2014/2015), we can conclude that field instructors identify motivation of student and their own as the most important for successful placement. Instructors also expect proactive behavior from students, flexibility of placement curriculum (tasks) on one hand and good structure of placement on the other. For their successful work as student mentors, ability to get additional information and solve potential problems is also important. On average, field instructors are satisfied with practical placement as a whole and also with most elements of practical placement. A positive correlation between average values for satisfaction and importance by elements of practical placement can be observed.

Keywords: practice placement, satisfaction, mentorship, higher education.

Tamara Rape Žiberna is a social worker with MSc in Management of non-profit organizations, and a doctoral student at the Faculty of Social Work. She works as an assistant lecturer at the Faculty of Social Work (Chair for Research and Organization), University of Ljubljana, and is a member of the Centre of practical study at the same faculty. Contact: tamara.rape@fsd.uni-lj.si.

Aleš Žiberna has a PhD in Statistics and is an associate professor of Statistics at the Faculty of Social Science, University of Ljubljana. He coordinates modules Social statistics at the Masters programme in Applied Statistics and the PhD programme of Statistics at the University of Ljubljana. Contact: ales.ziberna@fdv.uni-lj.si.

Uvod

Praktično usposabljanje je z vidika tako kakovosti stroke, znanosti in izobraževanja kot tudi z vidika študentk zelo pomemben, če ne celo najpomembnejši del usposabljanja za socialno delo. Po mnenju Govekar-Okoliš in Kranjčec (2012, str. 67) »[p]raktično usposabljanje študentov v delovnih organizacijah koristi študentu, mentorju, delovni organizaciji, fakulteti in širši družbi.« Kot ugotavljata tudi Sherer in Peleg-Oren (2005, str. 316) so izkušnje praktičnega usposabljanja najdragocenejše in imajo trajnejši učinek kot druge oblike izobraževanja. Tudi zato je v literaturi moč zaslediti vse več trditev, da mora »[o]dličnost prakse [...] postati prioriteta profesije in vseh učiteljev socialnega dela [...]« (Bogo, 2015, str. 321). Na poti do tega cilja, o katerem vse več govorimo in razmišljamo tudi v zadnjih letih na Fakulteti za socialno delo, pa je treba dobro (s)poznati trenutno stanje za lažje in boljše načrtovanje korakov in morebitnih potrebnih sprememb v prihodnosti. Košček v ta mozaik skušava prispevati s tem tekstom, katerega cilj je ugotoviti, kateri vidiki prakse se zdijo mentoricam z učnih baz (najbolj) pomembni in kako so zadovoljne s posameznimi vidiki prakse ter prakso kot celoto.

Praktično usposabljanje v socialnem delu

Pomembnost, vloga in cilji praktičnega usposabljanja

Praktično usposabljanje (v nadaljevanju tudi praksa) v socialnem delu je pomemben del študijskega procesa in oblikovanja kompetenc prihodnje socialne delavke, socialnega delavca (v nadaljevanju socialne delavke). Zasledimo lahko več tekstov oz. študij (npr. Bălăuță in Vlaicu, 2017; Halton, 2015; Bogo, 2015; Forte in LaMade, 2011; Wilson, O'Conner, Walsh in Kirby, 2009; Baum, 2011; Domakin, 2014; Robertson, 2013), ki temu pritrjujejo. Nekateri (Bălăuță in Vlaicu, 2017; Bogo, 2015; Cleak, Hawkins, Loughton in Williams, 2015; Mesec, 2015; Bogo in Power, 1992; McLaughlin, Scholar, McCaughan in Coleman, 2015) vidijo prakso kot najpomembnejši del oz. srce (Robertson, 2013, str. 99) usposabljanja za socialno delo. Drugi ga opisujejo kot del usposabljanja, ki ima največji in najtrajnejši vpliv (Domakin, 2014) in vidijo praktično usposabljanje kot značilno obliko pedagogike za socialno delo (npr. Bogo, 2015; Hay in Brown, 2015; Coohy, French in Dickinson, 2017; Domakin, 2014).

Mnogi vidijo prakso kot prostor integracije teorije in prakse (Forte in LaMade, 2011, str. 72), ki naj bi omogočal pridobivanje znanja z neposrednimi izkušnjami (Baum, 2011) in preoblikoval teoretsko znanje v praktično delo (Sherer in Peleg-Oren, 2005). Waterhouse, McLang in Murr (2001) pa trdijo, da akademsko učenje podpira praktično učenje, ne pa obrnjeno.

Zato ne preseneča, da ima praksa pomembno mesto v učnih načrtih na področju socialnega dela na dodiplomski ravni – tako v Sloveniji (Mesec, 2015) kot tudi v tujini (gl. npr. Bălăuță in Vlaicu, 2017; Bogo, 2015). Na deklarativni ravni je mesto praktičnemu usposabljanju v visokem šolstvu utrdila tudi t. i. bolonjska reforma (Repe, 2016; Govekar-Okoliš in Kranjčec, 2010), ki sicer

ni korenito spremenila zasnove in izvajanja praktičnega usposabljanja na Fakulteti za socialno delo (v nadaljevanju FSD), saj je bilo to že pred prenovo (okrog leta 2009) zelo pomemben del študijskega programa. V ospredje pa se je v praksi s prenovo prebil govor o kompetencah. Govekar-Okoliš in Gruden (2011) pa ugotavljata, da tako v Sloveniji kot tudi v drugih državah še vedno ni enotnega sistema praktičnega usposabljanja in da so zato okoliščine za opravljanje prakse za študentke različne.

Kot lahko razberemo iz literature, se po različnih državah razlikujejo pogoji (področja, obseg ipd.) za opravljanje prakse. Tako je npr. na Novi Zelandiji pred diplomom treba opraviti 120 dni prakse na vsaj 2 različnih področjih v dveh različnih organizacijah (Hay in Brown, 2015), v Združenem kraljestvu od 170 do 240¹ dni (Cleak, Hawkins, Loughton in Williams, 2015, str. 50; McLaughlin, Scholar, McCaughan in Coleman, 2015, str. 1471), prav tako v dveh različnih okoljih oz. z dvema različnima skupinama uporabnikov, od tega tudi enkrat v javnem sektorju (Waterhouse, McLang in Murr, 2011), v Izraelu okrog 125 dni (Sherer in Peleg-Oren, 2005, str. 316) in v Kanadi okrog 88 dni.

V Sloveniji pa morajo (trenutno) študentke opraviti skupaj okrog 85 delovnih dni prakse na 1. stopnji bolonjskega študija. Tako v Sloveniji kot na Novi Zelandiji pa je pogoj, da mora študentki, ki opravlja praktično usposabljanje, učna baza zagotoviti mentorstvo socialne delavke. V večini omenjenih dežel praktično usposabljanje poteka v dveh letnikih, v Sloveniji pa praksa v vseh štirih letnikih dodiplomskega študija (več v Mesec 2015). Po svetu obstajajo tudi razlike v vlogi, ki jo ima praktično usposabljanje za opravljanje profesionalnega dela, tako npr. v Izraelu diplomantke socialnega dela z diplomom pridobijo tudi licenco za delo (Sherer in Peleg-Oren, 2005, str. 316), v Sloveniji pa morajo diplomantke opraviti pripravništvo² in strokovni izpit, ki ga »ni treba obnavljati«. V nekaterih drugih državah, npr. v Avstraliji (AASW, 2012) in ZDA pa je treba na določeno obdobje (in za posamezne države) periodično »obnavljati« svoje »licence za delo« v socialnem delu. Razlike pa so tudi v tem, kakšne pogoje mora izpolnjevati mentorica, da lahko opravlja mentorstvo. V Združenem kraljestvu mora mentorica opraviti določeno usposabljanje, da lahko izvaja mentorstvo (Waterhouse, McLang in Murr, 2011), v Sloveniji pa je zdaj edini pogoj za mentorstvo diploma iz socialnega dela³.

Kljub splošnemu strinjanju glede pomembnosti praktičnega usposabljanja, ki ima v socialnem delu ključno vlogo pri sintezi tega, kar se uči na univerzah (Parker, 2006), pa več študij ugotavlja tudi, da je ta vidik poučevanja na univerzah razmeroma zanemarljiv, pojavljajo pa se tudi trditve o razkoraku med teorijo in prakso (Domakin, 2014; Wilson in Kelly, 2010).

¹ Včasih so imeli 130 dni praktičnega usposabljanja (Waterhouse, McLang in Murr, 2011, str. 96).

² V času nastanka teksta (konec 2017) je obseg tega za socialne delavke znašal najmanj 6 mesecev (ali približno 156 delovnih dni).

³ V določenih primerih gre lahko tudi za mentorstvo drugih profilov ob somentorstvu socialne delavke.

Ključni deležniki prakse

V organizacijo in izvedbo praktičnega usposabljanja je navadno vključenih več deležnikov kot v druge dele učnega procesa na fakulteti. Mesec (2015) navaja kot pomembne deležnike uporabnike, študente, mentorje v organizacijah in učitelje socialnega dela, Bălăuță in Vlaicu (2017, str. 54) pa dodajata, da gre pri organizaciji prakse za posebno obliko partnerstva med fakulteto (univerzo) in izvajalskimi organizacijami. V samo organizacijo in koordiniranje prakse sta po navadi vključeni vsaj dve osebi – ena s fakultete in ena iz organizacije, v kateri se izvaja socialno delo. Te organizacije imajo zelo pomembno vlogo pri doseganju ciljev prakse (Hay in Brown 2015; Cleak, Hawkins, Laughton in Williams, 2015; Coohy, French in Dickinson, 2017; Holtz Deal in Clements, 2006; Sherer in Peleg-Oren, 2005; Knight, 2001; Bogo in Power, 1992). V zadnjih letih pa se v organizacijah (v nadaljevanju učnih bazah oz. UB) tudi v Sloveniji pojavljajo še t. i. koordinatorji prakse (ki pa so največkrat tudi eden od izvajalcev mentorstva v tisti organizaciji).

Bălăuță in Vlaicu (2017, str. 54) ugotavljata, da je kakovost opravljenega praktičnega usposabljanja odvisna od učnih baz, ki so na voljo, in od učinkovitosti učenja v njih. Sherer in Peleg-Oren (2005, str. 316) poimenujete pglavitne deležnike kot »trikotnik učenja« in menita, da imajo mentorica na učni bazi, učiteljica na fakulteti in študentka vsaka svojo vlogo pri oblikovanju socialne delavke kot strokovnjakinje. V Sloveniji so v izvajanje (in omogočanje) prakse vpeti koordinator na fakulteti, mentorica na fakulteti (asistentka), koordinator na učni bazi in mentorica na učni bazi (na manjših učnih bazah gre za isto osebo) ter študentka.

V literaturi (Barretti, 2007, 2009; Knight, 2001; Webb, 1988) je mogoče zaslediti tudi opozorila, da so tako učiteljice socialnega dela na fakulteti kot tudi mentorice na učnih bazah (na praksi) študentkam vzornice pri t. i. socializaciji v socialnem delu, zato je njihova vloga zelo pomembna, kakovost njihovega dela na tem področju pa se kaže tudi v zadovoljstvu študentk (Knight, 2001; Fortune, McCarty in Abramson, 2001). Knight (2001) dodaja, da je to, ali mentorico študentka doživlja kot vzornico, povezano z doživljanjem njene spretnosti. Visoka pa so tudi pričakovanja študentk, saj usposabljanje v praksi doživljajo kot najpomembnejši del študija (Sherer in Peleg-Oren, 2005).

Usposobljenost prihodnjih socialnih delavk je tako v veliki meri odvisna od kakovosti podpore in mentorstva, ki jo študentka dobi v organizaciji, v kateri opravlja praktično usposabljanje. Kot ugotavlja Cavazos (1996), tudi učitelji socialnega dela menijo, da je odnos med študentko in mentorico na učni bazi ključni element osebnostne rasti in učenja študentk, zato je temu vidiku treba nameniti več pozornosti.

Ta vprašanja so še posebej aktualna zaradi zavesti, da se pri različnih deležnikih prakse pojavlja nezaupanje oz. dvom o ustrezni kakovosti drugih (glej npr. Knight, 2001; Bellinger, 2010; Domakin, 2014; Clapton et al. 2008), to pa še poudarja ločnico med t. i. akademskim in praktičnim učenjem. O ločenosti takšnega učenja priča tudi število raziskav, ki jih je npr. akademski svet opravil o tem, kaj mentorice na učnih bazah (torej kolegice, ki naj bi z istim ciljem usposabljele študentke, ki so se vpisale na študij socialnega dela) pravzaprav

želijo, potrebujejo in pričakujejo, da lahko »svoj del« usposabljanja sploh opravljajo. V Sloveniji takšne raziskave nimamo, zato meniva, da je znanje o tem, kako različni deležniki gledajo na praktično usposabljanje, kaj menijo, da je zanj pomembno, in kako zadovoljni so s trenutnim stanjem, zelo pomembno, ko želimo evalvirati zdajšnje stanje in načrtovati prihodnost praktičnega usposabljanja. Čeprav v visokem šolstvu več pozornosti namenjamo vidiku študentk in vidiku mentoric znotraj Fakultete za socialno delo, ostajata vidika uporabnikov in uporabnic storitev socialnega dela in mentoric⁴ z učnih baz dokaj zanemarjeni področji. V članku naju podrobneje zanima vidik mentorstva oz. mentoric z učnih baz, ki po besedah avtoric Kermavnar in Govekar-Okoliš (2016, str. 24) prispevajo nenadomestljiv delež h kakovostnemu izvajanju praktičnega usposabljanja.

Mentorstvo na učni bazi

Lastnosti, sposobnosti in vloga mentoric na učni bazi

Raziskovalci odnosov med študentkami in mentoricami na učnih bazah (ki se je začelo sredi sedemdesetih let 20. stoletja) najpogosteje ugotavljajo povezanost lastnosti in vedenja mentorjev z zadovoljstvom študentke s prakso (Coohey, French in Dickinson, 2017). V Sloveniji se mentorice z učnih baz zelo malo neposredno vključuje v oblikovanje učnega načrta, nalog in ciljev praktičnega učenja in se jih sistematično ne sprašuje o njihovih pričakovanjih, željah in ne nazadnje tudi težavah, povezanih z izvajanjem praktičnega usposabljanja prihodnjih socialnih delavk. Tudi v tuji literaturi je težko najti študije, ki se osredotočajo predvsem na vidik mentoric na učnih bazah.

Mentorice na učnih bazah imajo zahtevno nalogo, saj morajo, kot navaja Bogo (2015, str. 218), svoje delo in čas uravnoteženo porazdeliti med zagotavljanje storitev uporabnikom, upoštevanje teorije in zagotavljanje podpore študentki oz. med delovanje organizacije in izvajanje usposabljanja (Hay in Brown, 2015, str. 701). V raziskavi, ki je bila opravljena pred približno desetimi leti v Sloveniji, avtorici Govekar-Okoliš in Gruden (2011, str. 67) ugotavljata, da mentorji »[...] znajo organizirati in strokovno voditi prakso študentov, vendar dejansko pomeni mentorstvo praktikantu zgolj dodatno obremenjujoče delo, kar je tudi največji razlog za slabše opravljeno mentorstvo.«

Forte in LaMade (2011, str. 74) vidita mentorice na učnih bazah kot asistentke, ki pomagajo učiteljicam socialnega dela pri inkorporaciji konceptualnih prispevkov različnih disciplin in profesij v učenje v praktičnem delu in kot ključne pri povezovanju teorije in prakse. Navedena avtorja menita tudi, da je treba storiti več za odstranitev ovir, ki ločujejo organizacije in fakultete. Kot poročajo Cleak, Hawkins, Loughton in Williams (2015, str. 53), pa se pogosto zahteve izobraževalne ustanove (fakultete) lahko zdijo učnim bazam preveč kompleksne, zato so lahko zadržane do sprejemanja študentk.

⁴ Obojim se sicer priznava pomembna vloga v samem procesu in evalvaciji praktičnega usposabljanja (glej npr. Govekar-Okoliš in Kranjčec, 2009; 2012).

Poleg tega se znajdejo tudi v veliko različnih vlogah – od mentoric praktičnega usposabljanja in odločevalk, komu bo omogočeno učenje v praksi socialnega dela, do potencialnih delodajalcev in včasih tudi v vlogi ocenjevalk študentk pri praksi (Hay in Brown, 2015).

Pričakovanja (drugih deležnikov) do mentoric na učnih bazah so torej zelo velika. Kaj pa pričakujejo one?

Pričakovanja in potrebe mentoric na učnih bazah

Wayne, Bogo in Raskin (2006) ugotavljajo, da po navadi socialne delavke nimajo zmanjšanih delovnih obremenitev zaradi mentorstva študentkam, ponekod (Bogo in Power, 1992) pa so zasledili tudi veliko menjavanje mentoric v učnih organizacijah in več trendov, ki niso v prid izvajanju kakovostnega mentorstva. Bogo (2015, str. 321) kot takšne trende v ZDA identificira npr. večanje števila fakultet in študentk, večanje zahtev fakultet do organizacij, v katerih se izvaja socialno delo, in na fakultetah zmanjševanje števila zaposlenih, ki so odgovorni za prakso. Navedeno⁵ (lahko) vpliva tudi na kakovost prakse in torej izobraževanja oz. usposabljanja za socialno delo v Sloveniji.

Kot ugotavljata tudi Hay in Brown (2015, str. 712–713), po navadi učne baze na prostovoljni podlagi ponujajo mesta za opravljanje prakse, zato je razumljivo njihovo pričakovanje, da bo tudi njihov glas v tem partnerstvu nekaj veljal. Za zagotovitev tega pa je potrebno večje sodelovanje izobraževalnih in izvajalskih organizacij (Hay in Brown 2015), saj je le tako možno zagotoviti dobro sodelovanje vseh udeleženi v izvajanju praktičnega usposabljanja in razumevanje potreb (kot ugotavljata Hay in Brown 2015) potencialnih zaposlovalcev socialnih delavk.

Raziskava Govekar-Okoliš in Gruden (2011, str. 68) je pokazala, da mentorice menijo, da je sistemska ureditev razmer (strokovni naziv, finančno ovrednotenje) za mentorsko delo nujna in da si mentorice z opravljanjem mentorskega dela lahko izboljšajo status v svoji delovni organizaciji. Glede na to, da po navadi mentorice na učnih bazah (v Sloveniji) za svoje mentorsko delo niso finančno nagrajene (pogosto pa tudi ne kakorkoli drugače), je verjetno logično pričakovati, da bo prav zadovoljstvo z izkušnjo praktičnega usposabljanja študentk Fakultete za socialno delo tisto, ki bo mentorice motiviralo, da tudi v prihodnje sodelujejo pri usposabljanju prihodnjih diplomantk.

Domakin (2014) v svoji raziskavi, v kateri je sodelovalo 48 mentorjev in mentoric na učnih bazah, ugotavlja, da je ključno povezati teorijo in prakso, pri tem pa je še posebej pomembno, da obe strani – tako mentorica na učni bazi kot tudi učiteljica na fakulteti – dajeta jasna navodila in smernice ter tako pomagata študentkam povezovati teorijo in prakso. Prav tako so mentorice na učnih bazah ocenile, da učni načrt preveč temelji na določenih idealnih razmerah, ki pa v praksi socialnega dela ne obstajajo, in da akademski svet ne pozna dovolj

⁵ Na FSD sicer v zadnjih letih ne opažamo zmanjšanja števila zaposlenih, odgovornih za prakso, je pa organizacijsko in mentorsko breme praktičnega usposabljanja že več let izključno na asistentkah in asistentih. Ti pa opozarjajo na mentorskemu delu neprilagojene normative velikosti nekaterih skupin študentk (Zapisnik sestanka razširjenega Centra za praktični študij, 2017).

realnosti v praksi oz. prakso in njeno pomembnost zanemarja. Kljub časovni stiski oz. preobremenjenosti se je nekaterim mentoricam na učni bazi zdelo uporabno, da so imele dostop do učnih načrtov vseh predmetov, pogrešale pa so več fleksibilnosti fakultete (univerze) tudi pri oblikovanju vloge mentorja na učni bazi (Domakin, 2014).

V povezavi s pričakovanimi lastnostmi študentk nekatere študije (Mesec, 2015; Bălăuță in Vlaicu, 2017, str. 55) poudarjajo, da so mentorjem na učnih bazah pogosto pomembnejše določene osebne lastnosti študentk (npr. motiviranost za delo in učenje, zanesljivost, samoiniciativnost, sposobnost za empatijo in refleksijo) kot določena teoretska znanja ali poznavanje zakonodaje.

Motiviranost za učenje v praksi oz. zainteresiranost »nasprotne strani« se zdi pomemben dejavnik tako pri študentkah (glej npr. McLaughlin, Scholar, McCaughan in Coleman, 2015; Hey in Brown, 2015) kot tudi pri mentorjih (Coohey, French in Dickinson, 2017).

V raziskavi z Nove Zelandije Hay in Brown (2015, str. 704) ugotavljata, da je za organizacijo, ki študentkam omogoči opravljanje praktičnega usposabljanja, ključno dvojje:

- osebne značilnosti študentke (tu organizacije poudarjajo pomembnost motiviranosti študentk in njihovo željo, da se čim bolj(e) vključijo v delo organizacije, ter lastnosti študentk, kot so samozavest, asertivnost, prilagodljivost);
- ujemanje organizacije in študentke v pomenu sposobnosti za delo na področju, na katerem deluje organizacija, pa tudi dobrega razumevanja s kolektivom in primernega odnos do uporabnikov.

Učne baze se med izvajanjem praktičnega usposabljanja srečujejo z več izzivi. Hay in Brown (2015, str. 706–708) sta jih razdelila na izzive, povezane s študentkami (njihove osebne in medosebne lastnosti in sposobnosti, njihova vključitev v organizacijo), organizacijske izzive (pomanjkanje časa, prostora, osnovne opreme za delo) in izzive, povezane s sodelovanjem z izobraževalno ustanovo (čas izvajanja prakse, sodelovanje, zahteve izobraževalne ustanove). Waterhouse, McLagan in Murr (2011, str. 99–100) kot najpomembnejše prepoznajo te dejavnike – po mnenju mentorjev z učnih baz res pripomorejo h kakovostnejšemu mentorstvu:

- redni stiki s fakulteto (1),
- izobraževanja o novostih, povezanih s praktičnim usposabljanjem študentk (1),
- povratna informacija študentk (1),
- usposabljanje za izvajanje mentorstva (2),
- priročniki (3),
- podpora kolegic in kolegov (4),
- podpora vodstva organizacije (5),
- razbremenitev na delovnem mestu (6).

V Sloveniji si Center za praktični študij na Fakulteti za socialno delo prizadeva za zagotavljanje kakovosti praktičnega usposabljanja s pomočjo navedenih dejavnikov, na katere lahko vpliva. Redne stike z učnimi bazami vzdržuje predvsem po zaslugi povezovanja koordinatorja in mentoric s fakultete z mentoricami (oziroma koordinatoricami) v organizacijah, z možnostjo osebnih konzultacij ali pomoči, informiranja prek e-pošte. Center enkrat na leto za mentorice tudi

organizira brezplačno usposabljanje (enodnevni seminar). Sistematično predhodno usposabljanje za izvajanje mentorstva na učni bazi (z izjemo navedenega enodnevnega seminarja) ni zagotovljeno. Študentke in mentorice z učnih baz si izmenjajo tudi pisne povratne informacije o izkušnji praktičnega usposabljanja, vsako leto pa se pripravlja in osvežuje priročnik za praktično usposabljanje v vsakem letniku. Več o tem lahko preberete v Mesec (2015, str. 247, 248).

Ena od pomembnih ugotovitev pa je tudi, da je nemogoče na splošno napovedati, katera vrsta podpore bo mentorici praktičnega učenja najbolj v podporo pri mentorstvu, saj se to lahko (glede na raziskave – glej npr. Waterhouse, McLagan in Murr, 2011) razlikuje glede na sektor, izkušnje in vlogo mentorice in spol. Pri manj izkušenih mentorih je npr. pomembnejša t. i. formalna podpora (supervizija, delovna razbremenitev), pri bolj izkušenih mentorih (ko je bila mentorica vsaj petim študentkam) pa je pomembnejša t. i. neformalna podpora v pomenu povezav z drugimi mentorji, konferenc, obveščanja (Waterhouse, McLagan in Murr, 2011). Bogo in Power (1992) ugotavljata, da z zavedanjem tega (in z odzivanjem na to), kaj je katerim mentorici pomembno, lažje preprečimo, da mentorice na učnih bazah odpovedujejo mentorstvo; to se namreč v nekaterih organizacijah v Sloveniji in tujini že kaže kot problem.

Pozitivni učinki prakse, ki so jih na učnih bazah najbolj poudarili in so tudi razlog za to, da se učne baze odločajo za sodelovanje pri usposabljanju študentk, so: profesionalni razvoj zaposlenih, prispevek študentk k izboljševanju dela organizacije in pomoč pri usposabljanju (in spoznavanju) prihodnjih sodelavcev in strokovnjakov na tem področju (Hay in Brown, 2015).

Glede na literaturo so mentorice (z učnih baz) kot pomembne navajale dejavnike, ki so povezani s kakovostjo praktičnega usposabljanja:

- dejavniki, povezane s stikom s stroko (profesionalni razvoj) in fakulteto,
- občutek vzajemne koristi in pomoči,
- organizacijski dejavniki (možnost razbremenitve in nagrade),
- osebne značilnosti študentke (bolj kot znanje) in (tudi s tem povezano)
- ujemanje študentke in organizacije.

Predvsem v zadnjih dveh dejavnikih se kaže pomembnost vpliva mentorice na učni bazi (oziroma učne baze) na izbiro sodelujočih študentk (McLaughin, Scholar, McCaughan in Coleman, 2015). V Sloveniji (v času zbiranja podatkov in nastanka tega članka) organizacije, ki usposablajo študentke za socialno delo, ne uporabljajo kakšnih izbirnih postopkov⁶, po navadi pa tudi razpišejo precej več prostih mest, kot je študentk.

Metodologija

Raziskovalna vprašanja

Raziskava skuša zapolniti manko na področju vedenja o tem, kaj se mentorici z učnih baz zdi pri praktičnem usposabljanju v socialnem delu (na dodiplomski ravni v Sloveniji) pomembno in kakšno je njihovo zadovoljstvo s trenutnim stanjem.

⁶ Imajo pa nekatere kot pogoj za vključitev predhodno usposabljanje študentk.

Z raziskavo želiva odgovoriti na štiri raziskovalna vprašanja:

1. Kakšne so osnovne demografske značilnosti mentoric (spol, starost, delovna doba, stopnja in smer izobrazbe, predhodne izkušnje z mentorstvom)?
2. Kako pomembni se mentoricam zdijo posamezni elementi prakse?
3. Kakšno je njihovo zadovoljstvo s prakso (na splošno in s posameznimi elementi)?
4. Ali so s tistimi elementi, ki jim mentorice pripisujejo največji pomen, mentorice v povprečju zadovoljne?

Za analizo sva izbrala dimenziji pomembnosti in zadovoljstva mentoric na učnih bazah, ki po eni strani predstavljajta (vsaj za slovenski prostor) do zdaj (na sistemski ravni) spregledana vidika, ki pa sta za razmišljanje o praksi zelo pomembna (tako z vidika zagotavljanja kakovosti praktičnega učenja kot tudi z vidika kakovostne mentorske podpore ter sodelovanja med učnimi bazami in Fakulteto za socialno delo).

Ker gre za analizo na podlagi sekundarnih podatkov, sam instrument sicer ni bil prilagojen potrebam takšne analize.

Populacija, vzorec

Populacija so strokovne delavke in strokovni delavci, ki so mentorice in mentorji (na učnih bazah na območju celotne Slovenije) študentkam in študentom Fakultete za socialno delo na bolonjskem programu 1. stopnje v študijskem letu 2014/2015.

Po podatkih Centra za praktični študij FSD je bilo v navedenem študijskem letu aktivnih mentoric oz. mentorjev 242 (torej takšnih, ki so v tekočem študijskem letu zagotavljali mentorstvo vsaj enemu študentu oz. študentki FSD). Vsi, ki so ustrezali navedenim opredeljujočim pogojem, so bili junija 2015 prek e-pošte povabljeni, da sodelujejo v spletni anketi, ki jo je izvedel Center za praktični študij FSD z namenom evalvacije študijske prakse.

Sodelovalo je 108 mentoric in mentorjev iz učnih baz (44,6 % povabljenih).

Instrument in metoda zbiranja podatkov

Podatki so bili zbrani v okviru evalvacije prakse na FSD v študijskem letu 2014/2015 (pri izvedbi katere so znotraj Centra za praktični študij FSD sodelovali Marko Mesec, Ana Jagrič, Petra Videmšek in Tamara Rape Žiberna). Izvedeni sta bili dve spletni anketi (s pomočjo aplikacije 1ka⁷) – ena za študentke in druga za mentorice na učni bazi in mentorice na FSD, tako da je evalvacija, podobno kot v Higgins (2017), zajela vidike treh deležnikov praktičnega usposabljanja.

Obsežen vprašalnik za mentorice je vseboval več kot 70 vprašanj (različnih tipov), zbiranje podatkov pa je potekalo od 9. junija do 30. septembra 2015. Respondentom je izpolnjevanje vprašalnika v povprečju vzelo okrog 17 minut.

V tej analizi so uporabljeni odgovorili le nekaterih zaprtih vprašanj (glede pomembnosti elementov, zadovoljstva in nekateri demografski podatki) iz vprašalnika za mentorje na učnih bazah.

⁷ Več o aplikaciji lahko preberete na <https://www.1ka.si/>.

Obdelava podatkov

Za pregled zadovoljstva in pomembnosti posameznih dejavnikov in elementov prakse sva uporabila opisne statistike (izračune frekvenc, Pearsonovega koeficienta linearne korelacije, povprečnih vrednosti) in nekatere njihove grafične prikaze. Za občutek glede variabilnosti podatkov sva izračunala tudi standardne odklone, za občutek o natančnosti vzorčnih ocen aritmetičnih sredin pa tudi 95-odstotne intervale zaupanja⁸.

Analiza in prikaz rezultatov sta bila opravljena s pomočjo programov R, Excel in SPSS.

Rezultati

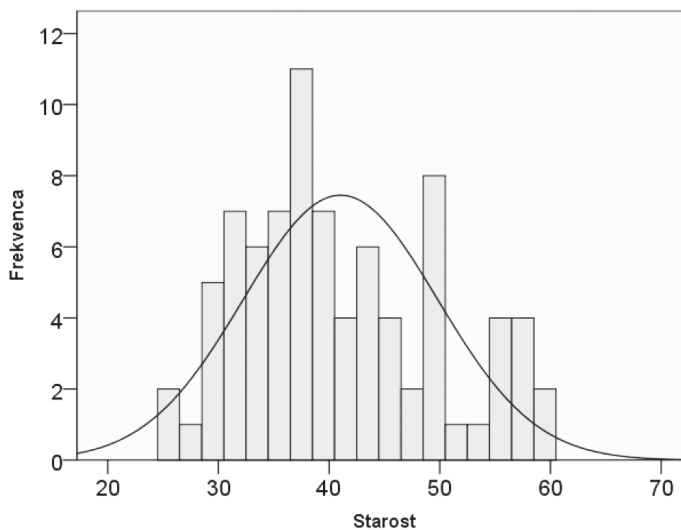
Glede na to, da do sedaj v Sloveniji še nismo imeli sistematično zbranih podatkov o različnih lastnostih mentoric (praktičnega usposabljanja za socialno delo) na učnih bazah, najprej nekaj prostora namenjava predstavitvi nekaterih osnovnih podatkov in značilnosti mentoric, ki so sodelovale v raziskavi.

Demografski podatki

Več kot 93 % (n=83) sodelujočih je ženskega spola, v raziskavi je sodelovalo 5 moških (okrog 6 % tistih, ki so navedli svoj spol).

Porazdelitev starosti sodelujočih prikazuje slika 1.

Slika 1: Prikaz starosti mentoric.



Povprečna starost v vzorcu znaša 41 let (n=82), mediana 39 let, standardni odklon pa 8,78 let. Najmlajša sodelujoča je bila stara 25, najstarejša pa 60 let.

Stopnjo najvišje dosežene izobrazbe prikazuje preglednica 1. Iz nje lahko razberemo, da ima več kot 70 % mentoric vsaj 7. stopnjo izobrazbe.

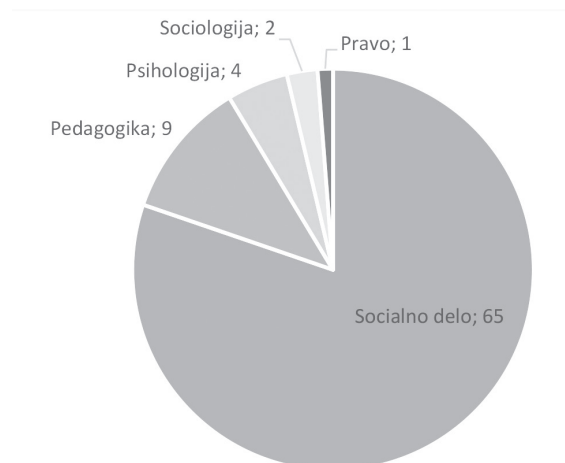
⁸ Za opis omejitev glede uporabe takšnih izračunov gl. razdelek »Omejitve raziskave«.

Preglednica 1: Stopnja izobrazbe (n=82).

Dosežena stopnja izobrazbe	f	f%
višješolski program (do 1994), višješolski strokovni program (VI/1. stopnja)	4	4,878
specializacija po višješolskem programu, visokošolski strokovni programi (VI/2. stopnja) oz. po bolonjskih programih – visokošolski strokovni in univerzitetni program (1. bol. st)	19	23,171
specializacija po visokošolskem strokovnem programu, univerzitetni program (VII. stopnja) oz. po bolonjskih programih – magisterij stroke (2. bol. st.)	51	62,195
specializacija po univerzitetnem programu, magisterij znanosti (VIII/1. stopnja)	8	9,756
skupaj	82	100

Več kot 80 % vseh mentoric, ki so navedle svojo smer izobrazbe, ima to stopnjo s področja socialnega dela. Med drugimi profili prevladujejo, kot lahko razberemo iz slike 2, pedagoginje (največ, to je 4, je socialnih pedagoginj).

Slika 2: Smeri izobrazbe mentoric (n=81).



V preglednici 2 prikazujeva delovno dobo mentoric. Kot lahko razberemo, imajo v povprečju približno 9 let (standardni odklon znaša skoraj 8 let) delovnih izkušenj na delovnem mestu, na katerem so zdaj, in več kot 12 let (v povprečju, s standardnim odklonom 9,7 let) na področju socialnega dela.

Preglednica 2: Delovna doba mentoric.

Delovna doba	n	Aritmetična sredina	Standardni odklon
na tem delovnem mestu	83	9,65	7,919
na področju socialnega dela	77	12,38	9,687
skupna delovna doba	81	16,27	9,830

Iz (kombinirane) preglednice 3, ki prikazuje izkušnje mentoric z mentorstvom, lahko razberemo, da imamo po vseh letnikih razporejene bolj ali manj izkušene mentorice.

Preglednica 3: Pogostost mentorstva mentorice po letnikih (n=93).

Pogostost mentorstva (število študijskih let)	Letnik				Skupaj
	1	2	3	4	
1	6	6	13	4	29
2	7	3	8	3	21
3	1	4	5	1	11
4 ali več	9	3	10	8	30
ne želim odgovoriti	1	0	0	1	2
Skupaj	24	16	36	17	93

Več kot 20 % (opredeljenih) sodelujočih dela na centrih za socialno delo (22), po pogostosti sledijo otroci in mladostniki (21), stari ljudje (16), šolsko svetovalno delo (15) in ljudje s posebnimi potrebami (14).

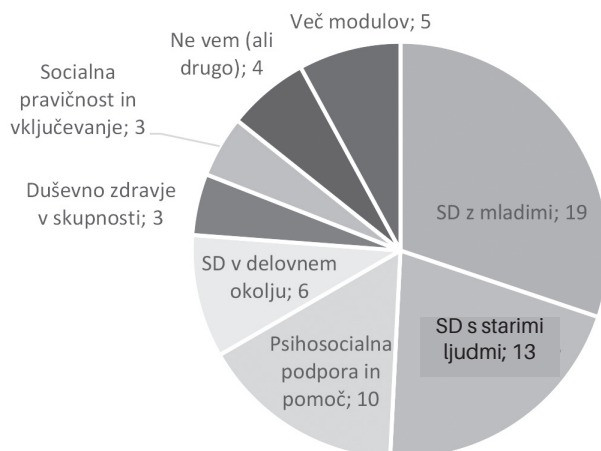
Preglednica 4 prikazuje, za katere letnike dodiplomskega študija socialnega dela so mentorice podale ocene prakse. Največ ocen je za 3. letnik, sledi 1. letnik.

Preglednica 4: Letnik, pri katerem so mentorice ocenile prakso.

Letnik	Frekvenca	Odstotek
1. letnik dodiplomskega študija	25	23,1
2. letnik dodiplomskega študija	17	15,7
3. letnik dodiplomskega študija	46	42,6
4. letnik dodiplomskega študija	20	18,5
Skupaj	108	100

Delež ocen po modulih (skupaj za 3. in 4. letnik) pa prikazuje slika 3. Največ študentk, ki so jih imele mentorice, ki so podale ocene, na praksi prihaja iz modula Socialno delo z mladimi, najmanj pa iz modulov Socialna pravičnost in vključevanje ter Duševno zdravje v skupnosti. Deleži pridobljenih ocen približno prikazujejo zastopanost deležev v populaciji študentk.

Slika 3: Prikaz deležev ocen po modulih (za opredeljene, n = 63).



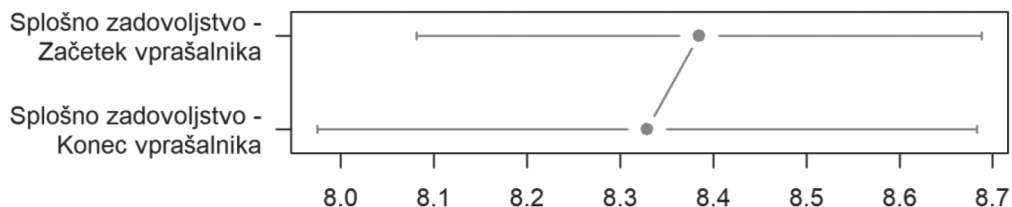
Splošno zadovoljstvo s prakso

Mentorice smo v vprašalniku dvakrat (ob začetku in na koncu vprašalnika, potem ko smo jih prosili, da razmišljajo o različnih vidikih, elementih prakse) prosili za splošno oceno prakse (na 10-stopenjski lestvici, pri čemer 1 pomeni zelo slabo, 10 pa zelo dobro).

Preglednica 5: Povprečne ocene splošnega zadovoljstva s prakso.

	n	Min.	Maks.	Aritmetična sredina	Standardni odklon	Sp. meja 95 % IZ	Zg. meja 95 % IZ
Splošno zadovoljstvo - začetno	104	1	10	8.385	1.560	8.081	8.688
Splošno zadovoljstvo - končno	82	2	10	8.329	1.611	7.975	8.683

Slika 4: Začetno in končno splošno zadovoljstvo s prakso (s 95-odstotnim intervalom zaupanja).



Kot lahko vidimo tudi iz slike 4 in preglednice 5, se splošna ocena povprečnega zadovoljstva s prakso na Fakulteti za socialno delo (tudi po podrobnejšem premisleku o sami praksi) pri anketirankah ni veliko spremenila. Obe povprečni oceni prakse sta dokaj visoki (v povprečju nad 8,3 s skrajnima mejama 95-odstotnih intervalov zaupanja od 7,98 pri drugi oceni do 8,69 pri prvi oceni). Se je pa med izpolnjevanjem vprašalnika od začetka, kjer je bila prva ocena, do konca, kjer je bila druga, zgodil dokaj velik osip ($n_1=104$ in $n_2=82$), ki znaša 21,15 %. Vendar pa lahko ob primerjavi ocen le za osebe, ki so podale obe oceni ($n=79$), ugotovimo precej podobne rezultate, saj prva povprečna ocena zadovoljstva znaša 8,33 (na 10-stopenjski lestvici), druga pa 8,29 in kaže isti trend (manjše zmanjšanje začetne ocene).

Med začetno in končno oceno zadovoljstva pri anketirankah pa obstaja tudi velika sorazmerna korelacija (Pearsonov koeficient linearne korelacije (r) med začetno in končno oceno znaša 0,747).

Ocene pomembnosti in zadovoljstva posameznih dejavnikov prakse

V vprašalniku so bile po pomembnosti in zadovoljstvu mentorice vprašane glede na 5 sklopov (ki so bili identificirani kot pomembni pri evalvaciji prakse v okviru Centra za praktični študij na Fakulteti za socialno delo):

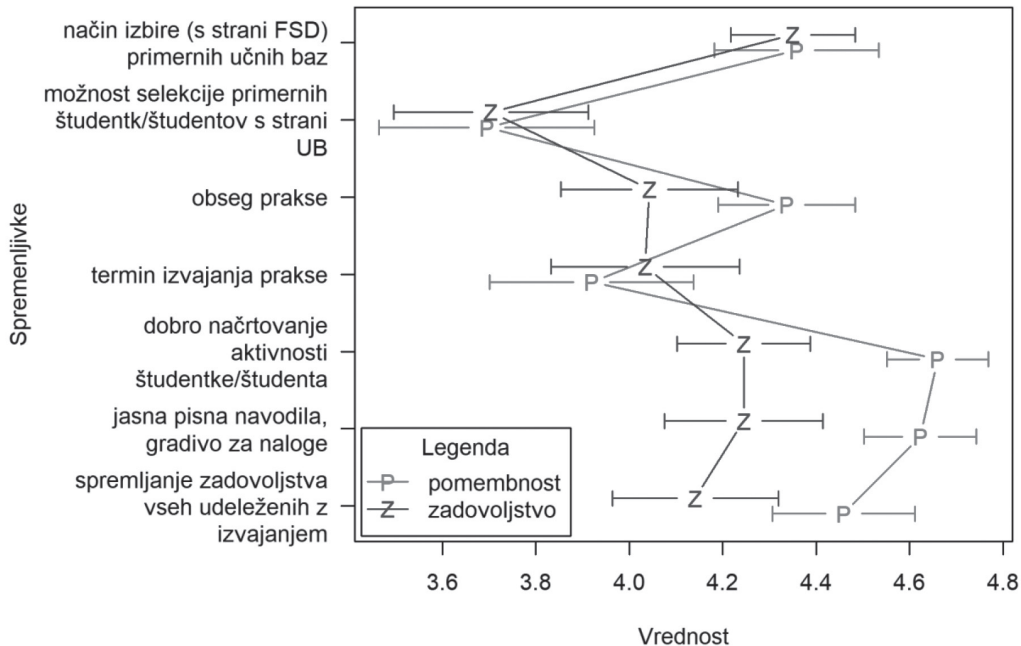
1. organizacija prakse,
2. vsebina prakse,

3. študentke,
4. mentorstvo,
5. podpora mentorstvu.

V prvem delu vprašalnika smo mentorice prosili, naj na 5-stopenjski lestvici (pri čemer 1 pomeni zelo nepomembno, 5 pa zelo pomembno) ocenijo, kako pomembni so po njihovem mnenju navedeni elementi prakse (po navedenih sklopih), v drugem delu pa na podobni lestvici (1 – zelo nezadovoljna in 5 – zelo zadovoljna) še, naj označijo svoje zadovoljstvo z izvedbo posameznega elementa v študijskem letu 2014/2015. Preglednice z rezultati so na voljo v prilogi 1.

Iz slike 5 lahko razberemo, da so mentorice izmed organizacijskih dejavnikov z najvišjimi povprečnimi ocenami pomembnosti (več kot 4,5) ocenile *Dobro načrtovanje aktivnosti študentke* ($\bar{x} = 4,66$) in *Jasna pisna navodila, gradivo za naloge* ($\bar{x} = 4,62$). Pri ocenjevanju teh dveh elementov so bile mentorice tudi najbolj enotne (standardni odklon nikjer ni večji od 0,61). Večina elementov tega sklopa ima povprečne ocene višje od 4.

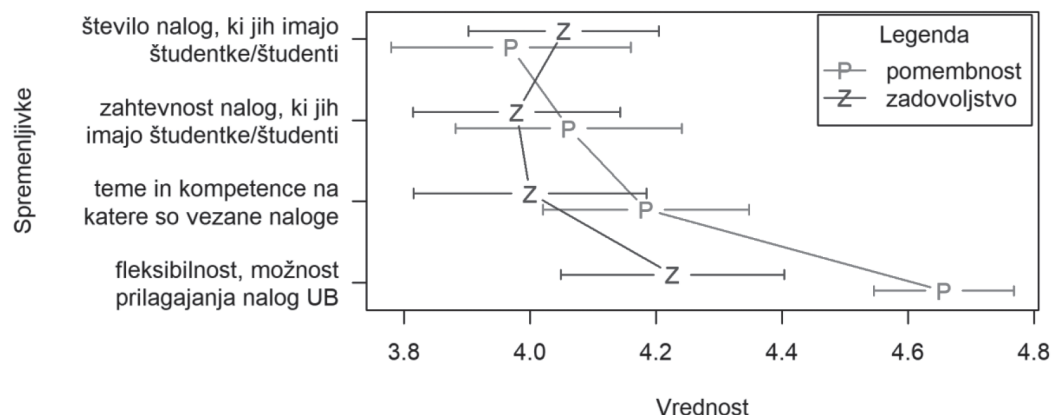
Slika 5: Pomembnost in zadovoljstvo z elementi dejavnika *organizacija prakse*.



Pri organizacijskih dejavnikih so tudi skoraj vse ocene zadovoljstva mentoric višje od 4, v povprečju pa so bile v študijskem letu 2014/2015 mentorice najbolj zadovoljne (znotraj tega sklopa) s postavko *Način izbire (s strani FSD) primernih učnih baz* ($\bar{x} = 4,35$). Navedeni rezultat si lahko razlagamo predvsem v luči tega: odkar na fakulteti nimamo več izrednega študija, opažamo presežek razpisanih prostih mest za opravljanje praktičnega usposabljanja (glede na število študentk), k sodelovanju pa smo povabili le mentorice, ki so v tekočem študijskem letu imele študentko. Med najvišje ocenjenimi zadovoljstvi tega sklopa sledita elementa, ki so ju mentorice v povprečju navedle kot najpomembnejša.

Izmed elementov znotraj dejavnika vsebina prakse, ki jih prikazuje slika 6, so mentorice kot najpomembnejšega (in z najmanjšo razpršenostjo) ocenile element *Fleksibilnost, možnost prilagajanja nalog UB* ($\bar{x} = 4,66$).

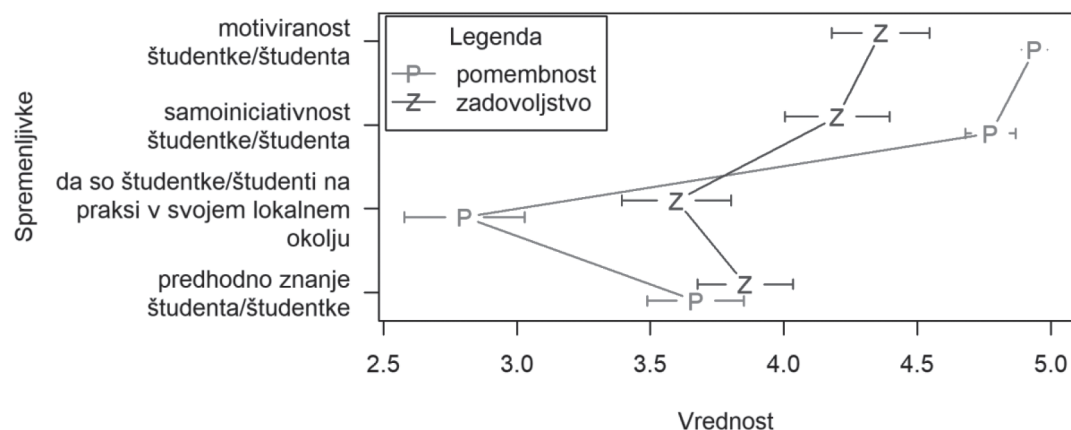
Slika 6: Pomembnost in zadovoljstvo z elementi dejavnika vsebina prakse.



Ocene zadovoljstva vseh štirih elementov v tem sklopu pa so okrog ocene 4 (povprečno oceno malo pod 4 je dobil element *Zahtevnost nalog, ki jih imajo študentke*, $\bar{x} = 3,98$).

Znotraj dejavnikov, poimenovanih študenti (slika 7), pa lahko najdemo elemente z najekstremnejšimi povprečnimi ocenami med vsemi dejavniki. Tako najvišja povprečna ocena pomembnosti znaša 4,94 (standardni odklon je 0,24), z njo pa so mentorice (zelo enotno) ocenile *Motiviranost študentke*. Najslabše med vsemi dejavniki pomembnosti za uspešno izvedbo praktičnega učenja pa je bil s povprečno ceno 2,8 ocenjen element, poimenovan *Da so študentke na praksi v svojem lokalnem okolju*. Pri tej oceni pa je bila tudi razpršenost podatkov dokaj velika (standardni odklon je znašal 1,1). Z relativno nizko povprečno oceno 3,67 (standardni odklon znaša 0,9) pa so mentorice ocenile tudi pomembnost elementa *Predhodno znanje študentke*.

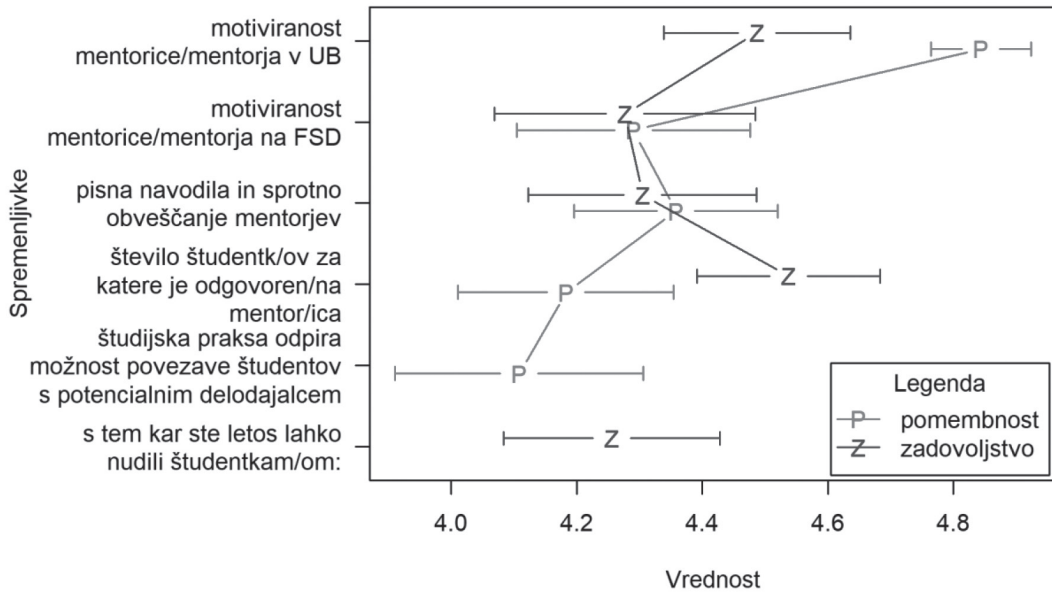
Slika 7: Pomembnost in zadovoljstvo z elementi dejavnika študenti.



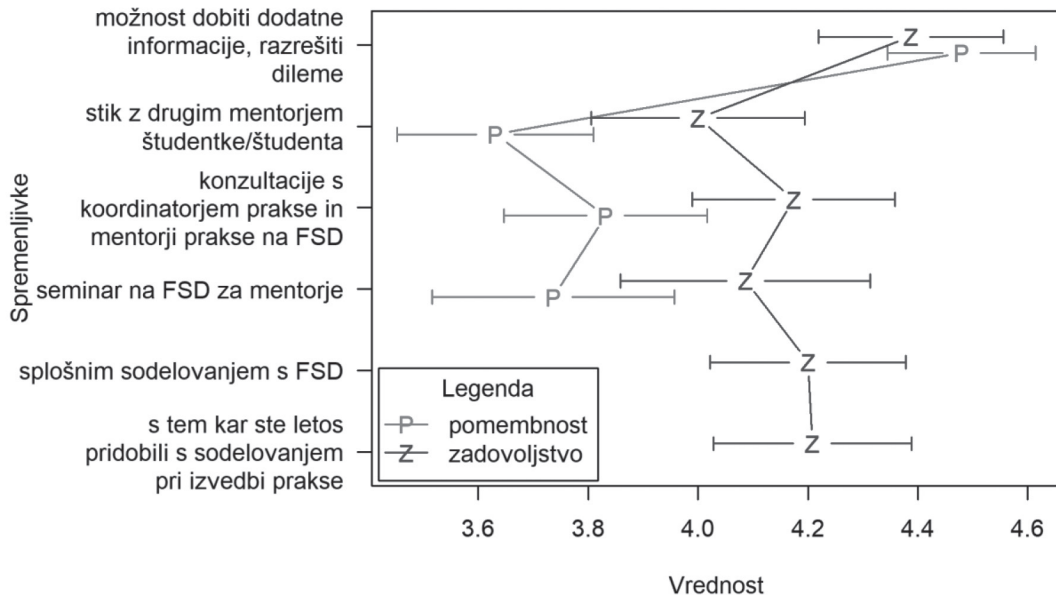
V sklopu študenti so mentorice v povprečju najmanj zadovoljne s postavko, ki je najmanj pomembna, in pa s *Predhodnim znanjem studentk* ($\bar{x} = 3,86$).

Iz slike 8, ki prikazuje povprečne ocene elementov pri dejavniku mentorstvo, lahko razberemo, da mentorice z učnih baz mentorstvo vidijo kot zelo pomemben del uspešnega praktičnega usposabljanja. Vseh pet elementov tega sklopa ima namreč povprečne ocene višje od ocene 4,1. Najvišjo povprečno pomembnost pa mentorice pripisujejo prav lastni motiviranosti (torej elementu *Motiviranost mentorice na UB*) s povprečno oceno pomembnosti 4,84 (standardni odklon znaša 0,39).

Slika 8: Pomembnost in zadovoljstvo z elementi dejavnika *mentorstvo*.



Slika 9: Pomembnost in zadovoljstvo z elementi dejavnika *podpora mentorstvu*.



Tudi zadovoljstvo z vsemi elementi dimenzije mentorstvo je razmeroma veliko (ocene se gibljejo od 4,26 za postavko *Zadovoljstvo s tem, kar ste letos lahko nudili študentkam* do 4,54 za postavko *Število študentk, za katere je odgovorna mentorica*).

Pri dejavniku podpora mentorstvu pa lahko na sliki 9 opazimo obrnjeno situacijo, saj je pri treh od štirih elementov pomembnost ocenjena s povprečno oceno, nižjo od 4 (na 5-stopenjski lestvici). Najpomembnejši element pa se mentoricam v povprečju v tem sklopu zdi *Možnost dobiti dodatne informacije, razrešiti dileme glede vsebine* s povprečno oceno 4,48 (in standardnim odklonom 0,67).

Povprečno zadovoljstvo mentoric pa se v tem sklopu giblje od povprečne ocene 4 pri postavki *Stik z drugim mentorjem študentke* do povprečne ocene 4,39 pri najpomembnejši postavki tega sklopa (*Možnost dobiti dodatne informacije, razrešiti dileme glede vsebine*).

Omejitve raziskave

Ker je šlo za analizo sekundarnih podatkov (zbranih v interni evalvaciji prakse na Fakulteti za socialno delo), podatki niso bili povsem prilagojeni potrebam te analize (ne zadostijo pa tudi merilom t. i. emancipatorskega raziskovanja⁹ – glej npr. Alston in Bowles, 2003). Ker pa so po najinem mnenju kljub temu dovolj dobra podlaga za ugotavljanje preučevanih lastnosti, sva jih uporabila.

Zaradi dokaj obsežnega raziskovalnega instrumenta se je pri odgovorih respondentk (predvsem v drugi polovici oz. proti koncu vprašalnika) ponekod pojavljalo tudi več manjkajočih odgovorov (oz. osip), zato je potrebna določena mera zadržanosti pri interpretaciji in morebitni generalizaciji rezultatov.

Glede uporabe statističnega sklepanja je treba opozoriti, da so takšni izračuni sicer ozko gledano metodološko sporni, saj podatki ne prihajajo iz (enostavnega) slučajnostnega vzorca, sami izračuni pa temeljijo na tej predpostavki. Ta predpostavka bi bila realna le, če bi želeli ocene posplošiti le na aktivne mentorice, hkrati pa bi bil osip popolnoma naključen. Uporaba statističnega sklepanja na neslučajnostnih vzorcih se načelno odsvetuje, ali pa je pri tem vsaj potrebna skrajna previdnost (Baker idr. 2013). Zato v tem delu ne uporabljava statističnega sklepanja za posploševanje rezultatov na populacijo, pač pa za neko minimalno oceno negotovosti¹⁰, ki jo lahko izračunamo, s tem da se zavedamo, da je zaradi neslučajnostnega vzorčenja (oz. osipa) ta ocena negotovosti podcenjena.

Sklep

V članku naju zanima mnenje mentoric z učnih baz, kot ga lahko razberemo iz pridobljenih podatkov iz evalvacije prakse v študijskem letu 2014/2015 (ki jo je izvedel Center za praktični študij).

⁹ Raziskava (evalvacija prakse) sama je bila načrtovana in izvedena brez vključevanja vseh, za preučevan problem relevantnih deležnikov, tako mentorice z učnih baz vanjo vstopajo le kot »dajalke« podatkov.

¹⁰ Negotovost je vsekakor opazna pri ocenjevanju na podlagi takih podatkov, saj izvira vsaj iz vzorčenja oz. v našem primeru osipa in naravne variabilnosti v odgovarjanju ljudi.

Na podlagi podatkov lahko ugotoviva, da se razen glede smeri izobrazbe (prevladuje socialno delo) in spol (prevladujejo ženske) mentorice precej razlikujejo, tako glede starosti, izkušenj kot tudi delovnega mesta. V luči kompleksnosti vloge mentorstva (glej npr. Bogo, 2015) je skrb zbujačo lahko to, da mentorstva opravljajo tudi mentorice, ki imajo zelo malo ali celo nič (dopolnjenih) let delovnih izkušen na področju socialnega dela.

Glede pomembnosti ugotavlja, da se večina dejavnikov iz vprašalnika mentoricam zdi pomembna, saj imajo vsi (razen navzočnosti študentke v svojem lokalnem okolju) povprečno oceno pomembnosti nad srednjo/nevtralno vrednostjo (3). Kljub temu pa so med kriteriji precejšnje razlike.

Kot najpomembnejše so mentorice ocenile motiviranost študentke (povprečna ocena 4,93) in lastno motiviranost ter samoiniciativnost študentke. To sovпада z ugotovitvami nekaterih predhodnih raziskav (glej npr. Kermavnar in Govekar-Okoliš, 2016, str. 29). Po drugi strani pa so pomembnost predhodnega znanja študentke ocenile kot drugo najmanj pomembno (povprečna ocena 3,62). To po eni strani kaže na zavedanje, da sta prav mentorica in študentka (podobno ugotavljata tudi Bălăuță in Vlaicu, 2017) poglavitni akterki pri praksi, po drugi strani pa tudi potrjuje izsledke drugih raziskav, da se mentoricam zdijo osebne lastnosti precej pomembnejše kot predhodno znanje, kot ugotavljata tudi Hay in Brown (2015).

Precej pomembna se jim zdi tudi fleksibilnost (možnost prilagajanja nalog učne baze) in da je praksa dobro definirana v pomenu dobrega načrtovanja aktivnosti študentke, jasnih pisnih navodil ter gradiva za naloge (pomembnost tega je poudaril tudi Domakin, 2014) ter da imajo možnost dobiti dodatne informacije in razrešiti dileme glede prakse (povprečna ocena 4,48). Drugim elementom »podpore mentorstvu« (razen razrešitev dilem, dodatne informacije) pa ne pripisujejo tako velike pomembnosti (povprečne ocene med 3,6 in 3,9). To je presenetljivo glede na to, da nekatere raziskave (Waterhouse, McLagan in Murr, 2011) opredeljujejo takšne elemente (poleg povratne informacije študentk in organizacijskih dejavnikov) kot ene pomembnejših za kakovostnejše mentorstvo.

Nekje vmes (povprečne ocene med 3,9 in 4,4) pa se po pomembnosti uvrščajo druge dimenzije mentorstva, organizacije prakse in vsebine prakse.

Glede zadovoljstva pa lahko ugotoviva, da mentorice z učnih baz v povprečju ocenjujejo prakso na Fakulteti za socialno delo kot precej dobro (povprečna ocena splošnega zadovoljstva je okoli 8,3 na lestvici od 1 do 10). Pri zadovoljstvu so razlike med povprečnimi ocenami različnih elementov še manjše kot pri pomembnosti, saj so vse povprečne ocene med 3,6 in 4,6 (na lestvici od 1 do 5), pri tem pa so le štirje elementi ocenjeni s povprečno oceno pod 4.

Elementi, ki so jih označile kot najpomembnejše, so tudi glede na zadovoljstvo na zgornjem delu razvrstitve. S tem lahko verjetno povežemo precej dobro splošno zadovoljstvo. Zanimivo je tudi, da so povprečne ocene zadovoljstva in pomembnosti po elementih precej povezane (Pearsonov koeficient korelacije je 0,78). Tu je morda še najbolj skrb zbujačo razmeroma majhno zadovoljstvo (povprečna ocena 4,20) z dejavnikom samoiniciativnosti študentke, glede na visoko pomembnost, ki jo temu elementu pripisujejo mentorice (in tudi nekatere druge raziskave, npr. Kermavnar in Govekar-Okoliš, 2016).

Eden ključnih izzivov praktičnega usposabljanja na Univerzi v Ljubljani v prihodnosti pa ostaja skrb za kakovost izvajanja praktičnega usposabljanja (Repe, 2016). Meniva, da je na eni strani potrebno redno sistematično spremljanje (evalvacija – za predloge gl. npr. Govekar-Okoliš, Kranjčec, 2012, str. 68) praktičnega usposabljanja in na drugi strani tudi tesnejše sodelovanje med fakulteto in učno bazo, kot ga priporočata tudi Govekar-Okoliš in Gruden (2011). Avtorici opozarjata tudi, da v Sloveniji še nimamo sistemsko urejenega statusa mentorskega podjetja oz. mentorske organizacije, treba pa bi bilo opredeliti tudi pogoje za mentorja oz. mentorico in urediti ovrednotenje mentorskega dela.

Dokler pa na sistemski ravni stvari niso dobro in tudi motivirajoče urejene – pri tem misliva predvsem na vidik učnih baz in mentoric v njih – se fakultete verjetno lahko zanašamo le na to, da bodo mentorice pripravljene usposablјati študentke, če bo to tudi njim prinašalo kakšne (nematerialne) koristi. Pomembnost obojestranske koristi za mentorje na učnih bazah ugotavljata tudi Hay in Brown (2015) in je lahko navzoča vsaj v pomenu zadovoljstva s praktičnim usposabljanjem, ki sva ga raziskovala. V luči tega se kot pomembno ponuja vprašanje, kaj pravzaprav vpliva na zadovoljstvo mentorjev na učnih bazah ali s čem je povezano, a to presega obseg tega prispevka.

Zahvala

Iskreno se zahvaljujema mentoricam in mentorjem študentk Fakultete za socialno delo, ki so (kljub preobremenjenosti) sodelovale v evalvaciji prakse (v študijskem letu 2014/2015) in tako omogočile analizo, ki je podlaga temu prispevku. Hvala tudi Centru za praktični študij Fakultete za socialno delo za dovoljenje za uporabo podatkov iz evalvacije prakse. Raziskavo je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru raziskovalnega programa št. P5-0168.

Viri

- Alston, M., & Bowles, W. (2003). *Research for social workers*. London, New York: Routledge.
- AASW (2012). Australian Association of Social Workers. Australian social work education and accreditation standards [ASWEAS] guideline 1.2: Guidance on field education programs. Pridobljeno 4. 9. 2017 s <http://www.aasw.asn.au/document/item/3553>.
- Bălăuță, D. S., & Vlaicu, L. (2017). Perceptions of actors involved in social work field placement at the West University of Timișoara. *Revista de Asistență Socială*, XVI(2), 53–60.
- Baker, R., Brick, J. M., Bates, N. A., Battaglia, M., Couper, M. P., Dever, J. A., Gile, K. J., & Torangeau, R. (2013). Summary report of the AAPOR task force on non-probability sampling. *Journal of Survey Statistics and Methodology*, 1, 2: 90–143.
- Baum, N. (2011). Social work students' feelings and concerns about the ending of their fieldwork supervision. *Social Work Education*, 30(1), 83–97.
- Barretti, M. A. (2007). Teachers and field instructors as student role models: A neglected dimension in social work education. *Journal of Teaching in Social Work*, 27(3/4), 215–239.

- Barretti, M. A. (2009). Ranking desirable field instructor characteristics: viewing student preferences in context with field and class experience. *The Clinical Supervisor*, 28, 47–71.
- Bellinger, A. (2010). Studying the landscape: Practice learning for social work reconsidered. *Social Work Education*, 29(6), 599–615.
- Bogo, M. (2015). Field education for clinical social work practice: Best practices and contemporary challenges. *Clinical Social Work Journal*, 43, 317–324.
- Bogo, M., & Power, R. (1992). New field instructors' perceptions of institutional supports for their roles. *Journal of Social Work Education*, 28(2). Pridobljeno 12. 9. 2017 s <http://eds.b.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=2&sid=0a606ff7-596c-4fa9-82eb-c5db9b-2b7efd@sessionmgr103&bdata=Jmxhbm9c2wmc2l0ZT1lZHMtGl2ZQ==#AN=9607094052&db=f5h>.
- Cavazos, A. (1996). Measuring BSW student learning in field instruction. *Journal of Social Work Education*, 32(3), 389–398.
- Coohey, C., French, L., & Dickinson, R. (2017). Student self report of core field instructor behaviors that facilitate their learning. *Field Educator*, 7(1), 2–15.
- Clapton, G., Cree, V. E., Allan, M., Edwards, R., Forbes, R., Irwin, M., MacGregor, C., Paterson, W., Brodie, I., & Perry, R. (2008). Thinking 'outside the box': A new approach to integration of learning for practice. *Social Work Education*, 27(3), 334–340.
- Cleak, H., Hawkins, L., Loughton, J., & Williams, J. (2015). Creating a standardized teaching and learning framework for social work field placements. *Australian Social Work*, 68(1), 49–64.
- Domakin, A. (2014). Are we making the most of learning from practice placement? *Social Work Education*, 33(6), 718–730.
- Forte, J. A., & LaMade, J. (2011). The center cannot hold: A survey of field instructors' theoretical preferences and propensities. *The Clinical Supervisor*, 30, 72–94.
- Fortune, A. E., McCarthy, M., & Abramson, J. S. (2001). Student learning processes in field education: Relationship of learning activities to quality of field instruction, satisfaction, and performance among MSW students. *Journal of Social Work Education*, 37(1), 111–126.
- Govekar-Okoliš, M., & Gruden, U. (2011). Ugotovitve in spoznanja z izobraževanja mentorjev za praktično usposabljanje študentov. *Andragoška spoznanja*, 17(1), 62–73.
- Govekar-Okoliš, M., & Kranjčec, R. (2009). Izobraževanje mentorjev za praktično usposabljanje študentov v različnih delovnih organizacijah. *Andragoška spoznanja*, 15(1), 77–89.
- Govekar-Okoliš, M., & Kranjčec, R. (2010). *Izobraževanje mentorjev za praktično usposabljanje študentov po bolonjskih študijskih programih v podjetjih/zavodih*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Center za pedagoško izobraževanje.
- Govekar-Okoliš, M., & Kranjčec, R. (2012). Pomembni subjekti evalvacije v praktičnem usposabljanju. *Andragoška spoznanja*, 18(3), 62–72.
- Halton, C. (2015). Social work practice placements: Critical and reflective approaches – book review. *British Journal of Social Work*, 45, 2476–2481.
- Hay, K., & Brown, K. (2015). Social work practice placements in Aotearoa New Zealand: Agency managers perspectives. *Social Work Education*, 34(6), 700–715.
- Higgins, M. (2017). Conflicting and competing roles and expectations: the conundrum of failing social work students on placements. *European Research Institute for Social Work*, 17 (1), 38–46.
- Holtz Deal, K., & Clements, J. A. (2006). Supervising students developmentally: Evaluating a seminar for new field instructors. *Journal of Social Work Education*, 42(2), 291–306.
- Kermavnar, N., & Govekar-Okoliš, M. (2016). Pogledi mentorjev in študentov zdravstvene nege na praktično usposabljanje. *Andragoška spoznanja*, 22(2), 23–37.
- Knight, C. (2001). The skills of teaching social work practice in the generalist/foundation curriculum: BSW and MSW student views. *Journal of Social Work Education*, 37(3), 507–521.

- McLaughlin, H., Scholar, H., McCaughan, S., & Coleman, A. (2015). Are non-traditional social work placements second-best learning opportunities for social work qualifying students? *British Journal of Social Work*, 45, 1469–1488.
- Mesec, M. (2015). Praktični študij na Fakulteti za socialno delo. *Socialno delo*, 54(3/4), 239–248.
- Parker, J. (2006). Developing perceptions of competence during practice learning. *British Journal of Social Work*, 36, 1017–1036.
- Repe, E. (2016). Proces prenove praktičnega usposabljanja: Praktično usposabljanje v bolonjskih študijskih programih. *Andragoška spoznanja*, 22(2), 81–89.
- Robertson, S. J. (2013). Addressing professional suitability in social work education: Results of a study of field education coordinators' experience. *Journal of Practice Teaching & Learning*, 11(3), 98–117.
- Sherer, M., & Peleg-Oren, N. (2005). Differences of teachers', field instructors' and students' views on job analysis of social work students. *Journal of Social Work Education*, 41(2), 315–328.
- Waterhouse, T., McLagan, S., & Murr, A. (2011). From practitioner to practice educator: What supports and what hinders the development of confidence in teaching and assessing student social workers. *Practice*, 23(2), 95–110.
- Wayne, J., Bogo, M., & Raskin, M. (2006). Field note – the need for radical change in field education. *Journal of Social Work Education*, 42(1), 161–169.
- Webb, N. B. (1988). The role of the field instructor in the socialization of students. *Social Casework*, 69(1), 35–40.
- Wilson, G., O'Connor, E., Walsh, T., & Kirby, M. (2009). Reflections on practice learning in Northern Ireland and the Republic of Ireland: Lessons from student experiences. *Social Work Education*, 28(6), 631–645.
- Wilson, G., & Kelly, B. (2010). Evaluating the effectiveness of social work education: Preparing students for practice learning. *British Journal of Social Work*, 40, 2431–2449.
- Zapisnik sestanka razširjenega Centra za praktični študij (2017). Sestanek z dne 22. 5. 2017. Interno gradivo. Ljubljana: FSD.

Priloga 1: Opisne statistike dejavnikov za uspešno prakso¹¹

ORGANIZACIJA PRAKSE

Element	Pomembnost					Zadovoljstvo				
	n	As	So	Sp. meja IZ	Zg. meja IZ	n	AS	So	Sp. meja IZ	Zg. meja IZ
način izbire primernih učnih baz na FSD	95	4.358	0.862	4.182	4.533	80	4.350	0.597	4.217	4.483
možnost selekcije primernih študentk/študentov na UB	95	3.695	1.131	3.464	3.925	81	3.704	0.941	3.496	3.912
obseg prakse	98	4.337	0.731	4.190	4.483	93	4.043	0.920	3.854	4.232
termin izvajanja prakse	99	3.919	1.094	3.701	4.137	88	4.034	0.952	3.832	4.236
dobro načrtovanje aktivnosti študentke/študenta	97	4.660	0.538	4.551	4.768	94	4.245	0.698	4.102	4.388
jasna pisna navodila, gradivo za naloge	98	4.622	0.601	4.502	4.743	94	4.245	0.825	4.076	4.414
spremljanje zadovoljstva vseh udeležениh z izvajanjem	96	4.458	0.753	4.306	4.611	92	4.141	0.859	3.963	4.319

VSEBINA PRAKSE

Element	Pomembnost					Zadovoljstvo				
	n	As	So	Sp. meja IZ	Zg. meja IZ	n	As	So	Sp. meja IZ	Zg. meja IZ
število nalog, ki jih imajo študentke/ti	99	3.970	0.952	3.780	4.160	94	4.053	0.739	3.902	4.204
zahtevnost nalog, ki jih imajo študentke/ti	98	4.061	0.895	3.882	4.241	94	3.979	0.803	3.814	4.143
teme in kompetence, na katere so vezane naloge	98	4.184	0.817	4.020	4.347	93	4.000	0.897	3.815	4.185
fleksibilnost, možnost prilagajanja nalog UB	99	4.657	0.556	4.546	4.768	93	4.226	0.861	4.048	4.403

ŠTUDENTI

Element	Pomembnost					Zadovoljstvo				
	n	As	So	Sp. meja	Zg. meja	n	As	So	Sp. meja	Zg. meja
motiviranost študentke/študenta	97	4.938	0.242	4.889	4.987	91	4.363	0.876	4.180	4.545
samoiniciativnost študentke/študenta	97	4.773	0.468	4.679	4.867	90	4.200	0.939	4.003	4.397
da so študentke/študenti na praksi v svojem lokalnem okolju	97	2.804	1.115	2.579	3.029	82	3.598	0.928	3.394	3.801
predhodno znanje študenta/študentke	97	3.670	0.898	3.489	3.851	90	3.856	0.855	3.676	4.035

¹¹ Kjer ni podatkov, mentorice po konkretni pomembnosti ali zadovoljstvu niso bile vprašane.

MENTORSTVO

Element	Pomembnost					Zadovoljstvo				
	n	As	So	Sp. meja IZ	Zg. meja IZ	n	As	So	Sp. meja IZ	Zg. meja IZ
motiviranost mentorice/mentorja na UB	96	4.844	0.393	4.764	4.923	78	4.487	0.659	4.338	4.636
motiviranost mentorice/mentorja na FSD	93	4.290	0.904	4.104	4.476	65	4.277	0.839	4.069	4.485
pisna navodila in sprotno obveščanje mentorjev	95	4.358	0.798	4.195	4.520	82	4.305	0.827	4.123	4.487
število študentk/ov, za katere je odgovoren/na mentor/ica	93	4.183	0.833	4.011	4.354	80	4.537	0.655	4.392	4.683
študijska praksa omogoča povezave študentov s potencialnim delodajalcem	92	4.109	0.955	3.911	4.306					
s tem, kar ste letos lahko ponudili študentkam/om:						82	4.256	0.783	4.084	4.428

PODPORA MENTORSTVU

Element	Pomembnost					Zadovoljstvo				
	n	As	So	Sp. meja IZ	Zg. meja IZ	n	As	So	Sp. meja IZ	Zg. meja IZ
možnost dobiti dodatne informacije, razrešiti dileme	96	4.479	0.665	4.345	4.614	80	4.388	0.755	4.220	4.555
stik z drugim mentorjem študentke/šudenta	95	3.632	0.876	3.453	3.810	70	4.000	0.816	3.805	4.195
konzultacije s koordinatorjem prakse in mentorji prakse na FSD	95	3.832	0.907	3.647	4.016	69	4.174	0.766	3.990	4.358
seminar na FSD za mentorje	95	3.737	1.084	3.516	3.958	58	4.086	0.864	3.859	4.313
s splošnim sodelovanjem s FSD						80	4.200	0.802	4.022	4.378
s tem, kar ste letos pridobili s sodelovanjem pri izvedbi prakse						72	4.208	0.768	4.028	4.389

Emanuela Fabijan, Suzana Oreški

Primerjalni vidiki dobre obravnave oseb v specializiranih institucijah v Evropi

»Primerjalni vidiki dobre obravnave oseb v specializiranih institucijah v Evropi« je uradni naslov mednarodnega projekta Erasmus+, ki ga financira Evropska komisija in v katerem sodelujejo po ena nevladna organizacija in visokošolska ustanova iz treh držav: Francije (Reims), Portugalske (Porto) in Slovenije (Ljubljana). Projekt bo trajal tri leta, njegov namen pa je primerjati dobre prakse s področja skrbi za ljudi z duševnimi težavami in telesnimi ovirami v vseh treh državah. Poleg organizacij in izobraževalnih ustanov imajo zelo pomembno vlogo tudi sami uporabniki/uporabnice. Poročilo je opis gostovanja, ki je potekalo od 18. do 22. septembra 2017 v francoskem Reimsu, kjer deluje nosilec projekta: Regionalni inštitut socialnega dela Šampanja-Ardeni (IRTSCA). Poročilo je sestavljeno iz opažanja asistentke s Fakultete za socialno delo ter predsednice, uporabnice in uporabnika, strokovne delavke in prostovoljke Društva Altra.

Ključne besede: socialne storitve, duševno zdravje, telesna oviranost, kakovost življenja, dez-institucionalizacija, Društvo Altra.

Emanuela Fabijan je asistentka na Fakulteti za socialno delo. Diplomirala je iz komunikologije (smer: medijske in komunikacijske študije) in magistrirala iz kulturologije (smer: kulturne študije) na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Za diplomsko delo je prejela nagrado Sklada profesorja Klinarja, ki nagradjuje najboljše diplomsko delo s področja sociologije etničnih skupin, migracij ali družbene slojevitosti. Je (so)avtorica poglavij v zborniku *Prostitution in Croatia and Slovenia: Sex workers' experiences*, ki je izšel novembra 2017. Kontakt: emanuela.fabijan@fsd.uni-lj.si.

Dr. Suzana Oreški je predsednica Društva Altra – Odbora za novosti v duševnem zdravju. Tam je redno zaposlena, poleg tega pa je tudi višja predavateljica na Almi Mater Europaei. Na področju razvoja, oblikovanja in izvajanja skupnostnih oblik pomoči, namenjenih osebam s težavami z duševnim zdravjem, deluje že dvajset let. Prizadeva si tudi za destigmatizacijo takšnih oseb in vključujoč medijski diskurz. Je članica različnih delovnih, strokovnih in raziskovalnih skupin na širšem področju socialnega varstva. Kontakt: Društvo Altra – Odbor za novosti v duševnem zdravju, Zaloška 40, Ljubljana, telefon 030 601 620, suzana.oreski@altra.si.

A comparative look on well-treatment of people in European specialised institutions

»A comparative look on well-treatment of people in European specialised institutions« is the official title of an international Erasmus+ project, financed by the European Commission and involving one NGO and one educational institution from three countries: France (Reims), Portugal (Porto) and Slovenia (Ljubljana). The project will last for three year, its aim being to compare good practices from the field of caring for people with mental health issues and physical disabilities in the mentioned countries. The report describes the visit of all the partners that took place from the 18th to 22nd of September 2017 in Reims, where the coordinator of the project is located: Regional Institute for Social Work of Champagne-Ardenes (IRTSCA). The report comprises observations by an assistant from the Faculty of Social Work, University of Ljubljana, and by the president, users, an expert worker and a volunteer from Društvo Altra, an NGO from Ljubljana working with people with mental disabilities.

Keywords: social services, mental health, physical disability, quality of life, deinstitutionalisation, Društvo Altra.

Emanuela Fabijan is an Assistant at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. She focuses on the following research fields: marginalised social groups, gender, migration, media and sociology of medicine. Contact: emanuela.fabijan@fsd.uni-lj.si.

Suzana Oreški, PhD, is the president of the Društvo Altra Association – Committee for Novelities in Mental Health. She has been working in the field of development, design and implementation of community forms of assistance for 20 years. Contact: suzana.oreski@altra.si.

Poročilo z gostovanja v Franciji v okviru projekta Primerjalni vidiki dobre obravnave oseb v specializiranih institucijah v Evropi (Emanuela Fabijan)

Regionalni inštitut za socialno delo Šampanja-Ardeni¹ in La Baraudelle iz Francije sta v okviru Erasmus+ projekta od 18. do 22. septembra 2017 gostila akademsko in strokovno osebje, študente in študentke ter uporabnike in uporabnice iz dveh organizacij iz Portugalske (Višji inštitut za socialne storitve Porto² in Integracijski center za podporo ljudem z ovirami iz Porta³) ter dveh organizacij iz Slovenije (Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani in Društvo Altra). Omenjeni Erasmus+ projekt poteka od 1. septembra 2016 do 31. avgusta 2019. Naslednje srečanje bo v okviru tega projekta aprila 2018 v Ljubljani, potem se bomo srečali oktobra 2018 v Portu na Portugalskem ter aprila 2019 ponovno v Reimsu v Franciji. Med 9. in 13. aprilom 2018 smo torej za podoben tedenski obisk pristojni projektni partnerji iz Slovenije (Fakulteta za socialno delo in Društvo Altra), zato za takrat načrtujemo konferenco na Fakulteti za socialno delo, delavnice ter obiske več ustanov in organizacij. Fokus našega skupnega dela na delavnicah, predavanjih in konferencah obsega izmenjavo izkušenj s področja dobre obravnave ljudi z ovirami v specializiranih institucijah v Franciji, Sloveniji in na Portugalskem.

Prvi dan našega petdnevnega gostovanja v Franciji je bil namenjen predstavitvi sodelujočih držav, organizacij, udeležencev in udeleženk. To je potekalo v prostorih La Baraudelle v občini Attigny v departmaju Ardeni, torej v severovzhodnem delu Francije v bližini meje z Belgijo. La Baraudelle izvaja specializirano nastanitev za osebe s telesno oziroma cerebralno oviro, ki so stare od 18 do 60 let. Stanovalcem in stanovalkam zagotavlja prilagojene življenjske razmere glede na nastanitev in zdravstveno oskrbo ter organizira številne aktivnosti tudi za osebe z drugimi ovirami. Poleg predstavitve delovanja centra La Baraudelle nam je bil omogočen tudi voden ogled, med katerim smo spoznali nekatere stanovalke in stanovalce.

V naslednjih dneh so sodelujoči iz Francije, Portugalske in Slovenije med delavnicami in na konferenci predstavili dobro obravnavo ljudi z ovirami v svoji matični državi. V Franciji koncept dobre obravnave ljudi z ovirami pomeni kolektivni proces določanja najboljše možne podpore osebi z oviro v skladu z njenim samoizražanjem in prilagajanjem njenim potrebam. Francoska nacionalna agencija za ocenjevanje in kakovost socialnih storitev in zdravstveno-socialnih ustanov⁴ je opredelila štiri ključne elemente dobre obravnave ljudi z ovirami, in sicer: sprejemanje odločitev s strani uporabnika/uporabnice, skrb za uporabnike/uporabnice in strokovno osebje, krepitev podpore in promoviranje dobre strokovne obravnave. V centru La Baraudelle med prakse dobre

¹ *Institut Régional du travail social de Champagne-Ardenne – IRTSCA.*

² *Instituto Superior de Serviço Social do Porto, Cooperativa de Ensino Superior de Serviço Social.*

³ *Centro Integrado de Apoio à Deficiência, Misericórdia do Porto.*

⁴ *L'agence nationale de l'évaluation et de la qualité des établissements et services sociaux et médico-sociaux – ANESM.*

obrnave prištevajo pravico do svobodnega odločanja uporabnika in uporabnice, pravico do kakovostne obravnave, ohranjanje avtonomije uporabnika in uporabnice, vključevanje ter sodelovanje uporabnika in uporabnice, pravico do strokovne podpore, skrb za uporabnike/uporabnice in strokovno osebje ter prilagajanje življenjskemu ritmu uporabnika/ uporabnice glede na delovni čas in zakone o delu. V praksi se to kaže kot vljudnost do uporabnikov/uporabnic pa tudi v potrebnem soglasju uporabnika/uporabnice za vstop osebja v sobo in premikanje pohištva v sobi ter v pravici uporabnika/uporabnice do izražanja mnenj in do odklonitve.

Pri refleksiji o položaju oseb z ovirami v Sloveniji sodi med elementarne poudarke še vedno proces deinstitutionalizacije. Poudariti je treba, da v Sloveniji ne poznamo koncepta dobre obravnave v pomenu *well-treatment*, vprašanje pa je, s čim posamezne organizacije nadomeščajo ta koncept. Med prakse dobre obravnave ljudi z ovirami v centrih za usposabljanje, delo in varstvo v Sloveniji sodi na primer nameščenost zvoncev v sobah uporabnikov in uporabnic, možnost zaklepanja sobe in kopalnice ter televizija v sobi. V tem primeru gre torej za delovanje v smeri doseganja običajnejšega življenja oseb z ovirami, brez stroge institucionalne rutine. V nekaterih stanovanjskih skupinah v Sloveniji prihaja strokovno osebje na primer samo preverit stanje. Dobra obravnava v varstveno-delovnih centrih v Sloveniji vključuje na primer možnost dela in prihodka za



Foto: IRTSCA

nekatero osebo z ovirami ter določeno stopnjo izbire oseb v zaščiteni zaposlitvi. Nevladne organizacije, ki delujejo na področju dela z ljudmi z ovirami v Sloveniji, si med drugim prizadevajo tudi za njihovo opolnomočenje, za prepoznavanje njihovih potreb ter individualni pristop pri obravnavi teh potreb, povečanje podpore v skupnosti, odkrivanje in upoštevanje sposobnosti osebe, spoštljiv in nediskriminatorški odnos strokovnih delavcev in delavk, večdisciplinarno povezovanje in sodelovanje, ozaveščanje javnosti ter promoviranje obravnave brez predsodkov in stigme.

Društvo Altra je med gostovanjem v Franciji predstavilo svoje prakse dobre obravnave uporabnikov/uporabnic, med katere sodijo: sodelovanje uporabnika/uporabnice pri oblikovanju urnika aktivnosti, samostojno odločanje uporabnika/uporabnice o preživljanju prostega časa, skupno druženje strokovnega osebja in uporabnikov in uporabnic, pravica do pritožbe in odklonitve, samostojno upravljanje uporabnika/uporabnice z denarjem, spodbujanje izobraževanja in zaposlovanja ter aktivno sodelovanje uporabnika/uporabnice pri reševanju svojih težav.

Na Portugalskem *well-treatment* oziroma dobra obravnava ljudi z ovirami kot delovni koncept ne obstaja, kljub temu pa ga implementirajo v izobraževanju in usposabljanju strokovnih delavk in delavcev v smeri zagotavljanja socialne pravičnosti, spoštovanja individualnosti oseb z ovirami ter njihovih pravic do avtonomije, zasebnosti in intimnosti. Med tri osrednje aspekte dobre obravnave prištevajo etiko, vedenje in odnose. Bolj poglobljen vpogled v analizo tega koncepta so pridobili s pomočjo raziskave, ki so jo opravili med osebjem ter uporabniki in uporabnicami Integracijskega centra za podporo ljudem z ovirami iz Porta. Izsledki te raziskave so pokazali, da dobra obravnava sodelujočim v raziskavi pomeni dobro telesno in čustveno počutje, vključevanje oseb z ovirami, strokovne spretnosti osebja, individualno obravnavo vsake osebe, pozitivno medsebojno interakcijo med osebami z ovirami ter osebjem, izobraževanje, udoben prostor, spoštovanje, pomembnost zasebnosti in samoodločanja, empatije in drugo.

Omenjene dobre prakse implementirajo tudi v francoski organizaciji ESAT⁵ ELISA 51, kjer smo imeli možnost vodenega ogleda in predstavitve *modusa operandi*. Omenjena organizacija deluje od leta 2004 in zagotavlja zaščiteni zaposlitev osebam s težavami z duševnim zdravjem ter jim omogoča družbeno in strokovno integracijo. S strukturnega vidika deluje podobno kot običajna podjetja, saj opravlja določene storitve za poslovne in fizične osebe. Organizacija zaposluje približno 60 oseb s težavami z duševnim zdravjem in obsega pet delovnih enot, in sicer enoto za proizvodnjo, za čiščenje, likalnico, enoto za vrtnarstvo in restavracijo, ki je odprta za javnost. Zaposlenim je omogočena sprememba delovne enote, kar pomeni, da lahko na primer delo v restavraciji nadomestijo z delom v proizvodnji ali drugih enotah.

Poskusno delovno obdobje za osebe s težavami z duševnim zdravjem traja v omenjeni organizaciji od treh do šest mesecev. Delo poteka med tednom, in sicer največ 35 ur na teden, nekateri pa so zaposleni tudi za skrajšani delovni čas,

⁵ Socialna ustanova za pomoč pri delu – ESAT: *Établissement Social d'Aide par le Travail*.

vendar je po pričevanju predsednice organizacije kljub temu veliko absentizma na delovnem mestu. Dobra obravnava oseb s težavami z duševnim zdravjem se v tej organizaciji kaže tudi tako, da zaposleni in zaposlene obdržijo delovno mesto še dve leti po prekinitvi dela. V organizaciji lahko delajo do upokojitve, vendar želje nekaterih zaposlenih vključujejo zaposlitev na običajnem in ne zaščitenem delovnem mestu. Med zaposlenimi je 60 odstotkov moških in 40 odstotkov žensk. Delo v organizaciji je predmet odločitve vsakega posameznika in posameznice.

V primeru ustvarjanja dobička pri poslovanju te organizacije nameni vodstvo ta sredstva za orodja, aparate oziroma opremo za potrebe organizacije. Zaposleni in zaposlene imajo sklenjeno pogodbo o zaposlitvi in za svoje delo prejemajo prihodek v višini minimalne plače v Franciji, poleg tega pa jim organizacija pokrije tudi delovne ure za čas obiska pri psihiatru ali psihiatrinji, vendar morajo zaposleni organizaciji predložiti potrdilo o obisku. Večina zaposlenih v tej organizaciji nima skrbnika in jim ni odvzeta poslovna sposobnost. V času našega obiska je imela organizacija osem prostih delovnih mest v restavraciji – to je predsednica organizacije pripisala problematiki v zvezi z doseganjem stabilnega počutja zaposlenih. Med prednosti specializirane zaposlitve za osebe s težavami z duševnim zdravjem sodi po njenem mnenju možnost izmenjave izkušenj oziroma pogovor o podobnih težavah, s katerimi se srečujejo. V podjetju sta jim za pogovor oziroma splošno podporo na voljo psihologinja in drugo strokovno osebje, pri tem pa organizacija ni seznanjena z zdravniškimi izvidi oziroma diagnozami zaposlenih. V psihiatrično bolnišnico jih napotijo zgolj v primerih ogrožanja življenja, v drugih primerih poskušajo reševati krize prek strokovne podpore psihologinje in psihiatra, psihiatrinje.

O vpeljavi takšnih praks, ki jih uporabljajo v tej organizaciji, bi bilo treba razmisliti tudi v slovenskem kontekstu, kajti ključni namen našega večnacionalnega sodelovanja v okviru projekta Erasmus+ je izboljšanje položaja oseb z ovirami v matičnih državah sodelujočih za večjo kakovost življenja in več razpoložljivih izbir za vse ljudi, ne glede na oviranost.

Refleksija o obisku društva Altra v Reimsa v okviru projekta Erasmus+ (Suzana Oreški)

Na sedežu Društva Altra v Ljubljani so nas za namen sodelovanja v mednarodnem projektu obiskali Michel Charpy, generalni direktor Regionalnega inštituta socialnega dela Šampanja-Ardeni (IRTSCA), Nicolas Perrain, vodja projekta, in Borut Petrović Jesenovec, Erasmus koordinator s Fakultete za socialno delo. Ker imamo v navadi, da se nam pri predstavljanju organizacije pridružijo tudi uporabniki in člani društva, smo srečanje organizirali v prostorih Dnevnega centra društva Altra. Srečanje, ki se ga je udeležilo precej ljudi, je potekalo v prijetnem in sproščenem ozračju. Nicolas Perrein je predstavil namen obiska, njihov inštitut ter projekt Erasmus+, sledila pa je predstavitev naše organizacije, poslanstva, aktualnih programov ipd. Izvedeli smo, da bo v projektu sodelovalo 6 organizacij iz treh držav: Francije, Slovenije in Portugalske.

Povabilu k sodelovanju smo se z veseljem odzvali in v prvi polovici leta 2017 začeli intenzivne priprave, ki so obsegale precej administrativnih obveznosti (registracija društva na Erasmus agencijo, podpisi pogodb, usklajevanje časovnic ipd.) in udeležbo predsednice društva Altra, dr. Suzane Oreški, na delovnem srečanju projektnih partnerjev, ki je potekalo marca 2017 v Reimsu v Franciji, na sedežu IRTSCA. Srečanje je bilo namenjeno usklajevanju vsebinskih in časovnih faz projekta ter predstavitvi sodelujočih partnerjev. Med drugim smo se dogovorili tudi to, da bo prvi projektni teden potekal v Reimsu, in sicer od 17. do 22. 9. 2017.

Srečanja v septembru 2017 se je udeležilo šest oseb iz društva Altra, in sicer: dve strokovni delavki, dve osebi s težavami z duševnim zdravjem, prostovoljka ter predsednica društva. V nedeljo 17. 9. 2017 smo se polni pričakovanj odpravili na pot. V ponedeljek 18. 9. 2017 smo se odpeljali na podeželje v Attigny, kjer ima sedež organizacija Foyer La Baraudelle. Lepo so nas sprejeli. Sledil je obsežen program, ki je trajal od 8.00 pa vse do 19.30, sklenili smo ga s skupno večerjo. V dopoldanskem času smo vsi projektni partnerji predstavili svoje organizacije in države. Društvo Altra je predstavilo dve vsebinsko in slikovno bogati predstavitvi društva ter Slovenije, ki sta ju s pomočjo prostovoljke Teje in strokovne delavke Andreje pripravila uporabnik Uroš in uporabnica Nuša. Na dan srečanja v Foyer La Baraudelle so se jima pridružili še drugi udeleženci društva in Fakultete za socialno delo.

V torek, 19. 9. 2017 smo imeli v dopoldanskem času delavnice, ki so bile razdeljene na tri skupine: uporabnike, strokovne delavce in študente socialnega dela. Na delavnicah smo se pogovarjali o dobri obravnavi uporabnikov in možnostih njenega izvajanja v posameznih državah. V popoldanskem delu so v mestni hiši pri podžupanji Reimsa potekale predstavitve projekta po posameznih državah in pozdravni govori uglednih podpornikov projekta. Sledil je voden ogled po mestni hiši. Zvečer smo se vsi projektni partnerji (uporabniki, študentje, strokovni delavci, vodstveni kader, profesorji) prijetno družili na IRTSCA in preizkušali francoske specialitete.

Naslednji dan je sledil sestanek organizacijskega odbora projekta. Izmed sodelujočih iz Slovenije sta se ga udeležili predsednica društva dr. Suzana Oreški in red. prof. dr. Darja Zaviršek s Fakultete za socialno delo. Drugi člani tima so se udeležili vodenega ogleda mesta Reims in znamenite katedrale Notre-Dame, v kateri so kronali vse francoske kralje. V popoldanskih urah smo imeli delovni obisk različnih organizacij. Naša skupina si je izbrala ogled organizacije ESAT ELISA 51, ki omogoča zaščiteno zaposlitev osebam s težavami z duševnim zdravjem.

Dnevi v Reimsu so bili delavni, a kljub temu navdihujoči za vse udeležence društva Altra. Izkušnja sodelovanja v širšem, mednarodnem timu, ki je potekalo zunaj ustaljenih praks, delovnih navad in vzorcev timskega dela Altre, je bila za marsikoga nova izkušnja, nov izziv. Spoznavanje tujih praks in delovanja socialnega in zdravstvenega sistema Francije in Portugalske nam je omogočilo vpogled v lastno prakso ter v zakonodajni in širši družbeni kontekst, v katerem jo izvajamo. Zakonodaja nam v Sloveniji, npr. na področju duševnega zdravja v skupnosti, onemogoča prenos strokovnih in znanstvenih konceptov v vsakdanjo prakso, s pomočjo katerih bi lahko omogočali večje vključevanje oseb s težavami z duševnim zdravjem v družbo. Povedano drugače: zagotovo bi kot strokovne

delavke v Franciji ljudem z oviranostmi veliko lažje omogočile možnost izbire, neodvisno življenje, večjo kakovost življenja ter vstop na trg delovne sile prek npr. socialnega podjetja, kot je ESAT ELISA 51. Vključevanje v družbo za ljudi z oviranostmi mora biti urejeno na sistemski ravni in ne zgolj v okviru programov nevladnih organizacij ali socialnih podjetij, ki pri izvajanju konceptov in prakse dela vedno znova naletijo na okostenele sistemske in zakonodajne ovire. Drugo dejstvo, ki se nas vedno znova dotakne, je proces deinstitucionalizacije, ki se v Sloveniji še ni zares začel, v partnerskih državah, kot sta Francija in Portugalska, pa pojma totalne institucije sploh ne poznajo več. Tam že desetletja izvajajo skupnostno obravnavo in se srečujejo s težavami na drugih ravneh. Ne ukvarjajo se z vprašanji zagotavljanja skupnostnih oblik pomoči in podpore zaradi zapiranja institucij, tako kot pri nas, temveč bolj z vprašanji izboljšanja pristopov in praks dela v pomenu dobre obravnave uporabnikov, to pa je tudi cilj tega projekta.

Kljub različnim sistemskim in zakonodajnim izhodiščem med projektnimi partnerji in kljub razlikam v ciljni skupini uporabnikov (ljudje s težavami v duševnem razvoju in ljudje s težavami z duševnim zdravjem), smo oblikovali skupno »raziskovalno vprašanje«, in sicer: »kakšen je odnos oziroma obravnava oseb z oviranostmi«, se pravi, kako jo opredeliti, definirati. V tem duhu smo na delavnicah razmišljali o etičnem kodeksu, vrednotah, spoštljivem odnosu do uporabnikov, upoštevanju njihovih potreb in želja, enakopravnem delovnem odnosu in kakovosti tega odnosa, zakonodajnih in sistemskih možnostih uresničevanja pravic ipd. Delavnice smo sklenili s konferenco o dobri obravnavi, ki je potekala v četrtek, 21. 9. 2017, na IRTSCA. Na njej je imel vsak projektni partner svojo predstavitev. Društvo Altra je skupaj s Fakulteto za socialno delo pripravilo predstavitev, ki je obsegala tri sklope: predstavitev zakonodaje v Sloveniji, ki je namenjena obravnavi ljudi z oviranostmi, predstavitev pregleda institucionalnega varstva in deinstitucionalizacije v Sloveniji ter predstavitev dobrih praks, ki jih uporablja Društvo Altra, poleg tega pa tudi predstavitev konceptualnih izhodišč, iz katerih izhajamo, naših temeljnih vrednot dela in programov, ki jih izvajamo.

Povzetek enotedskega obiska v Reimsu iz perspektive uporabnika Društva Altra (Uroš Ciber)

Teden v Franciji mi je pustil zelo lepe spomine. To je bila lepa priložnost za premagovanje moje socialne fobije in strahu pred potovanjem z letali. Bilo je naporno, vendar sem zelo hvaležen, da sem bil povabljen v slovensko ekipo. Prvi dan je bil najbolj stresen, saj smo imeli kar dve predstavitvi. Najprej smo predstavili dejavnosti našega Društva Altra, nato pa še glavne značilnosti Slovenije. Podobno so storili tudi predstavniki Portugalske in gostiteljice Francije. Ves teden smo se na različnih nivojih (uporabniki, socialni delavci in študentje) pogovarjali, kaj pomeni dobra obravnava strokovnih delavcev v odnosu do uporabnika z motnjo v duševnem razvoju oz. uporabnika s težavami z duševnim zdravjem. Najprej sem dobil vtis, da izraz »dobra obravnava« pomeni dobro prakso, na koncu tedna pa sem to razumel kot dober odnos med strokovnim delavcem in uporabnikom. Več udeležencem je bilo pomembnejše prav spoštovanje med obema stranema. Za moje razumevanje tega izraza je bila ključna delavnica, ki



smo jo imeli uporabniki. Tam je bil prikazan strip s primeri, kako strokovni delavec zbudi uporabnika. Predstavljen je bil primer, ko strokovni delavec zbudi uporabnika z naslednjimi besedami: »Vstani, pohiti!« Tu ne najdemo spoštovanja ali dobrega odnosa. Dobra obravnava pomeni potrskati na vrata, vljudnost in daje uporabniku možnost, da se sam odloči, ali bo vstal takoj ali pa pozneje. Ves teden je bil zame zelo koristen, saj sem se spraševal, kako sam ravnam z ljudmi. Izraz »dobra obravnava« čutim zelo pozitivno in mi bo dobro vodilo pri vsakodnevnih stikih z ljudmi. Na koncu bi rad pohvalil organizatorje, ki so se zelo potrudili, da je vse potekalo gladko in v sproščenem ozračju.

Povzetek enotednskega obiska v Reimsu iz perspektive uporabnice Društva Altra (Nuša)

Zelo sem vesela, da je bila Altra povabljen k sodelovanju v projektu Erasmus+, in seveda tudi zato, ker sem bila izbrana za to potovanje in sem lahko preživela lep teden v mestu Reims v Franciji. Vsak dan v tednu sem zelo uživala, saj sem spoznavala veliko novih in prijetnih ljudi. Na začetku me je bilo strah, ker ne govorim dobro angleško, vendar sem se proti koncu tedna počutila že dovolj samozavestno in sem zato več govorila. Odločila sem se, da se ob vrnitvi v Slovenijo začnem učiti angleščino. Zelo mi je bilo všeč, da so bili udeleženci zelo sproščeni in polni dobre energije. Pomembno mi je bilo tudi to, da niso delali razlik med nami, uporabniki in študenti, akademskim osebjem in strokovnimi delavci. Vsi smo bili enakovredni. Organizacija tedna je bila dobra in zelo sem uživala, ko smo delali v skupinah. Kljub natrpanemu urniku smo si vzeli čas za ogled mesta Reims, ki je prečudovito. Zelo se že veselim aprila, ko bom v Ljubljani spet videla udeležence.

Povzetek enotednskega obiska v Reimsu iz perspektive strokovne delavke Društva Altra (Andreja Torlak)

Leta 2016 je Društvo Altra pristopilo k projektu Erasmus+. Že takrat sem bila kot strokovna delavka društva zelo zadovoljna, da je naše vodstvo sprejelo takšno

odločitev, saj se mi je zdel projekt zanimiv tako za uporabnike in društvo kot tudi za zaposlene. Še bolj sem bila zadovoljna, ko sem dobila možnost, da se udeležim tedenskih delavnic v Reimsu. Poleg tega, da je to mednarodni projekt, v katerem sodelujejo Francija, Portugalska in Slovenija, mi je bilo zanimivo tudi to, da so pri projektu poleg strokovnih delavcev sodelovali tudi študentje in uporabniki. V Franciji sem preživela prekrasen teden. Gostitelji so pripravili odličen program in bili so tudi zelo gostoljubni. Poleg sodelovanja na delavnicah in udeležbe na konferenci smo si ogledali zavod in organizacije, v katere so vključeni uporabniki, ter obiskali mesto Reims. Zame je bila to enkratna izkušnja, saj kot strokovna delavka, tako kot večina drugih, nimam možnosti sodelovanja pri takšnih projektih. Sodelovanje v Reimsu mi je dalo veliko motivacije in spodbude za nadaljnje delo, hkrati pa sem po zaslugi srečanj spoznala, da delamo dobro in da moramo tako nadaljevati tudi v prihodnje.

Povzetek enotednskega obiska v Reimsu iz perspektive prostovoljke Društva Altra (Tea Kos)

Hvaležna sem za neverjeten teden, ki sem ga preživela v družbi odličnih ljudi v mestu Reims v Franciji. Na začetku me je bilo malo strah, ker moja vloga pri tem projektu ni bila preprosta. Ves teden sem bila spremljevalka naših dveh uporabnikov in moj strah je bil povezan s tujim in neznanim mestom. Rekla sem si, da se bom prepustila toku in da bo celoten teden minil brez težav. Malo me je bilo tudi strah, kako se bom sporazumevala, saj je angleščina moja šibka točka. Del prvega delovnega dne je potekal v nacionalno mešanih skupinah in tako sem bila prisiljena govoriti angleško. Ugotovila sem, da sploh ne govorim tako slabo, in postala sem malo bolj samozavestna. Vsak naslednji dan je bil boljši. Lahko rečem, da sem se počutila kot del naše velike ekipe, ki je bila vedno polna energije in dobre volje. Zame je bil to teden učenja. Kot študentka socialnega dela in prostovoljka pri Društvu Altra sem dobila neverjetno priložnost za sodelovanje pri tem projektu. Novo znanje sem vpijala kot spužva. Največ sem se naučila o temi projekta – dobri obravnavi. Spoznala sem tudi veliko socialnih in drugih strokovnih delavcev z dolgoletnimi izkušnjami, s katerimi sem se zelo rada pogovarjala, in pri tem mi je bilo najbolj všeč to, da so spoštovali moje mnenje in me jemali kot enakovredno. Omenjeni teden je bil res neverjetna izkušnja, posebej zato, ker sem resnično ugotovila, da je delo socialnega delavca moja sanjska služba. Komaj že čakam april, ko se bomo spet videli v Ljubljani, na našem drugem enotednskem srečanju.

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Govor ob slavnostnem odprtju prenovljenih prostorov Fakultete za socialno delo 28. novembra 2017

V čast in veselje mi je, da govorim danes ob odprtju novih prostorov naše fakultete. Vznemirjena in ganjena sem, saj sem vse svoje poklicno delo in življenje ostala v socialnem delu. In po 52 letih vedno bolj razumem, kako pomemben je prispevek znanosti in stroke socialnega k soustvarjanju družbe socialne pravičnosti in človekovega dostojanstva.

Ko smo prve dni hodili po lepih novih prostorih, smo si znali reči, da smo zdaj »prava fakulteta«. Ja, to so prostori, ki jih potrebujemo, a »prava fakulteta« smo že zdavnaj. V teh 62 letih nismo čakali, niti sekunde nismo izgubljali pri skupnem prizadevanju za razvoj študija, stroke in končno tudi znanosti socialnega dela. To so bila leta soustvarjanja, leta dela za rast in razvoj socialnega dela. Leta 1966, ko sem jaz prišla, smo bili Višja šola za socialne delavce. Samo trije ubogi semestri so bili in nismo bili člani univerze. Učitelji, tu so z menoj kolegi Andreja, Bernard in Blaž, smo zaskrbljeno ugotavljali, kako malo časa imamo, da bi se skupaj učili, saj so študentje komaj prišli, pa so že odhajali. A uspelo nam je podaljšati študij na štiri semestre, dodati absolventski staž, se umestiti v univerzo, kot prva stopnja študija. Naslednji korak je bil specialistični študij: pridobili smo leto več za razvoj študija in stroke. To tretje leto je bilo nujen in dober korak k štiriletnemu univerzitetnemu študiju socialnega dela, ki smo ga potrebovali in zmogli. V devetdesetih letih smo bili Visoka šola za socialno delo z univerzitetnim programom in izdelanim projektom preraščanja v fakulteto za socialno delo. A nas je Ministrstvo za visoko šolstvo neutemeljeno in brez pravne podlage, v nekritičnem sledenju bolonjski reformi, pahnilo med visoke strokovne šole. Še ena ovira, a uspelo nam je. Od leta 2003 imamo zaslužen naziv: Fakulteta za socialno delo.

Smo Fakulteta za socialno delo, samostojna članica Univerze v Ljubljani. Bili smo in smo še vedno osrediščeni na razvoj znanosti socialnega dela, ki sodi



med tiste znanosti, ki potrebujejo teorijo ravnanja. Predmet socialnega dela je reševanje kompleksnih psihosocialnih problemov ljudi, so procesi pomoči in podpore na vseh ravneh življenja – na mikro-, mezo- in makroravni. Naše znanstveno delo je vedno obsegalo dva kompleksna delovna sklopa. V prvega sodi raziskovanje značilnosti družbenih problemov in družbenega razvoja in značilnosti psihosocialnih problemov ljudi, obstoječih družbenih inštitucij, politike in socialne politike, značilnosti pravnega reda. A za razvoj naše znanosti je ključen in prepogosto prezrt drugi sklop: raziskovanje procesov pomoči, *kako* delamo socialno delo, kaj je posebno in drugačno v procesih pomoči socialnega dela. Koncept soustvarjanja v jeziku socialnega dela, ki smo ga razvili, postavi v središče in odnos in proces, v katerem smo socialni delavci spoštljivi in odgovorni zavezniki ljudi, ki so eksperti iz izkušenj. Izkušnja človekovega dostojanstva mora biti del procesa pomoči.

Od osemdesetih let je tema znanosti socialnega dela raziskovanje prakse. V svetu in pri nas so socialni delavci dolgo čakali, da so smeli biti raziskovalci svojega dela na socialnodelaven način. Za raziskovanje prakse v socialnem delu v Sloveniji smo razvili koncept, ki v delovnem odnosu zagotovi, da se slišijo vsi glasovi: glasovi praktikov, praktikov raziskovalcev in – in to je ključno – uporabnikov. Raziskovanje je hkrati ustvarjanje novih znanj, novega učenja v procesih pomoči. Učimo se vsi: uporabniki, praktiki in raziskovalci.

Znamo in zmoremo. Razvili smo visokokvalificirana znanja za prakso in družbeno angažirano raziskovanje ter smo nosilci sprememb in znamo prevzeti svoj del odgovornosti za soustvarjanje družbe socialne pravičnosti in človekovega dostojanstva. A še vedno se moramo boriti za čas in prostor za socialo delo, ki podpira človeka pri soustvarjanju sprememb, ki jih potrebuje. Še vedno sta potrebna zavzetost in pogum, da delamo socialno delo na način soustvarjanja v delovnem odnosu.

A namesto da bi socialna država širila prostor za visokokvalificirano socialno delo, se je prostor začel ožiti! Neoliberalni kapitalizem uničuje socialno pravičnost in človekovo dostojanstvo, saj potrebuje sužnje. Komaj smo v teoriji in praksi socialnega dela redefinirali pomoč kot soustvarjanje sprememb v enkratnem odnosu med socialnim delavcem, spoštljivim in odgovornim zaveznikom in ekspertom iz izkušenj, nas krčenje socialne države potiska nazaj, desetletja nazaj. Ko je W. O’Hanlon v devetdesetih letih opisal spremembe v konceptu pomoči v štirih valovih, je v prvi val postavil pomoč, ki temelji na diagnozi patološkega in zahteva, da spreminjamo ljudi. Uspešno smo se odmaknili v drugi val, ko se je pomoč usmerila na reševanje problema – in ga prešli, ko smo v sistemski teoriji zmogli postaviti socialne probleme ljudi v socialni kontekst. O’Hanlon pušča odprt četrti val, tu smo mi: koncept soustvarjanja najbolje opredeli in odnos in proces, ki v prvih treh valovih ostaja dvoumen. O’Hanlon je seveda mislil, da smo se že v devetdesetih letih odmaknili od nesprejemljivega koncepta kontrole in spreminjanja ljudi prvega vala, pa tudi od družbenih razmer, ki so ga zahtevale.

A prav tja se vračamo, to je nedopustno, upreti se moramo v znanosti in stroki, v praksi. Vsiljuje se nekakšen socialni inženiring: socialna podpora in pomoč sta vedno bolj odvisni od vnaprej postavljenih pogojev in zahtev, ki

so jasno prepoznavne zahteve plenilskega kapitalizma: nisi v redu, moraš se spremeniti, kot zahtevamo, če boš tak in tak, se obnašal tako in naredil to in to, pomoč lahko dobiš, sicer pač ne.

V taki socialni državi se usodno krči prostor za socialno delo in to je preprosto nesprejemljivo. Kot pogosto v zadnjem času upanje opiram na Stephana Hessla, ki je do konca življenja ohranil upanje, da lahko ljudje spreminjamo svet za ljudi. Tri naloge nam je določil. Prva je: *zavrnite nesprejemljivo*. Veliko dela imamo takoj, slišati se morajo naše zahteve. Nesprejemljivo je, da tretjina upokojenih žensk s svojo pokojnino ostaja pod pragom revščine, nesprejemljivo je, da so revni otroci slabše ocenjeni, nesprejemljiva so delovna mesta, kjer sme biti plača manjša od minimalne ... in še! Takoj vidimo vso kompleksnost nalog, ki jih v socialnem delu moramo opraviti: podpora in pomoč ženski in delavcu, ki jo nujno potrebujeta, zoperstavljanje institucijam, ki izkoriščanje omogočajo, in upor proti zakonodaji in politiki, ki ne varujeta socialne države. *Ustvarite novo*, pravi Hessel: soustvarjanje novega je bistvo socialnega dela, konkretno to pomeni novo socialno politiko, tako, ki prispeva k socialni pravičnosti in človekovemu dostojanstvu, to so centri za socialno delo, ki bodo varovali čas in prostor za soustvarjanje pomoči, sprememba paradigme v šoli, da bi bila šola od vseh. In seveda univerzalni temeljni dohodek. In končno tretja naloga, Hessel pravi: *izumite neznano*. Neznano boste izumili vi, mlade generacije, ker boste znale in potrebovale. In zmogle.

Veselim se lepih novih prostorov za vse nas. Globoko verjamem v to, da sta znanost in stroka socialnega dela v teoriji in soustvarjeni praksi nosilca soustvarjanja sprememb za svet socialne pravičnosti in človekovega dostojanstva. Delajmo to! Vse dobro nam želim. Hvala lepa.

Včasih gluhoslepi naredijo vse, samo da bi bili s človekom, s katerim lahko komunicirajo

Simona Gerenčer Pegan

Dr. Simona Gerenčer Pegan je študirala socialno delo in je najvidnejša strokovnjakinja na področju zavzemanja za pravice gluhoslepih. Je tolmačica za gluhoslepe, tolmačica slovenskega znakovnega jezika, soustanoviteljica in sekretarka Združenja gluhoslepih Slovenije DLAN, avtorica knjig *Osebe z gluhoslepoto in načini sporazumevanja* (2011) ter *Ljudje z gluhoslepoto v Sloveniji* (2017). Povod za pogovor je bil prav izid njene druge knjige, ki je prvo tako obsežno in kompleksno delo s področja gluhoslepote v Sloveniji.



Foto: Borut Petrovič Jesenovec

Sprašuje: Borut Petrovič Jesenovec

Potreba po komunikaciji je ena temeljnih človekovih potreb. Kako gluhoslepota vpliva nanjo? Kako človek z gluhoslepoto sploh lahko komunicira s svetom?

Z gluhoslepimi obstaja več načinov sporazumevanja. Jaz govorim o sedemnajstih načinih sporazumevanja, poleg tega še o načinih sporazumevanja s tehničnimi in preprostimi pripomočki. Ti so povsem prilagojeni posamezniku. Velikokrat ko osebo spoznamo, še nima izoblikovanega načina sporazumevanja. Imamo celo primere, ko tudi pri petdesetih ali šestdesetih letih človek nima besednega zaklada, ne razume okolice, okolica pa ne njega. S takim posameznikom je treba začeti od začetka in skupaj z njim razvijati tisti način sporazumevanja, ki je najprimernejši glede na vrsto okvare, čas nastanka okvare, njegove dosedanje izkušnje in znanje ter glede na to, kako je mogoče usposobiti nekoga iz okolice za uporabo izbranega načina sporazumevanja skupaj z njim.

Pri nekaterih posameznikih dosegamo izjemne uspehe, in to v zelo kratkem času. Seveda je to odvisno od vsakega posameznika in njegovega sodelovanja. Gluhoslepi so željni učenja in presenečeni, da si tak način pristopa zaslužijo.

Imamo posameznika, s katerim delamo od marca letos, in vsakič ko pride, mi reče »s spoštovanjem«. Vedno me vpraša, ali lahko pride še kdaj v življenju. Seveda lahko, mu odgovorim. »Kako dolgo bo pa trajalo, da lahko prihajam in se učim?«

Presenetljivo je, kako se odziva gluhoslep, in po drugi strani, kako se odziva okolica, ki je največkrat prepričana, da se s takšnim človekom ne da, da ni sposoben. Pa vselej ugotovimo, da so gluhoslepi zelo sposobni, samo je treba pri delu z njimi uporabljati drug pristop. Pri sporazumevanju z gluhoslepimi pravzaprav ni osebnega prostora. To je treba preseči, da smo lahko uspešni. Taktilni način sporazumevanja je gotovo najzanesljivejši prenos informacij, ne glede na to, ali se dogaja na hrbtu, dlani, drugih delih roke ali telesa. Posameznik ima tudi možnost, da sam izrazi, kateri način sporazumevanja mu je bližji. Na začetku lahko kdo reče: »O, to pa že ni zame,« potem pa postopno naredimo prehod in sam ugotovi, da je predlagani način sporazumevanja učinkovitejši in zanesljivejši, zato ga sčasoma vendarle sprejme.

Skupina gluhoslepih je zelo heterogena. Nekdo lahko na začetku še uporablja prilagojene različice znakovnega jezika, zaradi postopne večje okvare vida pa seveda pozneje potrebuje drug način sporazumevanja. Tudi ta prehod poteka zelo mehko, kajti prisila bi v posamezniku sprožila obrambo in zavrnitev sodelovanja. Vedno je najpomembnejše spoštovanje. Jezik je za gluhoslepe zelo pomemben, kajti ko ugotovijo, da so lahko razumljeni in da se znajo izraziti na razumljiv način, se jim odpre svet. In potem bi samo komunicirali in komunicirali in temu preprosto ni konca. In včasih naredijo vse, samo da bi bili s človekom, ki jih razume oziroma s katerim lahko komunicirajo. Včeraj je ženska z gluhoslepoto odklonila tri avtobuse samo zato, da bi lahko ostala dve, tri ure dlje z osebo, ki jo razume.

Če nekdo ne more komunicirati, je to zanj socialna smrt?

Absolutno, ker ga v okolici nihče ne razume. Ljudje smo socialna bitja in ne moremo funkcionirati samo tako, da zadovoljujemo potrebo po hrani in pijači. To ni dovolj. Želimo povedati, kaj mislimo in čutimo. Gluhoslepi pa velikokrat tega ne znajo ali ne morejo, ker nimajo besednega zaklada in ker mnogi ne uporabljajo glasovnega govora, ki je razumljiv večinski družbi.

Naj navedem primer gospoda, ki že več kot deset let živi v instituciji. Vsaka komunikacija z njim je bila v tem času prekinjena, kajti osebje je nekako domnevalo, da z njim ni mogoče komunicirati. Sorojenci, ki so še starejši od njega, več kot osemdeset let imajo, so se ga samo dotaknili po ramenih in mu prinesli kakšne dobrote. Gospod je več kot deset let živel brez kakršnekoli komunikacije. Prej, ko je imel še ostanke vida, je uporabljal znakovni jezik, v instituciji pa se mu je vidno polje popolnoma zaprlo. Vmes je postal nepokreten in je večkrat poskušal narediti samomor. Priklenjen je na posteljo. Pol leta smo se ukvarjali samo s tem, da je sploh začel komunicirati, na svoj način, da se je začel spominjati določenih besed. Zdaj pa tudi takrat, ko nas ni tam, vadi način sporazumevanja, ki je prilagojen njemu, in to mu daje ogromno energije. Ko pridemo, je dobre volje in veliko govori. Pove vse tisto, kar misli in čuti. To je njegova resnica. Vedno pove, kaj je v redu in kaj ni v redu. Za stvari,

ki niso v redu, zahteva, da se zavzamemo zanj in da se te stvari spremenijo. Gluhoslep mora najprej vedeti, s kom govori, kdo vse je navzoč ob pogovoru, in ne nazadnje pridobiti zaupanje sogovornika. Tako lahko zaupa zelo veliko. V nasprotnem primeru se zgolj zapre vase.

Kje ljudje, ki se ukvarjajo z gluhoslepimi, dobijo potrebno znanje? Kakšno vlogo ima pri tem socialno delo?

V Združenju gluhoslepih Slovenije DLAN je skupaj devet zaposlenih in vsi uporabljamo različne načine sporazumevanja. Vsi, ki se zaposlijo, so se dolžni tega naučiti. Pogoj za zaposlitev ni to, da morajo poznati gluhoslepoto, kajti potem ne bi imela kadra, ki bi ga zaposlovala, temveč, da se teh stvari naučijo med zaposlitvijo. Nekaj se naučijo na usposabljanjih, ki jih vodim v združenju, hkrati pa se učijo tudi neposredno z gluhoslepimi, kajti z njimi opravljamo vsakodnevno delo na terenu in v združenju. Pri zaposlitvah prek programa javnih del je zelo težko, kajti po enem ali dveh letih preteče možnost sodelovanja. Prav v času, ko se je posameznik že nekaj naučil, se sodelovanje prekine. Če se posameznik izkaže, ga vendarle poskušamo vključiti v druge programe in ga tako zadržati. Kajti ko toliko vlagamo v človeka, se mi zdi tudi smiselno, da ga zaposlimo naprej.

Lahko več poveste o dejavnosti vašega združenja?

Združenje gluhoslepih Slovenije DLAN je registrirano po Zakonu o društvih. Je samostojna in neodvisna, strokovna invalidska organizacija, ki ima status reprezentativnosti za osebe z gluhoslepoto. Združuje osebe z gluhoslepoto iz vse Slovenije in njihove zakonite zastopnike. Člani so lahko tudi druge fizične osebe. Ustanovljeno je bilo z namenom ugotavljanja, zagovarjanja in zadovoljevanja posebnih potreb oseb z gluhoslepoto ter zastopanja njihovih interesov. Združenje DLAN je polnopravni član Evropske zveze gluhoslepih (EDbU) in Svetovne federacije gluhoslepih (WFDB) ter tako edina organizacija iz Slovenije, ki zastopa gluhoslepe v mednarodnem prostoru. Je tudi član Nacionalnega sveta invalidskih organizacij Slovenije. Z veliko mednarodno podporo in prenosom najboljših znanj in prakse iz držav, ki prednjačijo v svetu na področju gluhoslepote, lahko zagotavljamo kakovostne storitve za ljudi z gluhoslepoto v Sloveniji. V Združenju DLAN izvajamo številne socialnovarstvene programe, med najvidnejšimi je program Usposabljanje in socialna rehabilitacija oseb z gluhoslepoto, ki ga je strokovno verificirala Socialna zbornica Slovenije in znotraj katerega deluje dnevni center za osebe z gluhoslepoto. Ljudje z gluhoslepoto so v združenju dnevno vključeni v različne podporne oblike individualne pomoči in vodene aktivnosti v programih, ki so sofinancirane: Osebna asistenca, Usposabljanje in socialna rehabilitacija gluhoslepih, Spremljanje in tolmačenje, Usposabljanje gluhoslepih in prostovoljcev, Zmanjševanje socialne izključenosti, Posebna informativna in založniška dejavnost, Skupina za samopomoč svojcev, Strokovno svetovanje gluhoslepim in zagovorništvo. Posebej se izvajata tudi program Individualno razvijanje načinov sporazumevanja z gluhoslepimi in

program Strokovna pomoč osebam s starostno gluhoslepoto. Gluhoslepi delujejo v vseh organih društva, posebej pa je ustanovljen uporabniški svet, ki se sestaja kontinuirano, z namenom podajanja smernic, izhajajoč iz potreb gluhoslepih in soodločanja o vseh pomembnih stvareh s področja gluhoslepote.

Koliko je v Sloveniji gluhoslepih?

Nobena država ne govori o natančnem številu, temveč le o ocenah, ki so določene na podlagi demografskih kriterijev. Natančnega podatka o tem nima nobena država, zato govorimo lahko samo o ocenah. Vedno znova se pojavljajo ljudje, za katere se pokaže, da so gluhoslepi. Naj navedem primer: pred enim letom me je poklicala ženska in povedala, da ima sina z gluhoslepoto, vendar je našo zloženko sedem let hranila v predalu, ker nas ni upala poklicati. Tri mesece sem se pogovarjala z njo po telefonu, da se je opogumila in prišla na pogovor. Potem je trajalo še en mesec, da nam je dovolila imeti prvi stik s sinom. Ampak sin je star več kot 50 let. Včasih imamo opraviti z velikim strahom svojcev, ki zaradi številnih negativnih izkušenj iz preteklosti preprosto ne verjamejo, da je lahko karkoli drugače, boljše oziroma da si tak človek sploh zasluži kaj drugega od tega, česar je bil deležen. Imamo primer, ko že eno leto nismo uspešni pri tem, da bi sodelovali z gluhoslepim, ker so svojci prepričani, da mama še zmore, čeprav je stara 88 let. Po njeni smrti je vprašanje, kaj se bo zgodilo s sinom. Njegov brat je prepričan, da je tako v redu, zakaj bi uvajali spremembe. Velikokrat svojci rečejo: »Ah, saj z njim še ni treba delati kot z gluhoslepim, ker ima še nekaj ostankov vida ali sluha.« Ali pa celo: »Saj on vidi, samo noče videti. Saj on sliši, samo noče slišati.« V resnici pa ne gre za to, da človek nečesa noče, ampak zares ne zmore. Mogoče res pri kakšni dobri svetlobi kaj zazna in pove, to pa si bližnji razlagajo kot, da res vidi. Ali pa zazna kakšen zvok, ampak to še ne pomeni, da sliši frekvence govora. V Združenju DLAN pomagamo tako članom kot tistim, ki niso člani organizacije.

V knjigi primerjate situacijo ljudi z gluhoslepoto v Sloveniji in na Madžarskem in trdite, da je na Madžarskem bolje poskrbljeno zanje. Kaj je tukaj slabše? Kaj bi spremenili?

Na Madžarskem so z gluhoslepimi začeli delati leta 1995, v Sloveniji pa deset let pozneje, torej leta 2005. Takrat smo tudi ustanovili Društvo gluhoslepih Slovenije DLAN, zdaj združenje. Na Madžarskem je gluhoslepota priznana kot specifična invalidnost, sprejeta je nordijska definicija gluhoslepote. V zakonodaji imajo priznane enake pravice kot osebe z množično okvaro, izraz gluhoslepota se pri njih pojavi v 18 različnih zakonskih in podzakonskih aktih. Priznana jim je pravica do jezika. Po pričevanju številnih sogovornikov na Madžarskem nikoli niso razmišljali, da bi gluhoslepe uvrstili h gluhim ali slepim ali v kako drugo kategorijo, temveč jih obravnavajo kot ljudi z enkratno vrsto invalidnosti. Ljudje z gluhoslepoto na Madžarskem imajo več pravic kot ljudje, ki so gluhi ali slepi. V Sloveniji pa je situacija drugačna. Še vedno se ubadamo z vprašanji, kot so: ali bi gluhoslepe lahko uvrstili med gluhe ali med slepe, ali sploh gluhoslepemu oziroma svojcu povedati, da obstaja Združenje DLAN. Kajti, če se jih ne informira,

se jih lahko zadrži, število članstva pa je še kako pomembno z vidika financiranja v vsaki organizaciji. Torej prav ta razlika v sprejemanju invalidnosti se v Sloveniji kaže kot doživljanje nekakšne konkurence gluhoslepote znotraj invalidskih organizacij, zlasti med »sorodnimi organizacijami«, kot je to velikokrat poudarjeno. To pa seveda nakazuje na nerazumevanje področja gluhoslepote. Kajti prirojena gluhoslepota, ki jo povzroča več kot sto različnih sindromov in etiologij, pri kateri imajo posamezniki poleg gluhoslepote pridružene še številne druge okvare, nima popolnoma nič skupnega ne z gluhi in ne s slepimi. Prav tako ne skupina ljudi s starostno gluhoslepoto, ki je številčno največja in neprepoznana ter v katero se uvrščajo ljudje, pri katerih je nastala hkratna okvara sluha in vida po 55. oziroma po 65. letu starosti. Le znotraj skupine s pridobljeno gluhoslepoto se ena skupina opredeljuje s primarno okvaro sluha in poznejšo okvaro vida in lahko pozna znakovni jezik, vendar zaradi okvare vida uporablja prilagojene različice znakovnega jezika oziroma taktilne načine sporazumevanja. Druga skupina znotraj skupine s pridobljeno gluhoslepoto pa so osebe s primarno okvaro vida in poznejšo okvaro sluha. Te se včasih, že zaradi večjih zakonskih pravic raje identificirajo kot slepi ali slabovidni in ne kot gluhoslepi. Torej, če pogledamo celotno skupino gluhoslepih, vidimo, da gluhoslepota pravzaprav nima ničesar opraviti samo z gluhoto ali samo s slepoto. Kljub temu pa je Slovenija edina država na svetu, ki gluhoslepoto zaradi razumevanja nekaterih strokovnjakov, razume kot nekakšno podvrsto gluhot.

Opaziti velja še eno veliko razliko med Slovenijo in Madžarsko. Slovenija je med prvimi državami ratificirala Konvencijo o pravicah invalidov, ki priznava gluhoslepoto in taktilni način sporazumevanja za gluhoslepe. Pa gluhoslepi do danes nimajo pravice do jezika! Ko je Madžarska ratificirala konvencijo, je takoj sprejela tudi Zakon o madžarskem znakovnem jeziku in o uporabi madžarskega znakovnega jezika ter vanj vključila tudi pravico gluhoslepih. To pomeni, da so gluhoslepi na podlagi tega zakona dobili pravico do jezika. V ta zakon je vključenih in opisanih enajst načinov sporazumevanja za gluhoslepe. Na Madžarskem imajo gluhoslepi tako pravico do 120 ur brezplačnega tolmačenja na letni ravni, če pa ima posameznik status dijaka, še dodatnih 120 ur, posameznik s statusom študenta dodatnih 60 ur tolmačenja na semester, posameznik, vključen v program izobraževanja odraslih, pa dodatnih 20 odstotkov od števila ur usposabljanja v posameznem izobraževanju. Stroške tolmačenja v javni upravi in pred državnimi organi krije institucija sama. V Sloveniji pa, če gluhoslepi potrebuje tolmačenje, se mu to lahko zagotovi zgolj prostovoljno. Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika, ki je bil sprejet leta 2002, daje pravico zgolj tistim gluhi, ki pred komisijo dokažejo znanje znakovnega jezika, in sicer do 30 ur tolmačenja na letni ravni, v primeru statusa dijaka ali študenta pa 100 ur. Prav tako je zagotovljeno kritje stroškov tolmačenja v javni upravi in pred državnimi organi. Zakon ne daje nobenih pravic gluhoslepim, zgolj tisti majhni peščici, ki so pred državo prepoznani kot gluhi. Gluhoslepi ne more spremljati znakovnega jezika, lahko le podaja informacije v znakovnem jeziku, če je njegova primarna okvara okvara sluha in se je pred okvaro vida sporazumeval v znakovnem jeziku. Poudariti velja, da je delo oziroma sporazumevanje z gluhoslepim lahko uspešno samo, če je zagotovljeno ena na ena.

Ljudem z gluhoslepoto v Sloveniji je treba zagotoviti temeljne in zakonske pravice, ki so bile sprejete 30. novembra 2017 na okrogli mizi, ki sta jo organizirali Združenje DLAN in URI-SOČA.

Koliko pa se vam zdi problematična slovenska zakonodaja? Kaj bi tam spremenili?

Prvi korak je, da se uredijo temeljne pravice ljudi z gluhoslepoto v Sloveniji. Prvo zakonsko pravico so gluhoslepi v Sloveniji dobili leta 2014 s Pravilnikom o tehničnih pripomočkih in prilagoditvi vozila. Zelo pohvalno, da se je to zgodilo. Je pa res, da pravilnik obravnava gluhoslepoto izključno z medicinskega vidika, to pomeni, da nekdo, ki »za las« ne izpolnjuje določene hkratne okvare vida in sluha, ni upravičen do tehničnih pripomočkov. Marsikdo bi rekel, saj potem lahko uveljavlja pravico kot gluh. Pa vendar je odgovor ne. Kot gluhoslep ne zna znakovnega jezika, ki je pogoj za uveljavljanje pravic gluhih. Prav tako pri človeku, ki nima izoblikovane komunikacije in zadovoljenih osnovnih potreb, težko govorimo o tem, da potrebuje računalnik, tablični računalnik ali lupo. Tega preprosto ne želi. Kaj bo počel s telefonom ali lupo, če ne zna brati? Vseeno pa je nekaterim gluhoslepim pravica zelo dobrodošla in hkrati nekakšna potrditev oziroma priznanje obstoja skupine gluhoslepih. V letošnjem letu je bil sprejet Zakon o osebni asistenci, ki prav tako vključuje pravice gluhoslepih, ki pa so izenačene s pravicami gluhih in slepih. Potrebe gluhoslepih pa nikakor niso primerljive ne z gluhih in ne s slepimi. Obstaja še pomislek glede izbire med komunikacijskim dodatkom in storitvijo osebne asistencije, saj se bo v marsikaterem primeru pokazalo, da se bodo gluhoslepi (svojci) odločili za prvo pravico in ne za pravico do storitev osebne asistencije. Kajti ljudje, ki nimajo zadovoljenih eksistencialnih potreb potrebujejo predvsem to. Pripadajoči komunikacijski dodatek pa nikakor ne bo reševal najhujših posledic gluhoslepote, kot so izolacija, izguba smisla v življenju in poskusi samomora ... Julija (2017) je bil sprejet

Zakon o celostni zgodnji obravnavi otrok s posebnimi potrebami in tudi ta vključuje pravice otrok z gluhoslepoto. Oba zakona bosta začela veljati šele januarja 2019. Poudariti je treba, da se dogajajo bistveni premiki, a jih je treba še izboljšati in dopolniti. Pomembno je, da nosilci moči v državi upoštevajo stroko in smernice, ki jih priznavajo druge države v Evropi in svetu na področju gluhoslepote.

Pred kratkim je izšla vaša druga knjiga. Kakšni so bili odzivi nanjo?

Vesela sem, da jo nekateri gluhoslepi berejo, bodisi z lupo bodisi jim jo berejo svojci ali osebni asistenti. Knjiga jih namreč zanima, čeprav je znanstvena, saj vedo, da je posvečena prav njim. Govorim o bolj izobraženih



Simona Gerenčer Pegan
LJUDJE Z GLUHOSLEPOTO
V SLOVENIJI

gluhoslepih. Imamo na primer gluhoslepega člana, ki je doktor znanosti. Ali pa gluhoslepega človeka iz medicinskih vrst. Čeprav je popolnoma slep in je po zaslugi pravilnika o tehničnih pripomočkih le s težavo pridobil lupo, lahko prebere knjigo. Branje je za takšnega človeka zelo pomembno in pomeni izjemno izboljšanje kakovosti življenja. Odzivi strokovne javnosti na knjigo so pohvalni.

Kako pa konkretno poteka tolmačenje? Pišete črke na dlan?

Tolmačenje gluhoslepemu poteka izključno ena na ena. V Sloveniji govorimo o 17 načinih sporazumevanja z gluhoslepimi, poleg tega še o sporazumevanju s pomočjo tehničnih in preprostih pripomočkov. Kateri način sporazumevanja se pri posamezniku pokaže kot uspešen, je odvisno od številnih dejavnikov, ki jih je treba upoštevati. Pisanje črk na dlan je zgolj ena od mnogih taktilnih načinov sporazumevanja z gluhoslepimi. Treba pa je imeti veliko znanja s področja gluhoslepote, da lahko kakovostno opravljamo delo in tolmačenje z ljudmi z gluhoslepoto. Vesela sem, da je strokovna komisija pri Centru za poklicno izobraževanje pravkar sprejela program Združenja DLAN za dodatno kvalifikacijo SOK (slovensko ogrodje kvalifikacij) za tolmača za gluhoslepe in specialista za delo z gluhoslepimi. Program je usklajen na evropski ravni.

Kakšna je prednost hrbtna pred roko?

Hrbet ima veliko večjo površino in je mogoče nanj zapisati večje znake. To je tudi način, kako čim bolj prikazati/prenesti gluhoslepemu vizualne informacije iz okolja.

So znaki črke?

Ne, ne vedno. Nepismenemu človeku črke nič ne pomenijo. Komunikacija z njim kljub temu lahko poteka. S posamezniki, s katerimi delamo vsak dan že več let, lahko poteka komunikacija izjemno hitro. Taki posamezniki so zelo rehabilitirani, čeprav prav nič ne vidijo in prav nič ne slišijo.

Koliko je za vas, ki se med drugim ukvarjate tudi s tolmačenjem znakovnega jezika, delo naporno?

Včasih je. Hkrati pa mi delo z gluhoslepimi ogromno da, drugače na tem področju gotovo ne bi zdržala. Delo je zelo specifično, k vsakemu je treba pristopiti drugače in drugače delati z njim, uporabljati druge besede. Sodelovanje najbolj omogoči človeška toplina.

Toplina kot sinonim za življenje.

Seveda. Gluhoslepi svet doživljajo drugače kot mi. Svet nekoga, ki desetletja živi v temi in tišini, brez informacij ali s pomanjkljivimi informacijami, ob

nerazumevanju ali le delnem razumevanju okolice, je popolnoma drugačen. Njihove predstave o stvareh se včasih zelo razlikujejo od tega, kar razumemo mi. Velikokrat mi za kakšno stvar na primer rečejo: »Pojdi do škofa in mu povej, kaj se dogaja.« Pa odvrnem, da škof za to ni odgovoren. Težko je včasih razložiti, da obisk pri škofu v določeni zadevi ni smiseln. In rečejo: »Kako to, da ne boš šla k škofu, ali nočeš gluhoslepim dobro?« Rečem: »Hočem, ampak škof ni pristojen za to.« In razložiti posamezniku z gluhoslepoto, zakaj škof ni pristojen za reševanje določene situacije, lahko traja ure in ure. Celo tedne.

Zelo pomembno vlogo imate v njihovem življenju.

Res je. Gluhoslepi začutijo, če delamo s srcem. Potem nas sprejmejo in postanemo mnogim edino okno v svet.

Skoraj kot kakšna boginja ste zanje.

Včasih me to moti. Slišim: »Naša Simona, kaj vse je naredila zame.« Vedno izhajam iz tega, da naredim, kar je največ možno za posameznika. Moj moto je: »Delo z ljudmi in za ljudi«. Včasih kdo reče: »Čeprav sem gluhoslep, mi nič ne manjka, tako sem srečen, ker je to in to narejeno.« To je lepo slišati in ob takih besedah sem vedno hvaležna življenju, da mi je dalo priložnost dela z ljudmi z gluhoslepoto. Hkrati pa tudi sebi in okolici, da vztrajam in da me pri tem podpira. Izjemno pomembno se mi zdi, da v Združenju DLAN zadovoljimo večino njihovih potreb ter uresničimo čim več želja. Na primer, želeli so si ogledati Bled, pa smo šli tja. Sedli so na klop in eden od gluhoslepih je mislil, da ima klop naslonjalo, zato se je hotel nasloniti, a se je zvrnil nazaj. Ustrašila sem se, on pa mi je odvrnil, da je padel na mehko, čeprav je bilo v resnici trdo. Zakaj vse to? Zaradi tako velike želje, da bi bil na Bledu. In potem vse drugo ni pomembno. Zanj je bila pomembna zgolj izkušnja in trenutki veselja, ki ga je doživljal.

Kako vam znanje socialnega dela, ki ste ga pridobili na fakulteti, pomaga pri vašem delu?

Znanje, ki sem ga pridobila na fakulteti, mi veliko pomaga. Ne znam si predstavljati dela z gluhoslepimi brez vseh znanj, ki mi jih je uspelo usvojiti. V odnosu z gluhoslepimi se mi zdi posebej pomembno, da znamo biti kongruentni, taki so tudi oni. To pomeni, da komunicirajo v skladu s tem, kar mislijo in čutijo. Brez tega vedenja na tem področju na dolgi rok ne gre. Treba je vedno znova razumeti, zakaj se človek odzove na določeno situacijo tako, kot se odzove, ne pa prehitro sklepati ali obsojati, češ, kaj pa zdaj že spet hoče. Tudi okolica velikokrat misli, da so gluhoslepi naporni, da je nemogoče delati z njimi, jih razumeti. A če se vživimo vanje, imamo znanje in izkušnje na področju gluhoslepote ter delamo s srcem, bomo lažje razumeli njihove odzive. Delo z ljudmi z gluhoslepoto zahteva ogromno časa in potrpežljivosti, je pa zame zagotovo najlepše delo in darilo življenja.

Ivana Radačić in Mojca Pajnik (ur.) (2017)

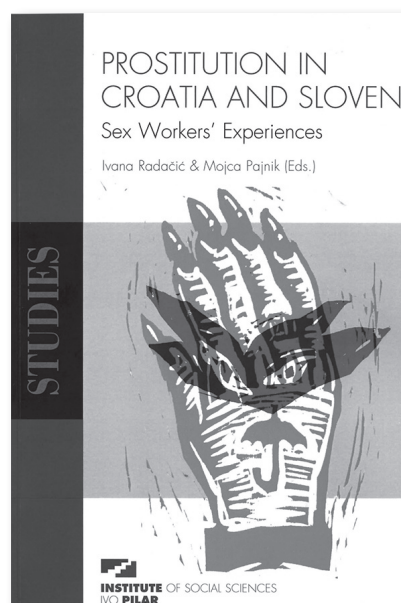
Prostitution in Croatia and Slovenia: Sex workers' experiences

Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar; Ljubljana: Mirovni inštitut, 196 str., ISBN: 978-953-7964-56-6

Monografija je rezultat raziskovalnega dela, ki sta ga vodili Mojca Pajnik v Sloveniji in Ivana Radačić na Hrvaškem v letih 2015/16, da bi ugotovili podobnosti in razlike v politikah do prostitucije v obeh sosednjih državah in analizirali, kako se te politike kažejo v govoru t. i. strokovne javnosti in seksualnih delavk samih. To je pomemben prispevek k razumevanju izhodišča, saj so seksualne delavke v diskurzih o prostituciji večinoma spregledane. Pomembno je poudariti pomanjkanje raziskovalnega interesa za tematiko oz. financiranja teh raziskav, saj to povzroča neinformiranost, nevednost, zato so politike in zakonodaja predvsem vezane na prevladujoča ideološka stališča o prostituciji.

Pomemben fokus raziskovanja je na pripovedih akterk seksualnega dela, ki pokaže na pluralnost izkušenj, pogledov in razumevanja lastnih pozicij, to pa omogoča tudi drugačen pogled na glavna ideološka nasprotovanja med feminizmom drugega vala, ki prostitucijo razume predvsem kot nasilje nad ženskami, njihovo objektivacijo in razvrednotenje, ter med feminizmom tretjega vala, ki prostitucijo razume znotraj svobode seksualnih izbir in enakovrednosti oblik dela, s čimer podprejo gibanja seksualnih delavk proti viktimizaciji in pasivizaciji in za legitimnost seksualnega dela. Cilj raziskave torej ni pozicioniranje v eno ali drugo stališče, temveč prepoznavanje raznovrstnosti realnosti seksualnih delavk in delavcev. Glede na to v monografiji avtorice uporabljajo termina seksualno delo v opisih osebnih izkušenj in prostitucija za označevanje družbenega in političnega konteksta, v katerem se dogaja. Raznovrstnost realnosti raziskujejo na dimenzijah ekonomskih situacij, normativnih seksualnih praks, odnosa med seksualnostjo in identiteto, zakonodajnih okvirjev in kulturnih norm in vrednot iz perspektive vsakdanjega življenja.

Monografija je razdeljena na dva sklopa tekstov o Sloveniji in Hrvaški, uvodno in sklepno, integrativno poglavje. Poglavji o posamezni državi sta strukturirani primerjalno. Najprej glede političnega in zakonodajnega okvirja, ki vpliva na vsakdanje realnosti seksualnih delavk in delavcev tudi zato, ker niso vključeni v načrtovanje politik ali zakonodaje, pri čemer je velika ovira neorganiziranost kot



posledica stigmatizacije. Sledijo teksti o vsakdanji realnosti seksualnih delavk in delavcev, o razsežnosti in strategijah odnosov s klienti, o vlogi policije in zvodnikov ter sklepno poglavje s priporočili za spremembe.

Znanstveni prispevek monografije je pomemben na več ravneh. Na ravni politik in zakonodaje avtorice ugotovijo, da spremembe v smeri dekriminizacije v Sloveniji niso nastale kot posledica poglobljenega premisleka, temelječega na raziskovalnih rezultatih in analizah področja, temveč gre za bolj ali manj reaktivne politike, ki se zgledujejo po nekaterih liberalnejših ureditvah v tujini, zato so ukrepi parcialni. Problem se reducira večinoma na trgovanje z osebami za namen prostitucije, to pa povzroča viktimizacijo seksualnih delavk in delavcev. Podobno se odnos med zvodnikom in seksualno delavko označi praviloma za zlorablajočega, čeprav po pripovedih seksualnih delavk ni nujno tak. Seksualne delavke so v postopkih objektivirane in spregledane, njihovo mnenje ni pomembno. V tem pogledu so marginalizirane in brez moči, da bi vplivale na izide sodnih postopkov, to pa kaže zadrego med moralnimi sodbami o prostituciji (in prostitutkah) in definiranjem prostitucije kot zlorabe in eksploatacije. Na obeh straneh seksualne delavke nimajo možnosti delovati in spregovoriti. Avtorice ugotavljajo, da prevladujoč govor o trgovanju oz. redukcija prostitucije na to izhodišče ne more rešiti vseh drugih izhodišč glede seksualne industrije.

Na ravni študijev vsakdanjega življenja pokažejo na dejstvo, da večina intervjuvank opravlja seksualno delo zaradi preživetja oz. zato, ker dohodki iz zaposlitve ne omogočajo dostojnega življenja. Sicer so življenjske situacije intervjuvank zelo različne, tako glede izobrazbe, zaposlitve, stanovanja in partnerskih odnosov kot tudi osebnih zgodov. Vendar je prav tako pomembno tudi, da nekatere ženske z zadovoljstvom opravljajo seksualno delo, čeprav je fizično in psihološko naporno. Ima značilnosti samozaposlitve v pomenu prevzemanja odgovornosti za vse ravni dela od organizacije, oglaševanja, zagotavljanja prostora do izvedbe. Delo, kot že znano, je povezano s stigmo in marginalizacijo, kar povzroča nevidnost, utišanost in torej prevzemanje tveganj poklica in razkritja hkrati. Čeprav se jim zgodi kaj hudega (npr. posilstvo), o tem ne morejo spregovoriti, razen znotraj dejavnosti, zato pogosto sklepajo partnerstva z drugimi delavkami in se medsebojno varujejo.

Na ravni institucij izkušnje delavk kažejo na ambivalentnost, ki sem jo že nakazala, in sicer na percepcijo seksualnih delavk kot žrtev ali kot »moralno spornih« oseb. Pogosto imajo zaradi stigme slabše zdravstvene storitve, bojijo se, da bi jim odvzeli otroke ali da bi otroci doživeli posledice razkritja njihovega dela. Čeprav s policisti nimajo veliko izkušenj, obstaja bojazen, da jih zaradi stigme ne bodo zaščitili niti v primerih nasilja ali posilstev, zato o tem molčijo. Pomanjkanje politik na področju se kaže tudi v institucionalnih praksah, saj celotna raziskava pokaže, da teh sploh ni, če pa so, so bodisi stigmatizirajoče ali pa viktimizirajoče. Vmesnih možnosti skoraj ni, saj seksualne delavke v obravnavah ne morejo spregovoriti, niso kompetentne govornice, o njih govorijo drugi. In prav to je eden izmed pomembnejših prispevkov monografije k razumevanju problema, ker pokaže na posledice te utišanosti. Intervjuji tudi pokažejo, da so seksualne delavke zelo kompetentne govornice, vendar nakažejo tudi potrebo po tem, da postanejo akterke, da bi lahko vplivale na lastne življenjske poteke. To je pomembno za prihodnje razprave o legalizaciji in regulaciji prostitucije ter o storitvenih dejavnostih, ki so potrebne tako na ravni ohranjanja zdravja kot na področju socialne zaščite, informiranja, izobraževanja in osebnih podpor.

Monografija je izvorno znanstveno delo, temelječe na vključujočem raziskovanju, ki je s tem, ko je dalo glas subjektom raziskovanja, omogočilo tudi raziskovalkam, da so prestopile meje ustaljene vednosti in prispevale nove poglede na prostitucijo in seksualno delo ter odprle polje premisleka tako v znanosti, raziskovanju in družbenih gibanjih kot v politikah.

Vesna Leskošek

Vabilo k oddaji prispevkov za tematsko številko

Tema: socialno delo v praksi

Posebnost stroke socialnega dela je v tem, da je socialno delo znanost o ravnanju. Napaja se iz bogatih praktičnih izkušenj, teorija pa izhaja iz prakse, konkretnih primerov, konkretnih posameznikov in skupin. Teorija o praksi omogoča odkrivanje tako imenovanih tihih znanj, iz katerih se lahko vsi učimo. Ta tiha znanja pogosto ohranjamo zase in jih ne delimo.

Izhajamo iz predpostavke, da je najpomembnejši del prakse socialnega dela razmišljanje o njej, o tem, kako delamo, kako vzpostavljamo odnose z našimi sogovorniki, kako se odzivamo v različnih situacijah ipd. Tako nam reflektivni pristop omogoča, da zmoremo zdržati v situacijah negotovosti, nestabilnosti in konfliktnosti vrednot.

Želeli bi vas spodbuditi, da z zapisom vaših izkušenj pri podpori študentk, študentov v okviru praktičnega usposabljanja ali pri vašem strokovnem delu pripomorate k odkrivanju teh tihih znanj, ki so dragocen način učenja, in s tem pomagata ustvariti znanje za ravnanje.

Vabimo vas, da prispevate svoje znanje, izkušnje, razmišljanje ipd. in sodelujete pri soustvarjanju posebne številke revije *Socialno delo*, posvečeni socialnemu delu v praksi. Zaželeni so različne teme, ki so kakorkoli povezane s to temo (npr. izkušnje s praktičnim usposabljanjem na različnih področjih, izkušnje z delom v praksi socialnega dela, zanimivi primeri iz vaše prakse, dileme, s katerimi se srečujete pri delu, vprašanja, ki se vam pri delu porajajo, in načini, kako si nanje odgovarjate, potrebne kompetence prihodnjih diplomantk in diplomantov socialnega dela ipd.).

Ker je refleksija o praksi socialnega dela nepogrešljiv del učenja na podlagi izkušenj, želimo navedeni temi nameniti celotno številko revije *Socialno delo*. Številka bo predvidoma izšla v drugi polovici leta 2018. Zaželeni so različni pogledi, izkušnje – mentorice in mentorjev, študentk in študentov, uporabnikov in uporabnic – pa tudi različni tipi prispevkov – od poročil (o raziskavah, obiskih), esejev, recenzij knjig do strokovnih in znanstvenih člankov. O pripravi prispevkov lahko več preberete na spletni strani revije *Socialno delo*: <https://www.fsd.uni-lj.si/fakulteta/delovne-enote/revija-socialno-delo/smernice>.

Vabimo vas, da sodelujete in svoj prispevek pošljete na elektronski naslov socialno.delo@fsd.uni-lj.si. Na voljo smo vam za dodatne informacije.

Rok za oddajo prispevkov je **30. 4. 2018**.

Veselim se vašega soustvarjanja posebne številke *Socialnega dela*.

Za Center za praktični študij Fakultete za socialno delo
Ana Jagrič in Petra Videmšek

